

ა.ი. კვაშია

რა არის დემოკრატია?

მოსკოვი

1985

დემოგრაფიისა და მოსახლეობის სოციალურ პრობლემათა  
ლიტერატურის რედაქცია

რეცენზენტი ლ.ე. დარსკი

მთარგმნელი ა.შ. სახვაძე

გამომცემლობა „МЫСЛЬ“ 1985

## წინასიტყვაობა

ჩვენს დროში სიტყვა „დემოგრაფია“ უკვე აღარ იწვევს გაოცებას. მოსახლეობის პრობლემებზე ლაპარაკობენ და ბევრს წერენ, მეცნიერები და ჟურნალისტები, გამოდის პოპულარულ ნაშრომთა სერიები, დემოგრაფიის კურსი ისწავლება ქვეყნის რიგ უმაღლეს სასწავლებლებში. გავიდა ის დრო, როცა სიტყვა „დემოგრაფია“-ს ურევდნენ დემოგრაფიის მსგავს სხვა სიტყვებში. დემოგრაფია გახდა მეცნიერება ყველა მისი ატრიბუტით – თავისი მეთოდებით, თეორიით, პრაქტიკული ამოცანებით. უფრო მეტიც, ის ხდება „მოდური“ მეცნიერება ასეთი პოპულარობისათვის დამახასიათებელი ყველა პლუსითა და მინუსით. ამ უკანასკნელს უპირველეს ყოვლისა მიეკუთვნება გამარტივებული წარმოდგენა დემოგრაფიული პროცესების არსზე, მათი ანალიზის მოჩვენებითი სიადვილე, ზოგჯერ კი მისწრაფება კერძო მონაცემებით, თავისი ცხოვრებისეული გამოცდილების საფუძველზე შორს მიმავალი განზოგადებებისა და დასკვნების გაკეთება.

სწორედ ამიტომ ვცდილობთ, რომ დემოგრაფიის ძირითადი პრობლემები გადმოვცეთ მკითხველთა ფართო წრისათვის გასაგები ფორმით. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ისმის ამოცანა ვუპასუხოთ კითხვებზე: რა არის დემოგრაფია როგორც მეცნიერება და რას შეისწავლის იგი, როგორია დემოგრაფიული ანალიზის ძირითადი მეთოდები და მისი შედეგების ინტერპრეტაცია, რა ემართება ქვეყნის მოსახლეობას ახლა და როგორია მისი განვითარების პერსპექტივები?

გასაგებია, რომ ყველა ეს კითხვა შეუქდება მრავალრიცხოვან მონოგრაფიებსა და სტატიებში, თითოეული მათგანი შეიძლება მთელი რიგი გამოკვლევის თემაც კი იყოს. არსებობს დემოგრაფიის სპეციალური ფუნდამენტური სასწავლო სახელმძღვანელოებიც,

რომლებიც შეიძლება გამოიყენონ მათ, ვისაც სურთ უფრო დაწვრილებით და რაც მთავარია პროფესიულად შეიტყონ დემოგრაფიის პრობლემებზე.

წინამდებარე წიგნში ძირითადად ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობის პრობლემებსა და მისი განვითარების ტენდენციებს განვიხილავთ. ეს სრულებითაც არ ნიშნავს მოსახლეობის როლის უგულვებელყოფას საზღვარგარეთის ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებაში, უბრალოდ ამ პრობლემას სპეციალური შრომები უნდა მიექდუნას, მათ შორის პოპულარულიც.

ამიტომაც წიგნის ბოლოს მოტანილია მოსახლეობის პრობლემებისადმი მიძღვნილ ნაშრომთა სია, უპირველეს ყოვლისა კი უკანასკნელ წლებში მასობრივი ტირაჟით გამოსული წიგნებისა, რომლებიც დაინტერესებულ მკითხველს დემოგრაფიული ცოდნის გაღრმავებაში დაეხმარება.

ჩვენ აქ გავაგრძელებთ დემოგრაფიული პრობლემების პოპულარულად გადმოცემის მცდელობებს, რომლებიც ავტორის მიერ უკვე იყო გამოყენებული (იხ. „Популярная демография,“ М., 1977) და რომელზე მიღებული შენიშვნებიც, მოცემულ ნაშრომში შექმლებისდაგვარად არის გათვალისწინებული. ასე რომ, მისგან განსხვავებით, აქ ყურადღება გამახვილებულია დემოგრაფიის იმ ნაწილებზე, რომლებიც მნიშვნელოვანია როგორც პრაქტიკული მუშაობისათვის, ასევე მოსახლეობაში მიმდინარე მოვლენების არსისა და მათი პერსპექტივის გასაგებად. ესაა დემოგრაფიული ანალიზის თანამედროვე მეთოდები და მათი შესაძლებლობები, დემოგრაფიული პროგნოზირება, ჩვენი ქვეყნის განვითარების ტენდენციები და დემოგრაფიული პოლიტიკის პრობლემები. ბორტს მიღმა დარჩა დემოგრაფიის ბევრი მნიშვნელოვანი ნაწილი, მაგალითად, წყაროები მოსახლეობის მონაცემთა შესახებ, უცხოეთის ქვეყნების მოსახლეობის

განვითარების ტენდენციის ანალიზი, დემოგრაფიული თეორიის მთელი რიგი საკითხები. თუმცა, როგორც ამბობენ, „შეუძლებელია უსაზღვროს მოცვა,“ მით უფრო, შედარებით მცირე მოცულობის გამოცემაში.

## თავი I

### დემოგრაფია და თანამედროვეობა

მოსახლეობის პრობლემები, მათი შესწავლა არაა მხოლოდ მცირერიცხოვანი სპეციალისტების ხვედრი, მათზე ხშირად წერენ პრესაში, იძლევიან მომავლისათვის მოსახლეობის რიცხოვნობისა და შემადგენლობის შეფასებას. მოსახლეობის განვითარების ტენდენციების გათვალისწინება, ხდება, როგორც მთლიანად ქვეყნის, ასევე მისი ცალკეული რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური დაგეგმვის მნიშვნელოვანი ელემენტი, განსაკუთრებით შორეულ პერსპექტივაში. ეს უპირველეს ყოვლისა დაკავშირებულია იმასთან, რომ მოსახლეობა წარმოადგენს შრომითი რესურსების ფორმირების საფუძველს. სსრკ<sup>1</sup> -ში მიღებულია, რომ შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობას მიაკუთვნონ ვაჟები 16-დან 60 წლამდე და ქალები 16-დან 55 წლამდე; ესაა მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი, რომელიც ქმნის ქვეყანაში მატერიალურ და სულიერ ფასეულობებს. ამასთან, ის ადამიანები, რომლებიც 2000 წელს მიაღწევენ შრომისუნარიან ასაკს, ე.ი. რომლებსაც შეუსრულდებათ 16 წელი, დაიბადნენ მხოლოდ 1984 წელს. მაშასადამე, დგება დაბადებათა მომავალი რიცხვის, ე.ი. ჩვენი ქვეყნის მშრომელთა მომავალი რიცხვის განსაზღვრის ამოცანა.

მაგრამ შრომით რესურსებს, მათ რაციონალურ გამოყენებას, მათ შორის ხელით შრომით დასაქმებულთა რიცხვის შემცირებას, შრომის ნაყოფიერების ზრდას, მისი ორგანიზაციის გაუმჯობესებას, მშრომელთა სხვადასხვა დამხმარე სამუშაოებით მოცდენას, ბევრი სამეცნიერო ორგანიზაცია და სახელმწიფო ორგანო შეისწავლის. ასე მაგალითად, შრომის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის გაანგარიშებით, ხელით შრომით დასაქმებულთა მხოლოდ 1%-

---

<sup>1</sup> სსრკ – საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი (მთარგმნელის შენიშვნა).

ით შემცირება საშუალებას მოგვცემს მრეწველობაში გამოვანთავისუფლოთ დაახლოებით 100 ათასი ადამიანი, ხოლო მშენებლობაზე – 30 ათასი ადამიანი. საბჭოთა ეკონომისტების შეფასებით წარმოებაში დასაქმების სიჭარბე შეადგენდა 15-20%-ს.<sup>2</sup> მომავალი შრომითი რესურსების რიცხოვნობის განსაზღვრისას საჭიროა გავითვალისწინოთ წლების მიხედვით შობადობის დონის რყევები.

ცნობილია, რომ დაბადებათა ყოველწლიური რიცხვები ხშირად იცვლება. ასე მაგალითად, 1960 წელს სსრკ-ში დაიბადა 5,3 მლნ. ბავშვი, 1970 წელს – 4,2, ხოლო 1984 წელს – 5,4 მლნ.<sup>3</sup> ეს ნიშნავს, რომ დაბადებიდან 16 წლის შემდეგ შრომისუნარიან ასაკში შევლენ რაოდენობრივად განსხვავებული კონტინენტები, რაც დაგეგვაში აგრეთვე წინასწარ უნდა იქნას გათვალისწინებული. დემოგრაფიული ცოდნა საჭიროა ბევრი სხვა ამოცანის გადასწყვეტადაც. ასე მაგალითად, დღეს და მომავალში მოსახლეობის სურსათით უზრუნველყოფისათვის საჭიროა არა მარტო მისი საერთო რიცხვის, არამედ სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის ცოდნაც. ბავშვების კვების რაციონი, მაგალითად, მოცულობითაც და შემადგენლობითაც განსხვავდება მოზრდილების კვების რაციონისაგან. თავისი თავისებურებები აქვს აგრეთვე უფროსი ასაკის ადამიანთა კვების რაციონსაც. მაშასადამე, ნამდვილად მეცნიერულად დაგეგმვისა და მოსახლეობის კვების პროდუქტებით უზრუნველყოფისათვის საჭიროა ვიცოდეთ არა მარტო რიცხოვნობა, არამედ მოსახლეობის სხვა ხარისხობრივი მაჩვენებლებიც. ამიტომ სასურსათო პროგრამის რეალიზაციისას საჭიროა გათვალისწინოთ დემოგრაფიული ფაქტორიც.

<sup>2</sup> იხ. Рузанова Е.И. Экономический механизм перехода к интенсивным формам использования рабочей силы. - В кн.: Трудовые ресурсы, вып. 11. М., 1983, с. 32, 35.

<sup>3</sup> Вестник статистики, 1985, № 3, с. 80.

ვაჟებისა და ქალების რიცხოვნობა, მათი ასაკობრივი მახასიათებლები უნდა გავითვალისწინოთ ტანსაცმლის, ფეხსაცმლისა და ფართო მოხამრების საგნების სხვადასხვა სახეობების წარმოებისას.

მოსახლეობის ასაკობრივი შემადგენლობა მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს სამედიცინო კადრების მომზადების სტრუქტურაზეც. თუ მაგალითად, პერსპექტივაში გაიზრდება დაბადებათა რიცხვი, მაშინ აუცილებელია წინასწარ მომზადდეს ბავშვთა ექიმები – პედიატრები. თუ მომავალში ქვეყანაში მოიმატებს ხანდაზმულ ადამიანთა რიცხვი, ხოლო როგორც უკვე ვიცით, ეს პროცესი ახლა საკმაოდ აქტიურად ვითარდება, ამიტომ აუცილებელია გავზარდოთ სპეციალისტ-კარდიოლოგების, ონკოლოგებისა და სხვათა მომზადება, აგრეთვე გულ-სისხლძარღვთა დაავადებების მკურნალობისათვის განკუთვნილი აპარატურის წარმოება, ხოლო უმაღლესი სასწავლებლებისა და არა მარტო მათი მუშაობის გარდაქმნისათვის არა ერთი წელიწადი იქნება საჭირო.

იმის გათვალისწინების გარეშე, თუ რამდენი იქნება პერსპექტივაში სკოლამდელი და სასკოლო ასაკის ბავშვები, არ შეიძლება სწორად დავიანგარიშოთ მომავლისათვის საჭირო საბავშვო დაწესებულებებისა და სკოლების, მათში აღმზდელებისა და მასწავლებლების რიცხვი. ხოლო როგორც უკვე აღინიშნა, დაბადებათა რიცხვი წლიდან წლამდე იცვლება, რაც აისახება სკოლებისა და საბავშვო სახლების დატვირთვაზე.

მრავალეროვნულ საბჭოთა სახელმწიფოში ლაპარაკობენ, წერენ და კითხულობენ ბევრ ენაზე. წიგნები გამოიცემა საბჭოთა ხალხების 89 ენაზე. მაშასადამე, საჭიროა ვიცოდეთ თუ რამდენი ადამიანი ლაპარაკობს და კითხულობს ამა თუ იმ ენაზე, რათა სწორად დავგეგმოთ ეროვნული ლიტერატურის გამოცემა, იმ



რადიოსადგურებისა და სატელევიზიო სტუდიების საქმიანობა, რომლებსაც გადაცემები სხვადასხვა ენებზე მიჰყავთ.

ქვეყნის მომავალი მოსახლეობის რიცხოვნობისა და ოჯახური შემადგენლობის, ოჯახების სიდიდის, მათში ბავშვების რიცხვის განაწილების ცოდნის გარეშე, შეუძლებელია არა მარტო სწორად დავეგემოთ საბინაო მმშენებლობის მოცულობა, არამედ მოსახლეობის მოთხოვნა სხვადასხვა ტიპის ბინებზე. უბავშვო ქორწინებითი წყვილის ბინას სხვაგვარი დაგეგმარება უნდა ჰქონდეს, ვიდრე ორ-სამ ბავშვიანი ოჯახის ბინას. თუმცა საცხოვრებელი სახლები შენდება მრავალი ათწლეულისათვის, ამიტომ საჭიროა გავითვალისწინოთ არა მარტო მოსახლეობის ოჯახური შემადგენლობის თანამედროვე სტრუქტურა, არამედ შობადობის ტენდენციები მომავალში.

ცნობილია, რომ შობადობა ჩვენს ქვეყანაში განსაკუთრებით რსფსრ<sup>4</sup>-ში, უკრაინაში, ბელორუსიაში, ბალტიისპირეთში, უკანასკნელ წლებში მცირდებოდა. მაგრამ მნიშვნელოვანია ამ ფაქტის არა უბრალოდ აღრიცხვა, არამედ უპირველეს ყოვლისა საჭიროა გამოვარკვიოთ, რატომ ხდება ეს, როგორია შობადობის შემცირების შედეგები, საჭიროა თუ არა რაიმე ღონისძიების გატარება შობადობის წახალისებისათვის, ხოლო თუ დიას, მაშინ რომელი ღონისძიებები იქნება ყველაზე მეტად ეფექტური.

საეჭვოა, ვინმეს გაუკვირდეს დებულება იმის შესახებ, რომ წინანდელთან შედარებით მოკვდაობა მნიშვნელოვნად შემცირდა, განსაკუთრებით უმცროს და საშუალო ასაკებში.<sup>5</sup> და ამის საფუძველზე მნიშვნელოვნად გაიზარდა მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა. მაგრამ ახლაც მოსახლეობის ჯანმრთელობის დაცვის

<sup>4</sup> რსფსრ – რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა (მთარგმნელის შენიშვნა).

<sup>5</sup> მკაცრად რომ ვთქვათ, მოკვდაობა ზოგადად არ მცირდება, რადგანაც არ არსებობენ უკვდავი ადამიანები. ხდება მისი ინტენსივობის უმცროსი და საშუალო ასაკებიდან უფროსი ასაკებისაკენ გადანაცვლება, და ამის შედეგად იზრდება მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა, რაზეც უფრო დაწვრილებით ქვემოთ იქნება საუბარი.

შემდგომი გაძლიერება ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი სოციალური ამოცანაა.

მომავლისათვის საჭიროა წინასწარ ვიცოდეთ ამა თუ იმ წელს პენსიაზე გამსვლელთა რიცხოვნობა, რათა გავიანგარიშოთ საპენსიო უზრუნველყოფისათვის საჭირო სახსრების მოცულობა. მაგრამ შობადობისა და მოკვდაობის ცვალებად ღონეებს, ომის დანაკარგების გავლენას, იმისკენ მიყვართ, რომ საპენსიო ასაკს მიღწეული მოსახლეობის ჯგუფები, სხვადასხვა წლებში ერთნაირი არ არის. ასე მაგალითად, სსრკ-ში, 1970 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით 30-34 წლამდე ასაკში ვაჟები იყო 10,4 მლნ., ხოლო 35-39 წლის ასაკში – 8,1 მლნ. ამრიგად, ვაჟთა სქესის მოსახლეობის რიცხოვნობა, რომელიც დაახლოებით 1990-2000 წლისათვის მიაღწევს საპენსიო ასაკს, ე.ი. 60 წელსა და მეტს, არსებითად განსხვავებული იქნება. ეს წლიური განსხვავებები საჭიროა წინასწარ გავითვალისწინოთ, რათა სოციალური უზრუნველყოფის ორგანოთა მუშაობაში სირთულეები არ წარმოიშვას.

ჩვენს ქვეყანაში მილიონობით ადამიანი გადადის საცხოვრებლად ახალ ადგილას – სოფლიდან ქალაქად, ქალაქიდან ქალაქად, ქალაქიდან სოფლად. მარტო 1973 წელს ქალაქურ დასახლებებში 9,9 მლნ. ადამიანი ჩამოვიდა. მოსახლეობის ადგილგადანაცვლების გარეშე შეუძლებელია ახალი ტერიტორიების, პირველ რიგში კი ციმბირისა და შორეული აღმოსავლეთის ათვისება, მთლიანად ქვეყნის ეკონომიკის, განვითარება. ამ გადაადგილებათა, ანუ, როგორც ამბობენ, მოსახლეობის მიგრაციის რაციონალობის დეტალური ანალიზი და მათი შედეგები აუცილებელია იმ ღონისძიებათა კომპლექსის დამუშავებისათვის, რომლებიც საზოგადოების გრძელვადიანი ინტერესებიდან გამომდინარე, საჭიროა მათი მართვისათვის.

სამრეწველო საწარმოთა მშენებლობის დაგეგმვისას აუცილებელია ვიცოდეთ, თუ რამდენად იქნებიან ისინი უზრუნველყოფილი შრომითი რესურსებით ადგილობრივი მოსახლეობის ხარჯზე, ან მოგვიწევს თუ არა მათი სხვა რეგიონებიდან მოზიდვა. საჭიროა წინასწარ განვჭვრიტოთ, თუ რამდენი შრომისუნარიანი ასაკის ადამიანი იცხოვრებს ახალ ქალაქში თუ რაიონში, ვაჟი და ქალი ცალ-ცალკე (როგორც მთლიანად, ასევე სპეციალობის მიხედვითაც), და ამის საფუძველზე დაგეგმეთ საბინაო მშენებლობა, მომსახურების სფეროს განვითარება და ბევრი სხვა რამ. სამწუხაროდ, პრაქტიკაში სწორედ ამ ობიექტების მშენებლობის ჩამორჩენა იწვევს მუშათა კადრების დენადობას, განსაკუთრებით კი ახალგაზრდობისას, ეს კი თავის მხრივ ნეგატიურად აისახება სამრეწველო ობიექტების მშენებლობის ტემპებსა და ხარისხზე.

ჩვენი საზოგადოების განვითარება მჭიდროდაა დაკავშირებული იმ პროცესთან, რომლებიც მიმდინარეობს ოჯახში. როგორც ცნობილია, ოჯახი, წარმოადგენს საზოგადოების უმნიშვნელოვანეს უჯრედს. მასში ყალიბდება ბავშვის პიროვნება, ის არის კვლავწარმოების საფუძველი. ამიტომაც მისი ფორმირებებისა და დაშლის ტენდენციები საზოგადოების ყურადღების ცენტრში უნდა იყოს.

მოყვანილ მაგალითებს (თითოეულს ცალ-ცალკე) კერძო ხასიათი აქვს, მაგრამ ისინი საშუალებას იძლევა, დავასკვნათ, რომ ხალხთმოსახლეობის პრობლემების კვლევა საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ერთ-ერთ აქტუალურ დარგს წარმოადგენს. უფრო მეტიც, ჩვენს დროში დემოგრაფიული ფაქტორის გავლენის გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია გრძელვადიანი სოციალურ-ეკონომიკური პროგრამების წარმატებით განხორციელება. მათი შესწავლის

აქტუალობასა და აუცილებლობას ხაზი გაესვა სკკპ<sup>6</sup> -ის XXVI ყრილობაზე.

დემოგრაფიული პროცესების ხასიათისა და არსის მნიშვნელობის, ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაზე მათი როლისა და ზემოქმედების გავლენის ცოდნა არა მარტო მეცნიერების ან, მაგალითად, სსრკ-ის საგეგმო კომიტეტისათვის არის მნიშვნელოვანი. დემოგრაფიულ მოვლენათა კანონზომიერებებისა და მათი სოციალური მნიშვნელობის გაგება ჩვენი საზოგადოების წევრთათვის ისეთივე აუცილებელი და ელემენტარული უნდა გახდეს, როგორც ლიტერატურის, ფიზიკისა და ქიმიის საფუძვლების ცოდნა. „დემოგრაფიული განათლება“ აუცილებელია ყველა სამეურნეო ხელმძღვანელისათვის, განსაკუთრებით კი, ქვეყნის სხვადასხვა მხარეში დემოგრაფიული პროცესების ხასიათის მრავალფეროვნების გათვალისწინებით. სოციალური და ეკონომიკური განვითარების გეგმების რეალიზებისას მათმა გაუთვალისწინებლობამ შეიძლება სერიოზული დისპროპორციები გამოიწვიოს.

ასე, მაგალითად, ზოგჯერ პრესაში გამოჩნდება ხოლმე ცნობები იმის შესახებ, რომ ახალმშენებარე ქალაქებში, შობადობის მაღალი დონის გამო, საბავშვო დაწესებულებებით უზრუნველყოფის პრობლემა ძნელი გადასაწყვეტია. მაგრამ საქმე ცოტა სხვაგვარადაა. ამ ქალაქებში, როგორც წესი, ბევრი ახალგაზრდაა, ბევრი ქორწინდება, პირველ შვილთა, – რომლებიც ხშირად უკანასკნელნიც არიან, გაჩენათა დიდი რიცხვი, დროის მცირე მოკაკვეთზეა ხოლმე კონცენტრირებული. მიუხედავად იმისა, რომ უფრო ხშირად ახალგაზრდა ოჯახები უპირატესობას აძლევენ, რომ იყლიონ ერთი ან ორი შვილი, დაბადებათა ეს „პიკი“ სირთულეებს ქმნის ჯერ საბავშვო ბაგებში, ბაღებში, შემდეგ სკოლებში, ხოლო მისი დაცემის

---

<sup>6</sup> სკკპ – საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია (მთარგმნელის შენიშვნა).

შემდეგ კი, ბაშვთა დაწესებულებები ბავშვებით დაუკომპლექტებელი რჩება. სკოლამდელ დაწესებულებათა ეპიზოდური გადატვირთვები იწვევს ქალთა დასაქმების შემცირებას, კადრების დენადობის ზრდას. ამის თავიდან ასაცილებლად საჭიროა ბავშვთა დაწესებულებების, სკოლების, საავადმყოფოებისა და სხვათა მშენებლობის დაგეგმვისას გავითვალისწინოთ „სტრუქტურული“ გადატვირთვის ასეთი შესაძლებლობანი.

რომელი მოვლენები მიეკუთვნება დემოგრაფიულ პროცესებს? ესაა დაბადებათა, გარდაცვალებათა, ქორწინებათა, განქორწინებათა და მიგრაციის შემთხვევათა ერთობლიობა, რომლებიც წარმოადგენენ მთავარს, მოსახლეობის რიცხოვნობისა და შემადგენლობის ცვლილებისას. მთლიანობაში მათ შეიძლება შესაბამისად ვუწოდოთ: შობადობის, მოკვდაობის, ქორწინების, განქორწინებისა და მიგრაციის პროცესები. ამ მოვლენათა რიცხვი ყოველწლიურად ძალიან დიდია. 1983 წელს საბჭოთა კავშირში დაიბადა 5 392 ათასი და გარდაიცვალა 2 823 ათასი ადამიანი, დაქორწინდა 2 835 ათასი და რეგისტრირებულ იქნა 945 ათასი განქორწინება. იმისათვის, რომ შევისწავლოთ ეს პროცესები და გამოვაგლინოთ მათი კანონზომიერებანი, აუცილებელია გავიგოთ ამ პროცესთა ძირითადი ტენდენციები. წინააღმდეგ შემთხვევაში შეიძლება ჩავიძიროთ ცალკეულ შემთხვევათა, თუნდაც ძალიან საინტერესო ფაქტების ზღვაში, ხეებს იქით ვეღარ დავინახოთ ტყე. ამიტომ საჭიროა, რომ მოვლენების ამ ზღვაში დავინახოთ ძირითადი კანონზომიერებები, ზოგადი ტენდენციები და მათი მამოძრავებელი ძალები. სწორედ ამაში მდგომარეობს დემოგრაფიული მეცნიერების ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანა.

ახლა შევეცადოთ ზოგადი სახით პასუხი გავცეთ კითხვას: რა არის დემოგრაფია? ტერმინი „დემოგრაფია“, ამ მეცნიერების განსაზღვრისათვის პირველად ჯერ კიდევ XIX საუკუნის შუახანებში

(1855 წ.) იქნა შემოთავაზებული, ფრანგი მეცნიერის ა. გიიარის მიერ. პირდაპირი თარგმანით ის ნიშნავს „ხალხთაღწერას:“ „დემოს“ – ხალხი, „გრაფია“ – აღწერილობა. ადრე, კვლევის ამ დარგს აკუთვნებდნენ ან სტატისტიკას, ან უწოდებდნენ პოპულაციონისტიკას.

მაგრამ, სანამ ამ მეცნიერების არსს განვმარტავდეთ, საჭიროა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი შენიშვნა გავაკეთოთ. მოსახლეობაში მუდმივად ხდება მამათა და დედათა თაობის შეილება თაობით შეცვლა, იცვლება მოსახლეობის ასაკობრივი შემადგენლობა და განათლების დონე. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, მიმდინარეობს თაობათა ცვლის პროცესი, რომელსაც მთლიანობაში მოსახლეობის კვლავწარმოება ეწოდება.

შევეცდებით განვმარტოთ დემოგრაფიის როგორც მეცნიერების შესწავლის საგანი. ყველაზე ფართო გაგებით, დემოგრაფია არის მეცნიერება, რომელიც შეისწავლის მოსახლეობის კვლავწარმოების კანონზომიერებებს მათ სოციალურ-ეკონომიკურ განპირობებულობაში.

დემოგრაფები ხშირად ამბობენ ასე: ჩვენ ვსწავლობთ მოსახლეობის მოძრაობათა სხვადასხვა სახეებს, ე.ი. იმ პროცესებს, რომლებიც ცვლიან მოსახლეობის რიცხოვნობასა და შემადგენლობას. უფრო ხშირად მიღებულია მოსახლეობის მოძრაობის ორი სახის გამოყოფა, რომელთაც ეწოდებათ ბუნებრივი და მექანიკური მოძრაობები.<sup>7</sup>

ბუნებრივ მოძრაობას უწოდებენ შობადობის, მოკვდაობის, ქორწინებისა და განქორწინების პროცესებს. მათ შორის ძირითადია შობადობისა და მოკვდაობის პროცესები, რადგანაც მათი გავლენით იცვლება მოსახლეობის რიცხოვნობა და შემადგენლობა. მექანიკური მოძრაობა, ანუ მიგრაცია, ეწოდება ერთი პუნქტიდან მეორეში, ან ერთი და იმავე პუნქტის შიგნით მოსახლეობის მუდმივ ან დროებით

---

<sup>7</sup> ზოგჯერ დემოგრაფიულ პროცესებში თვლიან მოსახლეობის ე.წ. სოციალურ მოძრაობასაც, ე.ი. ადამიანთა ერთი სოციალური ჯგუფიდან მეორეში გადასაცვლებას.

გადაადგილებას. განასხვავებენ აგრეთვე გარე – ქვეყნის საზღვრებს გარეთ და შიდა მიგრაციას – მაგალითად, სოფლიდან ქალაქად, ერთი ქალაქიდან მეორეში.

ზემოთ უკვე ითქვა, რომ დემოგრაფიულ მოვლენათა სიდიდე დროის მიხედვით იცვლება; ჩვენს ქვეყანაში დიდი განსხვავებანი არსებობს ტერიტორიული თვალსაზრისითაც.

ასე მაგალითად, მოსკოვის მცხოვრებთათვის ტიპურია ერთ-ორ ბავშვიანი ოჯახები, ხოლო თურქმენეთის სოფლებისათვის კი – ხუთ-შვიდ ბავშვიანი. ბუნებრივია, ისმის კითხვა ამ განსხვავებათა მიზეზების შესახებ.

აღვნიშნავთ, რომ განსხვავებათა საფუძველია სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების გავლენა და არა ბიოლოგიური ან კლიმატური ფაქტორებისა, როგორც უწინ ეგონათ. ეს დებულება დამაჯერებლადაა დამტკიცებული მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსებისა და მრავალი თანამედროვე მკვლევარის მიერ. თუკი რუსეთის ისტორიას გავიხსენებთ, მაშინ თვით XIX ს. ბოლომდეც კი მოსახლეობას მყარი და მდგრადი წარმოდგენა ჰქონდა იმის შესახებ, რომ მრავალშვილიანი ოჯახი – ეს ოჯახის ერთადერთი შესაძლო ფორმაა, ამ ნორმიდან ყოველგვარი გადახრა, როგორც რუსეთის ევროპულ ნაწილში, ასევე და განსაკუთრებით კი შუა აზიურ რაიონებში იძრახებოდა საზოგადოებრივი აზრის მიერ და დაუშვებლად ითვლებოდა. ჩვენს დროში კი პირიქით, სსრკ-ის რიგ რაიონებში ყველაზე ტიპური ერთ-ორ ბავშვიანი ოჯახია.

საჭიროა განსაკუთრებით გავუსვათ ხაზი იმას, რომ ბევრ საკითხში ადამიანთა წარმოდგენები, როგორც ოჯახში, ასევე მოსახლეობის გარკვეულ ჯგუფში (პროფესიულ, ეთნიკურ, ქვეყნის ერთი და იგივე ნაწილში მცხოვრებთა), მათ შორის ბავშვთა სასურველ და თვით „მოდურ“ რიცხვზეც, დროთა განმავლობაში ცხოვრების გარემო

პირობების მიმართ დიდ სიმდგრადესა და გარკვეულ დამოუკიდებულებასაც კი იძენს. ამიტომ სოციალურ-ეკონომიკური პირობების ცვლა, განსაკუთრებით თუკი ის მიმდინარეობს თანდათანობით, და არა, ასე ვთქვათ, ნახტომისებური ფორმით, არც თუ ისე მალე იწვევს ოჯახის, და მაშასადამე, ოჯახში ბავშვების რიცხვის „დემოგრაფიული იდეალების“ ცვლილებას. ჯერ იცვლება სოციალურ-დემოგრაფიული პირობები, შემდეგ დემოგრაფიული იდეალები, ხოლო ბოლოს კი (ხშირად საკმაოდ ხანგრძლივი დროის შემდეგ) თავად დემოგრაფიული პროცესების ხასიათი.

მოსახლეობაში მიმდინარე პროცესთა ასეთი რთული ხასიათი განაპირობებს, რომ დემოგრაფებს თავიანთ მუშაობაში უწევთ ბევრი სხვა მეცნიერების მეთოდთა გამოყენება, მაგალითად სოციალური ფსიქოლოგიის, სტატისტიკისა და სხვა. მაგრამ დემოგრაფიის, როგორც საზოგადოებრივი მეცნიერების საფუძველია მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსების მიერ შემუშავებული ისტორიული მატერიალიზმისა და მარქსისტული პოლიტეკონომიის პრინციპები. თანამედროვე პირობებში მიმდინარე მოვლენების რეალური სურათის გაგებას განაპირობებს დემოგრაფიული მოვლენების ანალიზისადმი მხოლოდ კომპლექსური მიდგომა და ამ მიზნით ანალიზის სხვადასხვა მეთოდების გამოყენება, თითოეული ამ ხერხის რეალური შესაძლებლობის ცოდნა და მიღებული შედეგების ინტერპრეტაციისადმი გაუმარტივებელი მიდგომა.

ბოლო წლებში მიმდინარეობს დემოგრაფიიდან კვლევის ახალი მიმართულებების გამოყოფის პროცესი, რომელთაგანაც ბევრი დამოუკიდებელ ხასიათს იძენს. ასეთი გზა მეცნიერების ბევრი დარგისთვისაა დამახასიათებელი. ახლა კრებსით სახელს „მედიცინა“-ს უწოდებენ მეცნიერებათა მთელ სისტემას – პედიატრიას, კარდიოლოგიას, ონკოლოგიას და სხვა. ასეთი დიფერენციაციის საფუძველს წარმოადგენს იმ ფაქტორების სირთულე და



მრავალფეროვნება, რომლებიც მოსახლეობის განვითარების ტენდენციებს განაპირობებს. არსებითად დემოგრაფია ხდება დემოგრაფიულ დისციპლინათა მთელი სისტემა, რომლიდანაც მისი შესწავლის ზოგადი მიმართულების საზღვრებში გამოიყოფა სხვადასხვა, შედარებით დამოუკიდებელი კვლევითი მიმართულებანი. ეს არის, მაგალითად, ისტორიული დემოგრაფია, რომელიც შეისწავლის მოსახლეობის განვითარების ისტორიას. ხალხთმოსახლეობის პრობლემების მეცნიერული შესწავლა ეფუძნება საზოგადოებრივი განვითარების კანონთა მარქსისტულ-ლენინურ გაგებას, რომელიც აღიარებს სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების განმსაზღვრელ გავლენას საზოგადოებრივ განვითარებაზე და ყოველ საზოგადოებრივ ფორმაციაში მათი გამოვლენის სპეციფიკურობას. კ.მარქსმა პირველმა ჩამოაყალიბა დებულება იმის შესახებ, რომ ხალხთმოსახლეობის ეკონომიკური კანონები უნდა განიხილებოდეს თითოეული ფორმაციისათვის ცაკლ-ცალკე, რამეთუ არ არსებობს ხალხთმოსახლეობის რაღაც საერთო არაისტორიული კანონები. „... წარმოების ისტორიულად განსაზღვრულ ყოველ წესს – წერს კ.მარქსი – სინამდვილეში ახასიათებს თავისებური ისტორიული ხასიათის მქონე ხალხთმოსახლეობის კანონები.“<sup>8</sup> კ.მარქსმა თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში „კაპიტალი“, ჩამოაყალიბა კაპიტალისტური ფორმაციის ხალხთმოსახლეობის კანონი, აჩვენა მოსახლეობის განვითარების კანონზომიერებათა შესწავლის ძირითადი მიმართულებანი.

დემოგრაფიული პროცესების, განსაკუთრებით კი ოჯახის შესწავლაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ფ. ენგელსის ფუნდამენტურ ნაშრომს „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“, რომელმაც პრინციპული საფუძველი ჩაუყარა ოჯახის ფორმირებისა და განვითარების კანონზომიერებათა შესწავლას.

<sup>8</sup> *Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 23, с. 646.*

ვ.ი.ლენინმა დიდი წვლილი შეიტანა დემოგრაფიის თეორიული საფუძვლების შემდგომ დამუშავებაში, კაპიტალიზმის დროს მოსახლეობის განვითარების კანონების შესწავლაში. გადაამუშავა რა რუსეთის მოსახლეობის 1897 წლის აღწერის მასალები, მან თავის ნაშრომში მოგვცა მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურისა და ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის განვითარების ტენდენციის, მათი მიგრაციის ძირითადი მიმართულებებისა და ქვეყნის სოციალურ ცხოვრებაზე გადაადგილებათა გავლენის ანალიზი.

მოსახლეობის პრობლემების კვლევამ ჩვენს ქვეყანაში განსაკუთრებული განვითარება ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდგომ მიიღო. ჯერ კიდევ 1920 წელს, ვ.ი.ლენინის მითითებითა და მისი უშუალო მონაწილეობით ჩატარდა მოსახლეობის პირველი საბჭოთა აღწერა, რომელმაც მოიცვა ქვეყნის მოსახლეობის დიდი ნაწილი (გარდა იმ რაიონებისა, სადაც ჯერ კიდევ არ იყო დამთავრებული სამოქალაქო ომი), შეიქმნა ქვეყნის სტატისტიკური სამსახური, უმჯობესდებოდა დემოგრაფიული სტატისტიკა.

უკანასკნელ ათწლეულებში გააქტიურდა ხალხთმოსახლეობის პრობლემების თეორიული და პრაქტიკული გამოკვლევები სამეცნიერო დაწესებულებებსა და სახელმწიფო სტატისტიკის ორგანოებში. ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მოსახლეობის 1970 და 1979 წ.წ. აღწერებსა და ქვეყანაში ფართოდ ჩატარებულ სხვადასხვა სახის დემოგრაფიულ გამოკვლევებს.

სკკპ და საბჭოთა მთავრობა დიდ ყურადღებას უთმობს დემოგრაფიულ პრობლემებს, მათ მეცნიერების თანამედროვე მიღწევების საფუძველზე გადაწყვეტას. სკკპ-ის XXIV ყრილობაზე დაისვა საკითხი გრძელვადიანი დემოგრაფიული პროგნოზების დამუშავების შესახებ. სკკპ-ის XXV ყრილობაზე გამოითქვა აზრი ჩვენს

ქვეყანაში დემოგრაფიული სიტუაციის გამწვავებისა და ეფექტური დემოგრაფიული პოლიტიკის შემუშავების აუცილებლობის შესახებ.

დემოგრაფიულ პროცესებს განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო სკკპ-ის XXVI ყრილობაზე. საზგასმული იყო, რომ საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სისტემის იმ ელემენტებს შორის, რომელთა შესწავლაზეც აუცილებელია ყურადღების გამახვილება, მიეკუთვნება დემოგრაფიაც.<sup>9</sup>

ყრილობამ დასვა ეფექტური დემოგრაფიული პოლიტიკის პრაქტიკული რეალიზაციის ამოცანა, სახელმწიფოსა და საზოგადოების მხრიდან ოჯახისადმი ფართო დახმარების გაწევით. ყრილობის გადაწყვეტილებებში დასახული იყო ასეთი სახის კონკრეტული ღონისძიებები, რომლებიც საფუძვლად დაედო ჩვენს ქვეყანაში დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარებას. 1981 წლის 31 მარტს მიღებულ იქნა სკკპ-ის ცკ-ისა და სსრკ-ის მინისტრთა საბჭოს დადგენილება – „ბავშვიანი ოჯახებისათვის სახელმწიფო დახმარების შესახებ“, აგრეთვე სხვა დადგენილებები, რომლებიც მიმართულია ჯანმრთელობის დაცვის ორგანოების მუშაობის ეფექტურობის შემდგომი ამაღლებისა და სკოლამდელი დაწესებულებების ქსელის განვითარებისაკენ.

მოსახლეობის პრობლემების შესწავლა ჩვენს ქვეყანაში სოციალურ-ეკონომიკურ გამოკვლევათა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მიმართულებაა და ამიტომ მეტად მნიშვნელოვანია, რომ ჩვენი საზოგადოების ყველა წევრს ჰქონდეს აუცილებელი მინიმალური ცოდნა დემოგრაფიული მოვლენების არსისა და მათი ანალიზის მეთოდების, აგრეთვე მოსახლეობის განვითარების გენერალური ტენდენციების შესახებ. სწორედ ამ პრობლემებს ეძღვნება წიგნის შემდგომი თავები.

---

<sup>9</sup> იხ.: Материалы XXVI съезда КПСС. М., 1981, с. 145.

## თავი II

### დემოგრაფიული ანალიზის შესახებ

მოსახლეობაში მიმდინარე პროცესების არსის გაგება და შემთხვევათა დიდი რიცხვის საფუძველზე მათი გენერალური კანონზომიერებების გამოვლენა დემოგრაფიული ანალიზის სხვადასხვაგვარ ხერხებს მოითხოვს. ყოველდღიურად და ყოველ საათს ქვეყანაში იბადებიან და კვდებიან ადამიანები, ფორმდება ქორწინებები და განქორწინებები, ადამიანები იცვლიან თავიანთ საცხოვრებელ ადგილს. მაგრამ, მხოლოდ მათი საერთო რიცხვის ცოდნა არაა საკმარისი მოსახლეობაში მიმდინარე პროცესების არსის გაგებისათვის. ერთია, როცა ოჯახში იბადება პირველი და ხშირად უკანასკნელი ბავშვი, ხოლო სულ სხვაა როცა ეს არის მეხუთე ან მეექვსე ბავშვი. ერთბავშვიანი ოჯახების მასობრივად გავრცელებას, როგორც ეს შემდგომ იქნება ნაჩვენები, იქამდე მიყვავართ, რომ ადამიანთა თაობები ვერ განახლდება, მრავალშვილიანი ოჯახების მასობრივად გავრცელებისა და დაბალი მოკვდაობის პირობებში მოსახლეობის მატების ტემპები საგრძნობლად მაღალია. ერთი სიტყვით, საჭიროა არა მარტო შემთხვევათა რიცხვის, არამედ მათი ხარისხობრივი მახასიათებლების ცოდნაც.

დემოგრაფიული შემთხვევები განაწილებულია დროში, მათი ინტენსივობა ადამიანთა ასაკთან ერთად იცვლება და ეს საერთოდ ბანალური ჭეშმარიტება, მეტად მნიშვნელოვანია დემოგრაფიული ანალიზის პრინციპებისა და მეთოდების შემუშავებისას. დაბადების შემთხვევათა ძირითადი მასა მოდის 15-დან 49 წლის ასაკამდე ქალებზე, ე.ი. ე.წ. ბავშვთაშობის ანუ რეპროდუქციული ასაკის კონტინგენტზე. ეს ნიშნავს, რომ რაც უფრო მეტია მოსახლეობაში ამ ასაკის ქალები, სხვა თანაბარ პირობებში, მით უფრო მეტი შეიძლება

იქნეს დაბადებათა რიცხვიც. მოკვდაობის ინტენსივობას ასაკების მიხედვით პრაქტიკულად აქვს ორი „პიკი:“ ერთ წლამდე ასაკში, როცა ბავშვების ორგანიზმი ყველაზე უფრო დაუცველია, და უფროს ასაკებში. ასეთი მაგალითები შეიძლება ბევრი მოვიყვანოთ, მაგრამ დასკვნა ახლავე გასაგებია – დემოგრაფიული პროცესები უნდა შევისწავლოთ მოსახლეობის ასაკობრივ შემადგენლობასთან მჭიდრო კავშირში.

დემოგრაფიულ შემთხვევათა რიცხვი, მათი სტრუქტურა განუწყვეტლივ იცვლება დროში. ასე მაგალითად, თუ 1973 წელს ქვეყანაში დაბადებულთა საერთო რიცხვიდან (4 386 ათასი ბავშვი), რიგით მეორე ბავშვების წილად მოდიოდა 27,6%, ხოლო რიგით მესამე ბავშვების წილად კი 10,0%, უკვე 1983 წელს რიგით მეორე დაბადებულებმა შეადგინეს დაბადებულთა საერთო რიცხვის 35,4%, ხოლო მესამეებმა კი – 11,5%. მაშასადამე, აუცილებელია დემოგრაფიული ანალიზის ისეთი მეთოდების გამოყენება, რომლებიც საშუალებას მოგვცემს გამოვავლინოთ მოსახლეობაში მიმდინარე პროცესების დეტალური თავისებურებანი, მათი სტრუქტურული მახასიათებლები.

აქედან გამომდინარეობს დემოგრაფიული ანალიზის მეთოდებისადმი კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მოთხოვნა – მათი დინამიკაში შედარების აუცილებლობა, მახასიათებლების წლიდან წლამდე, ერთი პერიოდის მეორესთან შედარება, იმისათვის, რომ გამოვავლინოთ ცვლილებათა საერთო ტენდენციები, მიმდინარე პროცესთა გენერალური კანონზომიერებანი.

დემოგრაფიული მოვლენების შესწავლისას არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ მათი ცვლილებების ხასიათი პირველ რიგში სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორებით განისაზღვრება, რომელთა მოქმედებასაც მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფებში განათლების, პროფესიისა და

ეროვნებების მიხედვით, საკუთარი თავისებურებები გააჩნია. ამიტომ მოსახლეობის სოციალური შემადგენლობის დინამიკა, და მოსახლეობაში ამა თუ იმ სოციალურ-ეკონომიკური პრინციპის მიხედვით გამოყოფილი ცალკეული ჯგუფებისადმი დიფერენცირებული მიდგომა, ანალიზის მნიშვნელოვან ელემენტს წარმოადგენს.

დემოგრაფიულ პროცესთა ანალიზი მხოლოდ დიდი პირობითობით შეიძლება ვაწარმოთ მთლიანად მთელი მოსახლეობისათვის (ანუ როგორც ამბობენ „ორივე სქესისათვის ერთად“). ასეთი მიდგომა მეტად არაზუსტია, რამეთუ მოკვდაობის ასაკობრივი ინტენსივობა და ბევრი სხვა პროცესიც მნიშვნელოვნად განსხვავდება ქალებსა და ვაჟებში. ვაჟებისა და ქალებისათვის დემოგრაფიულ პროცესთა ცალკ-ცალკე შესწავლა – მათი ანალიზის წარმატების მნიშვნელოვანი პირობაა.

დემოგრაფიულ პროცესთა ანალიზისას საჭიროა აგრეთვე გავითვალისწინოთ, რომ ისინი მჭიდროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი – შობადობა და მოკვდაობა, ქორწინება და განქორწინება, მიგრაცია და შობადობა. ამიტომ შესწავლისას ყოველთვის გარდაუვალია რეალური სინამდვილის გარკვეულწილად გამარტივება.

ნათქვამიდან გამომდინარეობს მნიშვნელოვანი დასკვნა – სოციალურ-დემოგრაფიული შემთხვევები არ შეიძლება გაიზომოს ერთი რომელიმე „ზემაჩვენებლით.“ მათი სირთულე და მრავალფეროვნება განაპირობებს დემოგრაფიულ პროცესთა მახასიათებლების სხვადასხვა კომპლექსის გამოყენებას, ამასთან სწორედ კომპლექსის, რადგანაც დემოგრაფიული ანალიზის ცალკეულ მეთოდთა ანალიტიკური შესაძლებლობანი ყოველთვის შეზღუდულია, თითოეულ მათგანს თავისი ღირსებები და ნაკლოვანი მხარეები გააჩნია. მხოლოდ ერთი მაჩვენებლის დინამიკაზე დამყარებულმა დემოგრაფიულ პროცესთა ანალიზმა, შეიძლება პრინციპულად არასწორ დასკვნამდე მიგვიყვანოს.

საჭიროა განვასხვაოთ საკუთრივ დემოგრაფიული პროცესები (შობადობა, მოკვდაობა და სხვა) როგორც ცალკეულ მოვლენათა სიმრავლეების ერთობლიობა და სხვადასხვა სახის მაჩვენებლები, რომელთა მეშვეობითაც შეიძლება ამ პროცესების კანონზომიერებათა გამოვლენა.

შევჩერდეთ დემოგრაფიული ანალიზის არსებული მეთოდების პრინციპულ საფუძვლებზე. ისინი მრავალი ათწლეულების განმავლობაში იქმნებოდა და თავიანთი ისტორია გააჩნიათ, რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებული როგორც მთლიანად მეცნიერების განვითარებასთან, ასევე დემოგრაფიულ მოვლენათა ხასიათის შესახებ არსებული მონაცემების საზოგადოებრივ მოთხოვნასთან, მოსახლეობის კვლავწარმოების რეჟიმის ფორმირებაში მოძრაობის ამა თუ იმ სახის როლთან.

რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში შობადობის სტაბილური მაღალი დონისა და მაღალი მოკვდაობის პირობებში, შედარებით „მშვიდი“ წლები მონაცველობდა მასობრივი ეპიდემიების პერიოდებთან, როცა მოსახლეობის მოკვდაობა რამდენიმეჯერ იზრდებოდა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მოკვდაობა იყო, როგორც სტატისტიკოსები ამბობენ, ყველაზე უფრო ვარიაბელური პროცესი. ამიტომ დემოგრაფიული ანალიზის პირველი მეთოდები შემუშავებულ იქნა მოკვდაობის, როგორც ყველაზე უფრო დინამიური პროცესის დასახასიათებლად. დემოგრაფიული ანალიზის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ეფექტური მეთოდი, ე.წ. მოკვდაობის ცხრილები (უფრო ზუსტად კი მათი პირველსახე) გაიანგარიშა ინგლისელმა სტატისტიკოსმა ჯ.გრაუნტმა (1620-1674), რომელმაც ცნობილი ეკონომისტის უ.პეტის ხელშეწყობით 1662 წელს მოამზადა და გამოსცა ნაშრომი „ბუნებრივი და პოლიტიკური შენიშვნები მოკვდაობის ბიულეტენების შესახებ.“<sup>10</sup>

<sup>10</sup> მისი ნამდვილი დასახელება უფრო ვრცელია, რაც იმ დროისათვის ტიპური იყო.

მასში პირველად იყო გაანგარიშებული მაჩვენებლები, რომლებიც წარმოდგენას იძლეოდა ინგლისის დედაქალაქის მოსახლეობის ასაკობრივი მოკვდაობის ცვლილებათა შესახებ. დემოგრაფიული ანალიზის მეთოდთა შემუშავებაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ისეთი დიდი მათემატიკოსების შრომებს, როგორებიც იყვნენ ლ.ეილერი, ე.გალეი, პ.ლაპლასი და სხვები.

ახლა გადავიდეთ დემოგრაფიული პროცესების ხასიათისა და განვითარების ტენდენციათა ანალიზის შესახებ არსებული მეთოდების დაწვრილებით განხილვაზე. მათ განხილვას დავიწყებთ მეთოდით, რომელიც პირობითად შეიძლება გაგაერთიანოთ ცნებით „დემოგრაფიული კოეფიციენტები.“



## დემოგრაფიული კოეფიციენტები

დემოგრაფიულ მოვლენათა რიცხვი წლიდან წლამდე იცვლება. თუ 1960 წელს ჩვენს ქვეყანაში გარდაიცვალა 1 529 ათასი ადამიანი, უკვე 1984 წელს კი – 2 962 ადამიანი, ე.ი. გარდაცვლილთა რიცხვი 24 წლის განმავლობაში 93,7%-ით გაიზარდა. შეიძლება თუ არა ამ მონაცემების საფუძველზე ვთქვათ, რომ ჩვენს ქვეყანაში მოკვდაობის დონე გაიზარდა თითქმის 2-ჯერ? ასეთი ვარაუდი უბრალოდ არასწორი იქნებოდა.

საქმე ის არის, რომ რამდენიმე წლისათვის გარდაცვლილთა რიცხვების შედარებისას, საჭიროა გავითვალისწინოთ ამ მოვლენის წარმომშობი ერთობლიობის მოცულობის ცვლილებაც, ჩვენს შემთხვევაში მოსახლეობის რიცხვნობა, რომელიც 1960 წელს 212,4 მლნ. კაციდან, 1984 წლის დასაწყისისათვის – 273,8 მლნ. კაცამდე, ე.ი. 28,9%-ით გაიზარდა.

ამიტომ უფრო ზუსტი ანალიზის პირველი ეტაპი უნდა იყოს მომხდარ შემთხვევათა (გარდაცვალების, დაბადების და სხვა) რიცხვის შეფარდება მოსახლეობის იმ რაოდენობასთან, რომლებმაც ისინი (ეს შემთხვევები) წარმოშვა, ჩვენს შემთხვევაში მოსახლეობის საერთო რიცხვთან.

მაგრამ აქ საჭიროა გავაკეთოთ ერთი დაზუსტება. უნდა გვახსოვდეს, რომ მონაცემები დემოგრაფიულ შემთხვევათა რიცხვის შესახებ ჩვენ ყოველთვის გვაქვს დროის რაღაც ინტერვალისათვის, მაგალითად, დაბადებათა ან გარდაცვალებათა რიცხვი წელიწადში ან თვეში. როგორც სტატისტიკოსები ამბობენ, ეს არის ინტერვალური სიდიდეები. თვით მოსახლეობის რიცხვნობა კი, რომელიც განუწყვეტლივ იცვლება, ყოველთვის გამოითვლება რომელიღაც გარკვეული მომენტისათვის, მაგალითად, ამა თუ იმ წლის 1 იანვრის

ან 1 ივლისისათვის. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მოსახლეობის რიცხოვნობა, სტატისტიკოსების გამოთქმით, არის მომენტური სიდიდე. ამრიგად, თავისი არსით ისინი შეუდარებელი სიდიდეებია.

მაგრამ თუ დემოგრაფიული შემთხვევების რიცხვს შევადარებთ არა უბრალოდ მოსახლეობის რიცხვთან რომელიმე გარკვეული თარიღისათვის, არამედ მის საშუალო წლიურ რიცხვთან, ე.ი. დროის განსაზღვრული ინტერვალისათვის, მაშინ ეს წინააღმდეგობა მოხსნილი იქნება. „საშუალო წლიური მოსახლეობის“ გაანგარიშების უმარტივესი მეთოდია ორი მომიჯნავე წლის დასაწყისისათვის არსებული რიცხვების ნახევარჯამის გამოთვლა. თუ გვაქვს მოსახლეობის რიცხოვნობის საშუალო წლიური შეფასება, უკვე შეიძლება შევადაროთ ორი ინტერვალური მაჩვენებელი – მომხდარ შემთხვევათა რიცხვი და ის საწყისი ერთობლიობა, რომელმაც ეს შემთხვევები წარმოშვა. ახლა მოვიყვანოთ დემოგრაფიული კოეფიციენტების გაანგარიშების არსის, როგორც მოსახლეობაში მიმდინარე პროცესების ანალიზის ხერხის, ზოგადი განმარტება.

დემოგრაფიულ კოეფიციენტებში ჩვენ ვიგულისხმებთ დემოგრაფიულ შემთხვევათა (დაბადების, გარდაცვალების, მიგრაციისა და სხვა შემთხვევების) წლიურ რიცხვს ამ შემთხვევების გამომწვევ საშუალო მოსახლეობის ათას სულზე გაანგარიშებით.<sup>11</sup>

ამ ზოგადი მიდგომიდან გამომდინარე, შეიძლება ვაჩვენოთ ზოგიერთი იმ დემოგრაფიული კოეფიციენტის არსი და მათი მეთოდოლოგიური შესაძლებლობანი, რომლებიც გამოიყენება დემოგრაფიული ანალიზის პრაქტიკაში.<sup>12</sup> გაეყოფთ რა ქვეყანაში ერთი წლის განმავლობაში დაბადებულთა რიცხვს მთელი მოსახლეობის

<sup>11</sup> ეს მაჩვენებელი თეორიულად შესაძლოა გავიანგარიშოთ საშუალოდ ასი ათას, ათი ათას ან ერთ კაცზეც კი. დემოგრაფიაში ისინი ტრადიციულად იანგარიშება 1000 კაცზე, ანუ, როგორც ამბობენ პრომილებში (ლათინურიდან – pro (ზე), milles (ათასი)). პროცენტისაგან (%) განსხვავებით ეს სიდიდე აღინიშნება ნიშნით – ‰.)

<sup>12</sup> დემოგრაფიული კოეფიციენტების გაანგარიშების ზოგადი წესიდან არის მხოლოდ ერთი გამონაკლისი – ე.წ. ბავშვთა მოკვდაობის კოეფიციენტი. მასზე საუბარი გვექნება ქვემოთ.

საშუალო წლიურ რიცხვზე (კიდევ ერთხელ ვუსვამთ ხაზს, რომ მნიშვნელში არის მთელი მოსახლეობა), მივიღებთ ე.წ. შობადობის ზოგად კოეფიციენტს, ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, დაბადებათა რიცხვს საშუალოდ მთელი მოსახლეობის ყოველ ათას სულზე. ასე მაგალითად, 1940 წელს სსრკ-ში საშუალოდ მოსახლეობის ყოველ ათას სულზე დაიბადა 31,2 ბავშვი, ხოლო 1984 წელს კი – 19,6 ბავშვი, ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, 1984 წელს შობადობის ზოგადი კოეფიციენტი იყო 19,6‰. ზოგჯერ ამ შემთხვევაში ამბობენ, რომ შობადობა შეადგენს ამდენ და ამდენ კაცს მოსახლეობის ათას სულზე (1984 წელს – 19,6-ს). ასეთივე მეთოდით შეიძლება ვიანგარიშოთ სსრკ-ის მოსახლეობის მოკვდაობის ზოგადი კოეფიციენტიც, ანუ გარდაცვლილთა რიცხვი საშუალო წლიური მოსახლეობის ყოველ ათას სულზე. 1950 წელს სსრკ-ის მოსახლეობის მოკვდაობის ზოგადი კოეფიციენტი შეადგენდა 9,7‰-ს, ხოლო 1984 წელს კი – 10,8‰-ს.

მაგრამ დემოგრაფიულ პროცესთა, მხოლოდ ზოგადი კოეფიციენტების მეშვეობით წარმოებულმა ანალიზმა, შეიძლება არა მარტო არასრული, არამედ ზოგჯერ უბრალოდ შემთხვევათა საეჭვო სურათი მოგვცეს. ასე მაგალითად, 1970 წელს სომხეთის სსრ-ში მოსახლეობის მოკვდაობის ზოგადი კოეფიციენტი შეადგენდა 5,1‰-ს, ხოლო ესტონეთის სსრ-ში 11,1‰-ს. თითქოსდა, შეიძლება გაკეთდეს დასკვნა, რომ ესტონეთში მოკვდაობის დონე 2-ჯერ და მეტად დიდია ვიდრე სომხეთში. სინამდვილეში ეს ასე არ არის.

ზემოთ უკვე ითქვა დემოგრაფიული პროცესების მჭიდრო კავშირზე მოსახლეობის ასაკობრივ შემადგენლობასთან, მათი სიხშირის ცვლილებაზე ადამიანთა ასაკებთან დამოკიდებულებაში, ხოლო მთელი მოსახლეობის მასშტაბით კი ამა თუ იმ ასაკობრივი ჯგუფის რიცხოვნობასთან. ამრიგად, რაც უფრო მეტია მოსახლეობაში ხანდაზმული ადამიანები, მაშინ ასაკობრივი მოკვდაობის ინტენსივობის

ცვლილების გარეშეც მით მეტი იქნება გარდაცვლილთა საერთო რიცხვი, და მაშასადამე, მოკვდაობის ზოგადი კოეფიციენტიც. რაც უფრო მეტია ქვეყანაში ახალგაზრდობა მით მეტია დაბადებათა საერთო რიცხვი, მაშინაც კი როცა უცვლელია ოჯახების ორიენტაცია ბავშვების ამა თუ იმ რიცხვზე. მაშასადამე, გარდაცვალებისა და დაბადების შემთხვევათა საერთო რიცხვები და მოსახლეობის საერთო რიცხვის დინამიკაც დიდადაა დამოკიდებული მოსახლეობის ჩამოყალიბებული ასაკობრივი სტრუქტურის სპეციფიკაზე. ამიტომ როცა ქვეყანაში (ან მის ნაწილში) იცვლება (იზრდება ან მცირდება) დაბადებათა ან გარდაცვალებათა ყოველწლიური რიცხვი, ეს სრულებითაც არ იძლევა კატეგორიული მტკიცების საფუძველს ოჯახის დემოგრაფიული ქცევის შესახებ, ან შობადობის ან მოკვდაობის ინტენსივობის შემცირების თაობაზე. პირველ რიგში საჭიროა შევამოწმოთ, ხომ არ წარმოადგენს მაგალითად დაბადების, გარდაცვალების, ან ქორწინებათა რიცხვის ზრდა მოსახლეობის ასაკობრივი შემადგენლობის ცვლილების, ანუ როგორც კიდევ ამბობენ მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის გავლენის შედეგს. მაგალითად, სსრკ-ში 70-იან წლებში დაბადებათა რიცხვის ზრდა (1970 წელს დაიბადა 4,2 მლნ. ბავშვი, ხოლო 1984 წელს კი – 5,4 მლნ.) მნიშვნელოვანწილად ამ ფაქტორის გავლენასთან იყო დაკავშირებული, რომელსაც თავისი არსით მხოლოდ ეპიზოდური ხასიათი ჰქონდა.

ახლა დავუბრუნდეთ მაგალითს სომხეთსა და ესტონეთში მოკვდაობის კოეფიციენტთა განსხვავებულობის შესახებ. თუ შევადარებთ 1970 წლის აღწერით მიღებულ მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის მონაცემებს, დავინახავთ, რომ სომხეთში 60 წლისა და მეტ ასაკებში იყვნენ ვაჟების 6,8% და ქალების 9,5%, ხოლო ესტონეთში ვაჟების – 11,9% და ქალების – 20,8%. ეს ნიშნავს, რომ ესტონეთის მოსახლეობაში ხანდაზმული ანუ გარდაცვალების მაღალი

რისკის მქონე ადამიანების ხვედრითი წილი თითქმის 2-ჯერ მეტი იყო ვიდრე სომხეთში, რამაც განაპირობა მოკვდაობის ზოგად კოეფიციენტში არსებული ესოდენ პარადოქსული განსხვავებანი. ამ შემთხვევაში დემოგრაფები ამბობენ, რომ მოკვდაობის ზოგადი კოეფიციენტის სიდიდეზე ესტონეთსა და სომხეთში გავლენა იქონია მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის სპეციფიკამ.

შემთხვევათა რიცხვის შეფარდებით საშუალო წლიურ მოსახლეობასთან შეიძლება გავიანგარიშოთ სხვა დემოგრაფიული შემთხვევების, მაგალითად, ქორწინებისა და განქორწინების ზოგადი კოეფიციენტებიც. ქორწინების ზოგადი კოეფიციენტი ყველაზე ხშირად იანგარიშება, როგორც წლის განმავლობაში რეგისტრირებულ ქორწინებათა რიცხვის შეფარდება, საშუალოდ მოსახლეობის ყოველ ათას სულზე. 1940 წელს სსრკ-ში ის შეადგენდა 6,3‰-ს, ხოლო 1983 წელს კი 10,4‰-ს. ამა თუ იმ წელს რეგისტრირებულ განქორწინებათა რიცხვი საშუალოდ მოსახლეობის ყოველ ათას სულზე – ესაა განქორწინების კოეფიციენტი, რომელიც 1983 წელს სსრკ-ში შეადგენდა 3,5‰-ს. ამავე სქემით შეიძლება გამოვითვალოთ მოსახლეობის ჩამოსვლის (ან წასვლის) კოეფიციენტიც – წლის განმავლობაში მოცემულ დასახლებულ პუნქტში რეგისტრირებულ ჩამოსულთა (ან წასულთა) რიცხვი საშუალოდ მოსახლეობის ყოველ 1000 სულზე.

ახლა შევჩერდეთ საკითხზე იმის შესახებ, თუ რა საზღვრებში შეუძლიათ ვარირება შობადობისა და მოკვდაობის ზოგად კოეფიციენტებს. სწორი წარმოდგენა ამ მაჩვენებელთა ზომაზე, საშუალებას მოგვცემს შევაფასოთ კონკრეტული გაანგარიშებისას მიღებული მათი სიდიდეების საიმედოობა. ამ კოეფიციენტთა ქვედა ზღვარი უდრის ნულს. მოსახლეობის დიდი ჯგუფისათვის ეს წმინდა ჰიპოთეზური ვარაუდია. რაც შეეხება მაჩვენებელთა ზედა ზღვარს აქ საქმე უფრო რთულადაა.

შობადობის კოეფიციენტის მაქსიმალურ სიდიდედ შეიძლება მივიღოთ ისეთი რიცხვი, როცა გაჩენათა რიცხვის შეუზღუდავობის პირობებში ეს მაჩვენებელი შეადგენს დაახლოებით 45-55‰-ს. მაგალითად, 1861-1865 წლებში რუსეთის ევროპულ ნაწილში, როცა პრაქტიკულად არ ხდებოდა შობადობის შეზღუდვა, ეს მაჩვენებელი უდრიდა 50,7‰-ს, ხოლო 1896-1900 წლებში კი – 49,5‰-ს.<sup>13</sup>

მოკვდაობის ზოგადი კოეფიციენტისათვის ასეთ „ზედა ზღვარს“ წარმოადგენს მისი ის დონე, რომელიც მას ჰქონდა მაშინ, როცა ადამიანები ჯერ კიდევ ვერ ფლობდნენ მრავალი ავადმყოფობის წინააღმდეგ ბრძოლის რეალურ ხერხებს და მოკვდაობა ე.წ. „ბუნებრივ დონეზე“ იყო. მასობრივი ეპიდემიების არ არსებობის წლებში მოკვდაობის ზოგადი კოეფიციენტი თითქმის 35,0‰-ს შეადგენდა, ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში 40-50‰-მდეც აღწევდა. ასე მაგალითად, 1861-1870 წლებში ევროპულ რუსეთში ეს მაჩვენებელი ტოლი იყო 37‰-ის, ხოლო 1881-1890 წლებში კი – 35,5‰-ის. ეს სიდიდე (40‰-მდე) შეიძლება მივიღოთ მოკვდაობის ზოგადი კოეფიციენტის მნიშვნელობის ზედა ზღვრად.

როგორც უკვე აღინიშნა, ზოგადი კოეფიციენტების მთავარი ნაკლია ის, რომ ისინი იანგარიშება მთელი მოსახლეობისათვის, რომელშიც ცალკეულ ასაკობრივ ჯგუფთა ხვედრითი წილი შეიძლება ძალიან განსხვავდებოდეს. აქედან წარმოიშვა ასაკობრივი (ანუ კერძო) დემოგრაფიული კოეფიციენტების აგების იდეა, რომელთა გაანგარიშებისას, მოვლენათა რიცხვი, რომელიც შეემთხვა გარკვეული ასაკის მოსახლეობას, უფარდდება არა მთელი მოსახლეობის საშუალო წლიურ რიცხვს, არამედ კონკრეტული ასაკობრივი ჯგუფის მოსახლეობის რაოდენობას, რომელიც მომხდარი შემთხვევებისათვის წარმოადგენს ამოსავალ ერთობლიობას.

---

<sup>13</sup> იხ.: Воспроизводство населения СССР /Под ред. А.Г.Вишневого и А.Г.Волкова, М., 1983, с. 133.

მათი არსის გაგებისათვის მოვიყვანოთ მაგალითი შობადობის ასაკობრივ კოეფიციენტებთან დაკავშირებით. ბიოლოგიური მიზეზების გამო შობადობის ძირითადი ნაწილი მოდის 15-დან 49 წლამდე ასაკის ქალებზე. აქედან გამომდინარეობს, რომ შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტის გაანგარიშებისას პირველ ნაბიჯს უნდა წარმოადგენდეს იმ ბავშვთა რიცხვის გამოთვლა, რომლებიც საშუალოდ გააჩინა 15-დან 49 წლამდე ასაკის ყოველმა 1000 ქალმა. დავარქვათ მას 15-დან 49 წლამდე ასაკის ქალთა შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტი.<sup>14</sup> ეს მაჩვენებელი გაცილებით ნაკლებადაა დამოკიდებული მოსახლეობის ასაკობრივ სტრუქტურაზე, ვიდრე შობადობის ზოგადი კოეფიციენტი, რადგანაც მისი გაანგარიშებისას არ გაითვალისწინება ქალთა ის ასაკობრივი კონტინგენტები (15 წლამდე და 49 წელზე უფროსი), რომლებიც პრაქტიკულად აღარ მონაწილეობენ ბავშვთა შობაში. 1958-1959 წლებში ქალების შობადობის საერთო ასაკობრივი კოეფიციენტი სსრკ-ში შეადგენდა 88,7‰-ს, ანუ საშუალოდ 15-დან 49 წლის ასაკამდე ყოველმა 1000 ქალმა ამ პერიოდში გააჩინა 88,7 ბავშვი. 1982-1983 წ.წ. მთელი ქვეყნისათვის იგი უდრიდა 76,0‰-ს, ქვეყნის ქალაქებისათვის – 64,8‰-ს, ხოლო სოფლებისათვის – 101,6‰-ს.

მაგრამ ამ კოეფიციენტის სიდიდეც მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული მოსახლეობის ჩამოყალიბებულ ასაკობრივ სტრუქტურაზე, რადგანაც ქალებში შობადობის ინტენსივობა, განსაკუთრებით კი მცირეშვილიანი ოჯახების პირობებში, ასაკთან ერთად მნიშვნელოვნად იცვლება. ყველაზე უფრო მაღალია იგი 20-დან 29 წლამდე ასაკის ქალებში, შემდეგ კი იწეებს კლებას. მაშასადამე, რაც უფრო მეტია მოსახლეობაში ახალგაზრდა ქალები,

<sup>14</sup> ამ მაჩვენებელს დემოგრაფიულ ლიტერატურაში ზოგჯერ ნაყოფიერების (ანუ ფერტილურობის) კოეფიციენტს უწოდებენ, რაც არაზუსტია, რადგანაც ნაყოფიერება უნდა გვეხმოდეს, როგორც ორგანიზმის პოტენციური უნარი შობადობისადმი, ხოლო შობადობა კი როგორც – ამ პოტენციური შესაძლებლობების რეალიზაციის ხარისხი. მისი მეორე დასახელებაა – შობადობის სპეციალური კოეფიციენტი, რომელიც ასევე ვერ გადმოსცემს ამ მაჩვენებლის არსს, რამეთუ მასში არაფერია სპეციფიკური, განსაკუთრებული.

განსაკუთრებით 20-დან 29 წლის ასაკებში, მით უფრო მეტი იქნება დაბადებათა საერთო რიცხვიც.<sup>15</sup>

ასაკთან ერთად არსებითად იცვლება მოკვდაობის ინტენსივობაც. დემოგრაფიულ ლიტერატურაში, მოკვდაობის ზოგად დონეზე მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის გავლენის საჩვენებლად, ხშირად მოჰყავთ ასეთი მაგალითი. 1930-1932 წლებში ინგლისში გამოითვალეს სამღვდელოებისა (27,7‰) და მესანგრევეთა (14,5‰) მოკვდაობის ზოგადი კოეფიციენტები.

ასეთი პარადოქსული შედეგები (მესანგრევეთა მოკვდაობის მაჩვენებელი ნაკლებია ვიდრე სამღვდელოებისა) ეწინააღმდეგება მოსახლეობის ამ ორი ჯგუფის შრომისა და ცხოვრების პირობებს. საქმე ის არის, რომ თუ მესანგრევენი ძირითადად ახალგაზრდა და საშუალო ასაკის ხალხია, სამღვდელოებაში კი ხანდაზმული ადამიანები სჭარბობენ. ასე მაგალითად, 44 წლის ასაკამდე იყო მესანგრევეთა 65,9%, ხოლო სამღვდელოების კი მხოლოდ 26,9%. სწორედ ასაკობრივი შემადგენლობის განსხვავებამ განსაზღვრა განსხვავებანი მაჩვენებელთა სიდიდეშიც.

აქედან შეიძლება გავაკეთოთ დასკვნა, რომ დემოგრაფიული კოეფიციენტები მით უფრო ზუსტია, რაც ვიწროა ასაკობრივი საზღვრები მათი გაანგარიშებისას.

ლოგიკიდან გამომდინარე უფრო ზუსტი შეიძლება იყოს ის დემოგრაფიული კოეფიციენტები, რომლებიც გაანგარიშებულია ერთწლიანი ასაკობრივი ჯგუფებისათვის, მაგალითად 15-16 წლის ქალებისათვის და ა.შ. მათი გაანგარიშების მეთოდი პრინციპში იგივეა რაც სხვა დემოგრაფიული კოეფიციენტებისათვის. მაგრამ პრაქტიკაში

---

<sup>15</sup> თეორიულად შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტები შეიძლება გამოითვალოს ვაჟებისთვისაც. სირთულეს წარმოადგენს ბავშვთაშობის ასაკის ზედა ზღვარის დადგენა, რომელიც პირობითად, უფრო ხშირად, მიღებულია 60 წლის ტოლად.



მათ საკმაოდ იშვიათად ითვლიან, უპირველეს ყოვლისა ინფორმაციული სიძნელეების გამო.

პრაქტიკაში ყველაზე ხშირად გავრცელებულია ხუთწლიანი ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით გაანგარიშებული დემოგრაფიული კოეფიციენტები. მაგალითად, ქალებში შობადობის ასაკობრივი მაჩვენებლები იანგარიშება შემდეგი ასაკობრივი ჯგუფებისათვის 15-19; 20-24; 25-29; 30-34; 35-39; 40-44 და 45-49 წელი.

მოკვდაობის ასაკობრივი კოეფიციენტებიც იანგარიშება ხუთწლიანი ინტერვალებით, მაგრამ აქაც არის თავისი თავისებურებანი. ცნობილია, რომ ვაჟებისა და ქალების მოკვდაობის ასაკობრივი ინტენსივობა ერთი და იგივე ასაკობრივ ჯგუფებშიც მნიშვნელოვნად განსხვავდება – ვაჟების მოკვდაობის დონე ყოველთვის მეტია, ვიდრე ქალებისა. თუ 0-დან 4 წლამდე ასაკის გოგონების მოკვდაობის კოეფიციენტი 1971-72 წ.წ., შეადგენდა 6,0‰-ს, ბიჭებში იგი უდრიდა 7,5‰-ს, ე.ი. ეს მაჩვენებლები შეეფარდება ერთმანეთს როგორც 1:1,2-ს; 20-დან 24 წლამდე ისინი შეადგენდა შესაბამისად 0,8 და 2,5‰-ს, ე.ი. 1:3-ს, ხოლო 65-დან 69 წლამდე კი – 20,2 და 40,5‰-ს, პროპორცია იყო 1:2. აქედან გამომდინარეობს, რომ მოკვდაობის ასაკობრივი მაჩვენებლები ვაჟებისა და ქალებისათვის უნდა იანგარიშებოდეს ცალ-ცალკე.

მაგრამ ხუთწლიანი ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით გაანგარიშებული დემოგრაფიული კოეფიციენტები, განსაკუთრებით კი შობადობისა, ასევე დამოკიდებულია მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის სპეციფიკაზე. დაქორწინებისა და პირველი შვილის გაჩენის ინტენსივობა ხომ ძალიან ცვალებადია ახალგაზრდებში თვით ხუთწლიანი ინტერვალების შიგნითაც. მაგალითად, თანამედროვე პირობებში იგი ყველაზე მაღალია 23-24 წლის ქალებში. ამიტომაც რაც უფრო მეტია ამ ასაკის ქალები, მით მეტი იქნება შობადობის

კოეფიციენტი 20-24 წლის ასაკებში. ამიტომ ყველაზე ზუსტი იქნებოდა ერთწლიანი ასაკობრივი ჯგუფებისათვის გაანგარიშებული დემოგრაფიული კოეფიციენტები, მაგრამ ინფორმაციული სიძნელეების გამო ეს ყოველთვის ვერ ხერხდება

როგორც უკვე აღვნიშნეთ დაბადებათა, გარდაცვალებათა და ქორწინებათა წლიური რიცხვი, და მაშასადამე, დემოგრაფიულ კოეფიციენტთა სიდიდეს დიდადაა დამოკიდებული მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის სპეციფიკასა და თავად მოვლენათა ინტენსივობაზე. დაბადებათა რიცხვი (ან შესაბამისი შესწორებით გარდაცვალებათა და ქორწინებათა რიცხვიც) ორი მდგენელის ვარიაციაზეა დამოკიდებული – ასაკობრივ სტრუქტურაზე, ე.ი. შესაბამისი ასაკობრივი ჯგუფების რიცხოვნობასა, და შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტების სიდიდეზე, რომელიც გამოხატავს დემოგრაფიულ მოვლენათა ინტენსივობის დონეს. დაბადებათა საერთო რიცხვი კი შეიძლება იცვლებოდეს ან ასაკობრივი სტრუქტურის ცვლილებისას (მაგალითად, იმ ახალგაზრდა ქალების რიცხოვნობის შემცირება ან გადიდება, სადაც შობადობის დონე ყველაზე მაღალია), ან თვით ასაკობრივი კოეფიციენტების ცვლილებისას. მაგრამ თუ ასეა ეს პრობლემა შეიძლება ცოტა სხვაგვარად დავსვათ: როგორი იქნებოდა დაბადებულთა საერთო რიცხვი ქვეყნის (ან ორი ქვეყნის) ორ განსხვავებულ ნაწილში, სადაც შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტები განსხვავებულია მაგრამ პირობითად აღებულია ერთნაირი, ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ბავშვთაშობის ასაკის ქალთა სტანდარტული განაწილება? როგორც დემოგრაფები ამბობენ ამ შემთხვევაში ჩვენ ვასტანდარტებთ, ე.ი. ვაუნინიფიცირებთ ასაკობრივ სტრუქტურას.<sup>16</sup> ამ შემთხვევაში დაბადებულთა რიცხვი, და მაშასადამე,

<sup>16</sup> ამიტომ მსგავს გაანგარიშებებს დემოგრაფიაში უწოდებენ „სტანდარტიზაციას.“ გაანგარიშების ტექნიკა დაწვრილებითაა გადმოცემული დემოგრაფიის სახელმძღვანელოებში (იხ.: Основы демографии. М., 1980, с. 85-89).

შესაბამისი გაანგარიშების შემდეგ ზოგადი კოეფიციენტებიც, მხოლოდ შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტების ხარჯზე იქნება განსხვავებული.

შესაძლებელია გაანგარიშების მეორე, საპირისპირო ვარიანტიც – მოსახლეობის ორივე ჯგუფისათვის ერთი და იგივე სტანდარტული ასაკობრივი კოეფიციენტების შემთხვევაში აიღება სხვადასხვა ასაკობრივი სტრუქტურები. ამ შემთხვევაში დაბადებულთა რიცხვებს შორის განსხვავება გვიჩვენებს მოსახლეობის ასაკობრივი შემადგენლობის დიფერენციაციის ზემოქმედების ხარისხს. მაჩვენებელთა „სტანდარტიზაციის“ პოზიციიდან ასეთი მიდგომა პრინციპში შესაძლებელია ყველა მოვლენისათვის, სადაც კი არის ასაკობრივი სტრუქტურა და მოვლენის ასაკობრივი ინტენსივობა. მაგალითად, შეიძლება გავიანგარიშოთ მოსახლეობის მოკვდაობისა და დაავადებათა, აგრეთვე ქორწინებისა და განქორწინების სტანდარტიზებული კოეფიციენტები. ეს მაჩვენებლები შეიძლება ვიანგარიშოთ „არადემოგრაფიული“ მოვლენებისთვისაც, მაგალითად ვიანგარიშოთ ცვეთის შედეგად ჩარხების მწყობრიდან გამოსვლის საერთო მაჩვენებელი მათი „ასაკობრივი შემადგენლობისა“ და წლიურად მწყობრიდან გამოსვლის ინტენსივობაზე დამოკიდებულებით.

პირობით მაგალითზე ვაჩვენოთ ასეთი სახის გაანგარიშებათა ზოგადი პრინციპები. ამ მიზნით ვიანგარიშოთ ქვეყანაში დაბადებულთა საერთო რიცხვი შემდეგი ჰიპოთეზების საფუძველზე:

1. 1969–1970 წელს სსრკ-ის 15-49 წლის ასაკის ქალთა შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტების პირობებში;
2. სსრკ-ის, 15-49 წლის ქალთა რეალური ასაკობრივი სტრუქტურის პირობებში;
3. ქალთა იმავე საერთო რიცხოვნობისას, როგორც სსრკ-ში ფაქტიურად იყო 1970 წელს, მაგრამ 1970 წელს უზბეკეთის

სსრ-ის სოფლად მაცხოვრებლებში არსებული ასაკობრივი პროპორციების განაწილების მიხედვით, ე.ი. ახალგაზრდული ასაკობრივი სტრუქტურისას.

ამ გაანგარიშებათა შედეგები მოყვანილია ცხრილი 1-ში.

ცხრილი 1

სსრკ-ის ქალთა შობადობის სტანდარტიზებული მაჩვენებლების გაანგარიშება

ასაკობრივი ჯგუფები, (წელი)	ქალთა ფაქტიური საერთო რიცხვი 1970 წელს, (ათასობით).	ქალთა რიცხვი უზბეკეთის სოფლის მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურით (ათასობით).	შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტები სსრკ-ში 1969-1970წ.წ. (%)	დაბადებათა რიცხვი ფაქტიური სტრუქტ. პირობებში (ათასობით).	დაბადებათა რიცხვი უზბეკეთის ქალთა სტრუქტ. პირობებში (ათასობით).
15-19	10 774	15 181	30,4	327	462
20-24	8 478	8 792	163,9	1 389	1 441
25-29	6 959	7 717	128,7	895	993
30-34	10 736	9 615	88,1	1 382	1 238
35-39	8 554	8 729	48,5	41,5	423
40-44	10 244	7 654	15,3	157	117
45-49	7 512	5 566	2,9	22	16
15-49	63 255	63 255	–	4 587	4 690

ამრიგად, მხოლოდ ბავშვთაშობის ასაკში მყოფი ქალების განაწილებაში არსებული განსხვავების ხარჯზე დაბადებათა რიცხვი შეიძლება გაზრდილიყო 2,2%-ით (4 690 : 4 587). 15-49 წლის ასაკის ქალთა შობადობის საანგარიშო კოეფიციენტი შესაბამისად იქნებოდა 72,5 და 74,1‰. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, კიდევ ერთხელ დასტურდება დებულება იმის შესახებ, რომ ახალგაზრდული სტრუქტურა სხვა

თანაბარ პირობებშიც კი ხელს უწყობს შობადობის მაჩვენებელთა რიცხვის ზრდას.

სტანდარტიზაციის, როგორც დემოგრაფიული ანალიზის ხერხის გამოყენებისას საჭიროა გავითვალისწინოთ მოცემული ხერხის გარკვეული ხელგონურობა, რომელიც ამახინჯებს მოვლენათა რეალურ არსს. მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფებისათვის სტანდარტიზაციის გამოყენებისას ყოველთვის დგება პრობლემა, თუ რომელი ასაკობრივი სტრუქტურა ავირჩიოთ სტანდარტად და რატომ მაინცდამაინც ის. ასეთ შემთხვევაში, პრაქტიკაში უფრო ხშირად იღებენ ადმინისტრაციულად უფრო მაღალი დონის ერთეულის სტრუქტურას, მაგალითად რსფსრ-ს ოლქისათვის მთლიანად რსფსრ-ს ასაკობრივ სტრუქტურას, მოკავშირე რესპუბლიკებისათვის – ქვეყნის ასაკობრივ სტრუქტურას. მაგრამ აქაც პირობითობის ელემენტი მაინც საკმაოდ მაღალი რჩება.

უკანასკნელ წლებში მოსახლეობის ზრდის ტემპებზე ასაკობრივი სტრუქტურის გავლენის ხარისხის დასახასიათებლად გამოიყენება ცნება „დემოგრაფიული ზრდის პოტენციალი.“ მოსახლეობის ე.წ. სტაბილურობის თეორიის საფუძველზე, რომლის შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი, გაანგარიშებულ მაჩვენებელს დიდი ანალიტიკური მნიშვნელობა აქვს. მისი არსი იმაში მდგომარეობს, რომ რეალური მოსახლეობის ასაკობრივ სტრუქტურას ყოველთვის აქვს დისპროპორციები, უთანაბრობები, რამეთუ სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორებისა და სხვათა, მაგალითად, სამხედრო დანაკარგების გავლენით, მერყეობს დაბადებათა ყოველწლიური რიცხვი. იდეალში, მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურა უნდა იყოს სწორი და ასაკთან ერთად თანაბრად იცვლებოდეს. დროთა განმავლობაში შობადობის რეჟიმის სტაბილიზაციის შემთხვევაში ასაკობრივი სტრუქტურა შეიძლება გასწორდეს. მაგრამ იმ პირობებშიც კი, როცა შობადობისა და მოკვდაობის ასაკობრივი ინტენსივობა ერთნაირია მოსახლეობის

რიცხოვნობა შეიძლება შედარებით ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მხოლოდ ასაკობრივი სტრუქტურის დისპროპორციის ხარჯზე იზრდებოდეს.

მოცემული მაჩვენებლის გამოთვლის მეთოდები მოცემულია სპეციალურ ლიტერატურაში,<sup>17</sup> მაგრამ გაანგარიშებებმა აჩვენა, რომ სსრკ-ში მთლიანად ზრდის პოტენციალი 1958-1959 წლებში შეადგენდა 1,35-ს, ხოლო 1969-1970 წლებში კი – 1,29-ს. ეს ნიშნავს, რომ მხოლოდ ასაკობრივი სტრუქტურის შესაძლებლობების ხარჯზე მოსახლეობის რიცხოვნობა, უფრო ზუსტად კი, ქალების რიცხვი შეიძლებოდა გაზრდილიყო 1958-1959 წლებში 35%-ით, ხოლო 1969-1970 წლებში 29%-ით.

ასაკობრივი სტრუქტურის ზემოქმედების ასეთი სპეციფიკის გაგება ძალიან მნიშვნელოვანია მოსახლეობის გრძელვადიანი პროგნოზირებისას.

დემოგრაფიულ კოეფიციენტთა მეთოდი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ქორწინების, განქორწინებისა და მიგრაციის პროცესთა ანალიზისთვისაც. მაგრამ ქორწინებისა და განქორწინების პროცესების შესწავლისას, მათი გაანგარიშება უნდა მოხდეს იმ ასაკობრივი ჯგუფებისათვის, რომლებშიც შეიძლება ამ მოვლენების რეგისტრაცია, ე.ი., მაგალითად, ქორწინებისათვის, როგორც წესი 18 წლიდან. მიგრაციის კოეფიციენტები იანგარიშება ამ პროცესის ყოველი სახისათვის ცალ-ცალკე, ე.ი. ცალკე მოსახლეობის ჩამოსვლისა და წასვლის კოეფიციენტები და მიგრაციის შედეგთა მაჩვენებლები (მოცემული რაიონის ან ქალაქის მოსახლეობის ჩამოსვლისა და წასვლის კოეფიციენტებს შორის სხვაობა). მიგრაციის განმაზოგადებელ მაჩვენებლებს აგრეთვე უწოდებენ მიგრაციის საღდოს კოეფიციენტებს ან მექანიკური მატების კოეფიციენტებს.

---

<sup>17</sup> იხ.: *Пирожков С.И.* Демографические процессы и возрастная структура населения. М., 1976, с. 109-120.

დემოგრაფიულ კოეფიციენტებს შორის, როგორც თავისი მნიშვნელობით, ასევე გაანგარიშების მეთოდებითაც განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ჩვილთა მოკვდაობის, ანუ როგორც მას ხშირად უწოდებენ, ბავშვთა მოკვდაობის კოეფიციენტს, რომელიც წარმოადგენს ერთ წლამდე ასაკის ბავშვების მოკვდაობის საზომს.<sup>18</sup> პირველი წლის განმავლობაში ბავშვის მოუმაგრებელი ორგანიზმი განსაკუთრებით ადვილად განიცდის გარემო პირობების, პირველ რიგში კი სხვადასხვა სახის ინფექციური დაავადებების გავლენას. ამ პერიოდში განსაკუთრებით დიდია განვითარების თანდაყოლილი მანკებით გამოწვეული მოკვდაობა. შესამჩნევია ბავშვის მოვლის ხარისხი, აგრეთვე იმ ცხოვრებისეული პირობებისა და საყოფაცხოვრებო ტრადიციების გავლენა, რომლებიც არსებობს ოჯახსა და საზოგადოებაში. საკმაოდ მნიშვნელოვანია ისეთი სოციალური ფაქტორის გავლენა, როგორცაა კვალიფიციური და ხელმისაწვდომი სამედიცინო დახმარების დროული მიღება.

მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით ჩვილთა მოკვდაობის კოეფიციენტის გაანგარიშება განსხვავდება სხვა დემოგრაფიული კოეფიციენტების გაანგარიშების მეთოდებისაგან. საქმე ის არის, რომ ის საწყისი ერთობლიობა, რომელიც „აწარმოებს“ ბავშვთა გარდაცვალების გარკვეულ რიცხვს (ბავშვები ერთი წლის ასაკამდე), წლის განმავლობაში მთლინად ახლდება. ეს ნიშნავს, რომ დემოგრაფიულ კოეფიციენტთა გაანგარიშების ჩვეულებრივი ხერხები (როგორც მომხდარ მოვლენათა რიცხვის შეფარდება ამ მოვლენის გამომწვევ საშუალო წლიურ მოსახლეობასთან), აქ გამოუსადეგარია. ამიტომ ჩვილთა მოკვდაობის კოეფიციენტი პირველ მიახლოებაში იანგარიშება, როგორც ერთ წლამდე ასაკში გარდაცვლილ ბავშვთა

---

<sup>18</sup> როგორც ჩანს, ტერმინი „ჩვილთა მოკვდაობის კოეფიციენტი“ უფრო ზუსტად ასახავს ამ მაჩვენებლის არსს, რამეთუ ცნებას „ბავშვები“ საკმოდ განუსაზღვრული ასაკობრივი საზღვრები აქვს, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში უფრო ფართოა, ვიდრე მხოლოდ ერთი წლის ასაკამდე ბავშვები.

რიცხვის შეფარდება ამავე წელს დაბადებულთა რიცხვთან. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, კოეფიციენტი არის ერთ წლამდე ასაკში გარდაცვლილ ბავშვთა რიცხვი, საშუალოდ ამავე ასაკის ყოველ 1000 დაბადებულზე.

პრაქტიკაში ამ მაჩვენებლის გასაანგარიშებლად უფრო ზუსტ ფორმულას იყენებენ. საქმე ის არის, რომ მაგალითად, 1980 წელს ერთ წლამდე ასაკში გარდაცვლილი ბავშვები, შეიძლება დაბადებულიყვნენ როგორც 1980 წელს, ასევე წინა – 1979 წელსაც. ამიტომ გაანგარიშებათა არსებული გამოცდილებიდან გამომდინარე, ერთ წლამდე ასაკში გარდაცვლილ ბავშვთა რიცხვს ყოფენ წინა წელს დაბადებულთა რიცხვის  $\frac{1}{3}$  -ისა და საანგარიშო წელს დაბადებულთა  $\frac{2}{3}$ -ის ჯამზე.

რა საზღვრებში შეიძლება იცვლებოდეს ეს მაჩვენებელი? როცა არ არსებობდა ინფექციურ დაავადებებთან ბრძოლის ეფექტური საშუალებები, მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს კი ცხოვრების ძალიან დაბალი დონე ჰქონდა, ჩვილთა მოკვდაობის კოეფიციენტი მაღალი იყო და 250-270‰-ს აღწევდა, ხოლო რიგ შემთხვევებში კი 400-500‰-ს. ჯერ კიდევ 1913 წელს მეფის რუსეთში ჩვილთა მოკვდაობის კოეფიციენტი 269‰-ს შეადგენდა, ე.ი. თითქმის ყოველი მეოთხე დაბადებული ერთ წლამდე ასაკს ვერ აღწევდა.

მეორე მხრივ, პრაქტიკულად სხვადასხვა სახის ინფექციებისაგან ერთ წლამდე ასაკის ბავშვთა მოკვდაობის სრული ლიკვიდაციისას, ე.ი. როცა ბავშვები ამ ასაკში მხოლოდ განვითარების თანდაყოლილი მანკებით კვდებიან, ეს მაჩვენებელი შეიძლება იყოს 8-9‰-ის ფარგლებში. ესაა მისი თანამედროვე რეალური მინიმუმი.



მოსახლეობის კვლავწარმოების მაჩვენებლები  
და დემოგრაფიული ცხრილები

ახლა შევჩერდეთ ორ მაჩვენებელზე, რომლებიც იძლევა შობადობისა და გარკვეული ზომით კი მთელი მოსახლეობის კვლავწარმოების განზოგადებულ დახასიათებას, და წარმოადგენს შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტებისაგან წარმოებულ მაჩვენებლებს. საუბარია ე.წ. შობადობის ჯამურ კოეფიციენტსა და მოსახლეობის კვლავწარმოების ბრუტო-კოეფიციენტზე. მაგრამ წინასწარ აუცილებელია ყურადღება მივაქციოთ თანამედროვე დემოგრაფიაში გამოყენებულ ერთ-ერთ ძირითად მეთოდოლოგიურ მიდგომას – დემოგრაფიულ მოვლენათა შესწავლის ორ შესაძლო მეთოდს, რომლებმაც მიიღეს რეალური თაობის (სხვანაირად – სიგრძივი ანალიზის) მეთოდის და პირობითი (ანუ ჰიპოთეზური) თაობის მეთოდის, ანუ განივი ანალიზის სახელწოდება.

ერთ-ერთ ამ მიდგომათა არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ადამიანთა ჯგუფები გაერთიანებულია რაღაც ერთი ან რამდენიმე საერთო ნიშნის მიხედვით, მაგალითად დაბადების ერთი და იგივე წლით. დემოგრაფიაში ერთი ან რამდენიმე მაჯგუფებელი ნიშნის მიხედვით ფორმირებულ ჯგუფს, უწოდებენ *კოჰორტას*. ასე მაგალითად, 1910 წელს დაბადებულ ყველა ადამიანს შეიძლება ვუწოდოთ 1910 წელს დაბადებულთა კოჰორტა. 1950 წელს დაბადებულები, რომლებიც დაქორწინდნენ 1970 წელს, შეადგენენ 1970 წელს დაქორწინებულთა კოჰორტას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, რეალური თაობის მეთოდის არსი, რომელზეც ახლა გვაქვს საუბარი, იმაში მდგომარეობს, რომ რომელიმე საერთო ნიშნის მიხედვით გაერთიანებულ ადამიანებში შეიძლება თვალყურის გადევნება, თუ როგორი ინტენსივობით მიმდინარეობს წლების განმავლობაში სხვადასხვა დემოგრაფიული

შემთხვევები. ასე მაგალითად, თუ გვაქვს დაბადების, გარდაცვალებისა და ქორწინების აქტები სხვადასხვა წლებისათვის, მაშინ შეგვიძლია თვალი გავადევნოთ თუ 1910 წელს დაბადებულთა საერთო რიცხვიდან რამდენი გარდაიცვალა სიცოცხლის პირველსავე წელს, რამდენი მეორე წელს, ამ კოჰორტიდან რამდენი კაცი დაქორწინდა 20 წლის ასაკში, 25 წლის ასაკში და ა.შ.

ამ ხერხს იმიტომაც ჰქვია რეალური თაობის მეთოდი, რომ ჩვენ თვალს ვადევნებთ რეალურად არსებულ ადამიანთა ჯგუფების სიცოცხლეს.<sup>19</sup> იგი საშუალებას გვაძლევს მივიღოთ საინტერესო ცნობები მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფის ცხოვრების რეალურ ისტორიაზე.

მაგრამ პრაქტიკაში მეთოდის გამოყენებას სირთულეები ხვდება. უპირველეს ყოვლისა მის გამოსაყენებლად საჭიროა გვქონდეს მონაცემები (და საკმაოდ სრულიც) დაბადებათა, ქორწინებათა და გარდაცვალებათა დინამიკის შესახებ საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდისათვის, ხოლო ასეთი ცნობები ხშირად არ მოიპოვება. სსრკ-ში სტატისტიკური აღრიცხვა მთლიანად მხოლოდ დიდი სამამულო ომის შემდეგ იქნა აღდგენილი, და ისიც არა უცბად, რამეთუ ომის დროს ბევრი არქივი განადგურდა.

იმისათვის რომ რეალური თაობის მეთოდით დემოგრაფიული პროცესების შესახებ სრული ცნობები გვქონდეს, საჭიროა ძალიან დიდხანს ლოდინი, რადგანაც ბავშვთაშობის პროცესი ქალებში თითქმის 50 წლის ასაკში სრულდება, მაშასადამე, მხოლოდ 2000 წლისათვის შეგვეძლება მივიღოთ სრული მონაცემები 1950 წელს დაბადებულ ქალთა კოჰორტის შობადობის შესახებ. ასეთი სახის ინფორმაციას კი უფრო მეტად ისტორიული ფასეულობა ექნება. ამ

---

<sup>19</sup> ამ მიდგომას სხვაგვარად კოჰორტის, ანუ სივრძივი ანალიზის მეთოდს უწოდებენ, რადგანაც ჩვენ ადამიანთა ამ ჯგუფის სიცოცხლეს თითქოსდა „გასწვრივ“ მივყვებით.

სიძნელეებმა განაპირობა, რომ ჩვენი საუკუნის (მე-20 საუკუნის – ა.ს.) 50-იან წლებამდე მოცემული მეთოდი იშვიათად გამოიყენებოდა.

დემოგრაფიულ ანალიზში მისმა გამოყენებამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა ოჯახში ბავშვების რაოდენობის შეზღუდვისა და მათი გაჩენის ვადების დაგეგმვის პირობებში. ამჟამად ოჯახებს ძირითადად განსაზღვრული წარმოდგენა აქვთ არა მარტო იმაზე, თუ რამდენი ბავშვი უნდა იყოლიონ და როდის, არამედ იმაზეც, თუ რამდენი ბავშვის ყოლაა „მოდაში.“ ჩვენს დროში მეუღლეები გეგმავენ არა მარტო ბავშვების რიცხვს, არამედ დროსაც, დაქორწინებიდან პირველი ბავშვის გაჩენამდე (პროტოგენეტიკური ინტერვალი), პირველსა და მეორეს, მეორესა და მესამეს და შემდგომი რიგითობის ბავშვების გაჩენას შორისაც (ინტერგენეტიკური ინტერვალი).<sup>20</sup> შობადობის ასეთი „დაგეგვისას“ მეუღლეთათვის სასურველი მეორე შვილი შეიძლება გაჩნდეს პირველის მერე სამი, ხუთი ან ათი წლის შემდეგაც.<sup>21</sup>

მაგრამ გაჩენათა შორის ინტერვალის სიდიდის ცვლილებამ, ანუ, როგორც დემოგრაფები ამბობენ დაბადებათა კალენდრის, „გრაფიკის“ ცვლილებამ შეიძლება ერთი შეხედვით მეტად პარადოქსულ მოვლენამდე მიგვიყვანოს. ხშირად ოჯახები სხვადასხვა მიზეზის გამო „უკეთეს დრომდე“ უკან სწევენ მეორე შვილის გაჩენას, რომელიც მშობლებს უნდათ რომ აუცილებლად ჰყავდეთ. კონკრეტული ოჯახის მდგომარეობის გაუმჯობესებისას მეორე შვილის ყოლის სურვილი აუცილებლად რეალიზდება და საბოლოოდ ოჯახში იქნება ორი (ან სამი) სასურველი, ასე ვთქვათ დაგეგმილი ბავშვი.<sup>22</sup>

<sup>20</sup> როცა ჩვენ ვლაპარაკობთ დაქორწინებაზე, მაშინ, რა თქმა უნდა, მხედველობაში გვაქვს შესაბამის სახელმწიფო დაწესებულებაში მისი რეგისტრაციის თარიღი.

<sup>21</sup> რიგი გამოკვლევების მონაცემებით, საშუალო ინტერგენეტიკური ინტერვალი შობადობის შეუზღუდავობის პირობებში დაახლოებით 34 თვეს შეადგენს (იხ.: *Сифман Р. И. Динамика рождаемости в СССР. М., 1974, с. 157.*)

<sup>22</sup> ცხოვრებაში ისეც ხდება, რომ ოჯახი ისე დიდხანს გადასდებს ხოლმე მეორე ან მესამე შვილის გაჩენას, რომ ასაკის გამო მერე ეს გვიანდება კიდევ.

ბოლოს და ბოლოს ოჯახური გეგმის „საბოლოო მაჩვენებლები“ შესრულება, და შვილიანობის ასაკის ბოლოს თაობას იმდენი (ან თითქმის იმდენი) ბავშვი ეყოლება, რამდენიც თავდაპირველად იყო დაგეგმილი, მაგრამ მათი დროში განაწილება, და მაშასადამე, გაჩენათა წლიური რიცხვიც შესაძლოა მნიშვნელოვნად ვარირებდეს.

დაბადებათა შორის ინტერვალების ცვლილება (გაზრდა ან შემცირება) იწვევს იმას, რომ ამა თუ იმ წელს დაბადებათა რიცხვი შეიცვლება გაჩენათა რიცხვის სხვაობის გამო. ეს ნიშნავს, რომ მართალია 50 წლისათვის შობადობის საბოლოო შედეგები საშუალოდ ოჯახების მიერ დაგეგმილ დონეზე იქნება, მაგრამ გაჩენათა ყოველწლიური რიცხვი, და მაშასადამე, შობადობის ზოგადი და ასაკობრივი კოეფიციენტებიც კი ამ თუ იმ წელს შეიძლება მნიშვნელოვნად ირყეოდეს. ამიტომ, როცა ქვეყანაში (ან მის ნაწილში) შობადობის ასაკობრივ და განსაკუთრებით კი ზოგად კოეფიციენტთა სიდიდეები იცვლება, საჭიროა გამოვარკვეოთ, არის თუ არა იგი ოჯახში ბავშვთა რიცხვის გაზრდისაკენ ორიენტაციის შეცვლის შედეგი, ე.ი. ბავშვთაშობის ინტენსივობის ცვლილების შედეგი, თუ შეიცვალა შობადობის გრაფიკი ოჯახში ბავშვების გარკვეულ რაოდენობაზე ორიენტაციის შეუცვლელად, თუ თავი იჩინა ასაკობრივი სტრუქტურის გავლენამ. ასეთი ანალიზი დიდ ძალისხმევას მოითხოვს, მაგრამ მას შეუძლია ბევრი ნაჩქარევი დასკვნა აგვაცილოს თავიდან, განსაკუთრებით კი მიმდინარე დემოგრაფიული პოლიტიკის ეფექტურობის შეფასებისას.

რეალური თაობის მეთოდის ინფორმაციულმა და ზოგიერთი სხვა სახის სიძნელეებმა განაპირობა დემოგრაფიულ პროცესთა შესწავლისადმი სხვაგვარი მიდგომის გამოყენების აუცილებლობა, რომელსაც პირობითი (ანუ ჰიპოთეზური) თაობის მეთოდი ანუ განივი ანალიზის მეთოდი ეწოდება.

დაწვრილებით შეეხერდეთ ამ მიდგომის პრინციპებზე. სტატისტიკური ინფორმაცია საშუალებას იძლევა, რომ ადვილად მივიღოთ მონაცემები გარკვეული პერიოდისათვის (ერთი ან ორი წელი) ასაკობრივი მაჩვენებლების შესახებ, მაგალითად, გავიანგარიშოთ ვაჟების მოკვდაობის კოეფიციენტები 1980 წლისათვის 0-დან ერთ წლამდე, ერთიდან ორ წლამდე და ასე შემდეგ ასაკებისათვის, ე.ი. მონაცემები თითოეულ ასაკში სხვადასხვა ასაკის პირთა მოკვდაობის შესახებ, და მაშასადამე, მონაცემები რეალური თაობის შესახებ. მოკვდაობის პროცესთა შესწავლისას მნიშვნელოვანია თვალი გავადევნოთ თუ როგორ მცირდება (ანუ „ამოწყდება“) მოკვდაობის გავლენით გარკვეული თაობის რიცხოვნობა. მოსახლეობის ამოწყდომის პროცესისადმი თვალის გადევნება თითოეული რეალური თაობის სიცოცხლის შესახებ ინფორმაციის არ ქონის პირობებში მხოლოდ მნიშვნელოვანი დაშვების საფუძველზე შეიძლება. მისი არსი არის – დაშვებაში, რომ შესასწავლი თაობის მთელი სიცოცხლის განმავლობაში იმ წლის მოკვდაობის ასაკობრივი რეჟიმი, რომლისთვისაც მიმდინარეობს გაანგარიშება, იქნება უცვლელი.

ჩვენ ვუშვებთ, რომ მაგალითად, 1978 წელს დაბადებულებს სიცოცხლის პირველ წელს მოკვდაობის ისეთივე დონე ექნებათ, რომელიც მოსახლეობის ამ ჯგუფს ფაქტიურად სიცოცხლის მეორე წელს ჰქონდა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, უკვე 1977 წელს დაბადებულთათვის მოკვდაობის ისეთივე რეჟიმს ვიღებთ, რომელიც ჰქონდათ იმათ ვინც 1978 წელს ორი წლის იყო. სიცოცხლის მესამე წლისათვის ჩვენ კვლავ უცვლელად ვთვლით 1978 წელს სამი წლის ასაკში მყოფთა, ე.ი. 1976 წელს დაბადებულთა მოკვდაობის რეჟიმს. მაშასადამე, მოკვდაობის ასაკობრივი რეჟიმის უცვლელობის ჰიპოთეზის საფუძველზე, თუ გვაქვს უცვლელი მოკვდაობის ასაკობრივი მაჩვენებლების ასეთი სახის სრული მწკრივი, ჩვენ

თითქოსდა ასაკობრივი „აგურებისაგან“ გამონტაჟებთ ხელოვნურ თაობას. ასეთი თაობის ფორმირების არსმა და მოდელურმა ხასიათმა განაპირობა მიდგომის სახელწოდებასაც – პირობითი, ანუ ჰიპოთეზური თაობის მეთოდი.

მის ძირითად ღირსებას წარმოადგენს ინფორმაციული უზრუნველყოფის შედარებითი სიადვილე. მისი გამოყენებისათვის საჭიროა სხვადასხვა თაობის მოკვდაობის ასაკობრივი მონაცემები მხოლოდ ერთი ან ორი წლისათვის, და არა მრავალი წლის მონაცემები, როგორც რეალური თაობის მეთოდის შემთხვევაში. ამავე დროს ასეთი თაობის ფორმირებისას მიღებული დაშვება მთელი თაობის განმავლობაში – მოკვდაობის (ან შობადობის) რეჟიმის უცვლელობის შესახებ – საკმაოდ პირობითია. პრაქტიკაში ეს ნიშნავს, თუ გავიხსენებთ ჩვენს მაგალითს 1978 წელს დაბადებულების შესახებ, ვნახავთ, რომ მაგალითად 60 წლის ასაკიანებისთვის ჩვენ ვიღებთ პირობითად იმ მაჩვენებელს, რომელიც 1978 წელს ფაქტიურად ჰქონდა 1918 წელს დაბადებულებს. მაგრამ 1978 წელს დაბადებულნი 60 წლის ასაკს მიაღწევენ 2038 წელს, ხოლო ამ ხნის განმავლობაში ცხოვრების პირობებიცა და სამედიცინო მომსახურების დონეც მნიშვნელოვნად შეიცვლება.

რეალური და პირობითი თაობის მეთოდი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ნებისმიერი დემოგრაფიული პროცესის შესასწავლად. თითოეულ ამ მიდგომას თავისი ღირსებები და ნაკლოვანებები აქვს, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს დემოგრაფიული პროცესების შესწავლისას მათი კომპლექსურად გამოყენების აუცილებლობას.

ახლა შეიძლება დაუბრუნდეთ განმაზოგადებელი დემოგრაფიული კოეფიციენტების პრობლემის განხილვას, მათ შორის შობადობის სფეროშიც. თუ გვაქვს გარკვეული პერიოდისათვის ქალების შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტების ნაკრები, შეიძლება

ვიანგარიშით, იმ ვარაუდით, რომ თუ შობადობის თანამედროვე ასაკობრივი რეჟიმი არ იცვლება, რამდენი ბავშვი ჩნდება საშუალოდ 15-დან 49 წლამდე ბავშვთაშობის ასაკის ერთ ქალზე. ამ მაჩვენებელს ეწოდება შობადობის ჯამური კოეფიციენტი.

მის გამოსათვლელად საჭიროა შევაჯამოთ შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტების სიდიდეები (პრომილებში). თუ ეს მაჩვენებლები გაანგარიშებულია საშუალოდ ხუთწლიანი ასაკობრივი ჯგუფებისათვის, მაშინ მიღებული შედეგი უნდა გავავრავლოთ ხუთზე, რამეთუ თითოეული ხუთწლიანი კოეფიციენტი არის საშუალო სიდიდე ხუთწლიანი ინტერვალისათვის.

თუ  $f_x$  -ით აღვნიშნავთ 15-დან 49 წლის ასაკამდე ქალთა შობადობის ასაკობრივ კოეფიციენტებს ხუთწლიანი ჯგუფებისათვის, ხოლო  $K_{საშ.}$  -ით შობადობის ჯამურ კოეფიციენტს, მაშინ ზოგადი სახით შობადობის ჯამური კოეფიციენტის ფორმულა შეიძლება შემდეგნაირად ჩავწეროთ:

$$K_{საშ.} = 5 \sum_{15}^{49} f_x$$

თუ ამ მაჩვენებელს გამოვითვლით მთელი სსრკ-ის ქალებისათვის ხუთწლიანი ასაკობრივი ჯგუფების ასაკობრივი კოეფიციენტების გამოყენებით 1982-1983 წლებში, ის ტოლი იქნება 2367,0-ის. ეს ნიშნავს, რომ 1982-1983 წელს 15-დან 49 წლამდე ასაკის ერთ ქალზე გაანგარიშებით იბადებოდა 2,4 ბავშვი. შედარებისათვის აღვნიშნავთ, რომ 1926-1927 წლებში ეს მაჩვენებელი შეადგენდა 5,4-ს.

შობადობის ჯამური კოეფიციენტის როგორც ასაკობრივი კოეფიციენტების ჯამის შედეგის იდეა შეიძლება გამოვიყენოთ სხვა დემოგრაფიული მოვლენების ანალოგიური მაჩვენებლების გასაანგარიშებლადაც. ასე მაგალითად, თუ ცნობილია ქორწინების ასაკობრივი კოეფიციენტები, მაშინ შეიძლება გამოვიანგარიშოთ

ქორწინების ჯამური კოეფიციენტი, რომელიც გვიჩვენებს თუ როგორი იქნება მოცემულ (რეალურ ან პირობით) თაობაში დაქორწინებათა საშუალო რიცხვი ერთი ადამიანის სიცოცხლის განმავლობაში. მ.ს.ტოლცის გაანგარიშებით 1896-1897 წლებში ეს მაჩვენებელი შეადგენდა ვაჟებისათვის 1,19 და ქალებისათვის 0,98, ხოლო 1969-1970 წლებში იგი გაიზარდა ვაჟებში 1,52-მდე, ხოლო ქალებში 1,32-მდე. ამ მაჩვენებლის ზრდა დიდადაა განპირობებული განმეორებითი ქორწინების სიხშირის ზდრით.

ამავე პრინციპული სქემით შეიძლება გამოვთვალოთ განქორწინების ჯამური კოეფიციენტებიც, რომლებიც გვიჩვენებს განქორწინებათა საშუალო რიცხვს ერთი ადამიანის სიცოცხლის განმავლობაში. 1969-1970 წლებში ეს მაჩვენებელი უდრიდა 0,43 ვაჟებისათვის და 0,37 ქალებისათვის, ე.ი. მათ შორის განსხვავება დიდი არ იყო.

კვლავ დაგუბრუნდეთ შობადობის ჯამური კოეფიციენტის არსს. შეგახსენებთ, რომ 1982-1983 წლებში ამ მაჩვენებლის სიდიდე იყო 2,4, რაც გვიჩვენებს ბავშვთაშობის ასაკის თითოეულ ქალზე დაბადებული ბიჭებისა და გოგონების საშუალო რიცხვს. ჩვენ კი გვინდა ვიცოდეთ, თუ ამ პირობით თაობაში რამდენი გოგონა მოვა თავინთი დედების შესაცვლელად, მაგალითად 1982-1983 წლის შობადობის დონე რა ზომით უზრუნველყოფს დედათა თაობის გოგონათა თაობით „შეცვლას.“ გავიხსენოთ ახლა, რომ საშუალოდ 1000 გაჩენიდან 480-490 შემთხვევაში იბადება გოგონა.<sup>23</sup>

თუ ჩვენს გაანგარიშებაში ამ ხვედრით წილს 48,5%-ის ტოლად მივიღებთ და მას შობადობის ჯამურ კოეფიციენტზე გავამრავლებთ, მაშინ მივიღებთ მოსახლეობის კვლავწარმოების ახალ და თავისი არსით განმაზოგადოებელ მაჩვენებელს – ე.წ. მოსახლეობის

<sup>23</sup> შობადობაში ამ პროპორციის მიზეზებსა და მათ შედეგებზე იხ.: *Бедный М.С. Мальчик или девочка?* М., 1980.



კვლავწარმოების ბრუტო კოეფიციენტს. იგი გვჩვენებს თუ პირობით თაობაში 15-დან 49 წლის ასაკში მყოფ თითოეულ ქალზე საშუალოდ რამდენი გოგონა გაჩნდება. თუ მას  $R_{ბრ.}$  -ით აღვნიშნავთ, ხოლო დაბადებულთა შორის გოგონათა ხვედრით წილს კი  $\sigma$  -თი, მაშინ ბრუტო კოეფიციენტის ფორმულას ექნება შემდეგი სახე:

$$R_{ბრ.} = \sigma \sum_{15}^{49} f_x$$

არსებული გაანგარიშების თანახმად, სსრკ-თვის მოსახლეობის კვლავწარმოების ბრუტო კოეფიციენტი 1926-1927 წლებში შეადგენდა 2,60, 1960-1970 წლებში – 1,16–ს, ხოლო 1982-1983 წლებში კი – 1,18-ს. შედარებისთვის აღვნიშნავთ, რომ შვეციაში 1980 წელს ეს მაჩვენებელი შეადგენდა 0,79, გფრ-ში 1978 წელს – 0,67-ს, იორდანიაში 1977 წელს – 3,04 –ს, სინგაპურში (1979 წელს) – 0,89-ს, იაპონიაში (1980 წელს) – 0,85-ს, ლივიაში (1975-1979 წლებში) – 3,58-ს და აშშ-ში (1979 წელს) – 0,90-ს.

მოსახლეობის კვლავწარმოების ბრუტო კოეფიციენტის სიდიდე მნიშვნელოვანწილად მეტყველებს მოსახლეობის კვლავწარმოების ჩამოყალიბებულ ტიპზე. მაგალითად, მიჩნეულია, რომ თუ ქალები 15 წლის ასაკში ქორწინდებიან და კარგი ჯანმრთელობის პირობებში შობადობას არ ზღუდავენ და ქორწინებაში 50 წლის ასაკამდე იმყოფებიან, მაშინ შობადობის ასეთი რეჟიმის პირობებში მათ მაქსიმუმ შეიძლება ჰყავდეთ საშუალოდ ათი ბავშვი, <sup>24</sup> მაშასადამე, ბრუტო კოეფიციენტის მაქსიმალური სიდიდე შეადგენს დაახლოებით 4,9-ს. პრაქტიკულად კი იმის გათვალისწინებით, რომ ქალების უდიდესი ნაწილი 15 წლისაზე უფროს ასაკში ქორწინდება, შობადობის შეუზღუდავობის პირობებშიც კი ამ მაჩვენებლის პრაქტიკული მაქსიმუმი 3,0-დან 3,5-მდე მერყეობს. ასე მაგალითად, 1896-1897 წლებში

<sup>24</sup> შევნიშნავთ, რომ ლაპარაკია ათი შვილის გაჩენაზე, ხოლო მათგან რამდენი დარჩება ცოცხალი, ეს სხვა საკითხია.

ეს მაჩვენებელი ევროპული რუსეთისათვის შეადგენდა 3,4-ს, უკრაინაში კი – 3,6-ს.

ახლა აღვნიშნოთ ის მეთოდოლოგიური შეზღუდვები, რომლებიც ამ მაჩვენებლის გამოყენებისას უნდა გავითვალისწინოთ. კიდევ ერთხელ შეგახსენებთ, რომ იგი გვიჩვენებს, თუ რამდენი გოგონა დაიბადება საშუალოდ ბავშვთაშობის ასაკის ერთ ქალზე. მაგრამ დაბადებულ ბავშვთაგან ყველა ვერ ცოცხლობს, განსაკუთრებით წარსულში, როცა სიცოცხლის პირველ წელს კვდებოდა ახალშობილთა მეოთხედი, ხოლო 20 წლამდე კი მხოლოდ მათი ნახევარი აღწევდა. მაშასადამე, მოსახლეობის კვლავწარმოების არსებული რეჟიმის სრულად დასახასიათებლად აუცილებელია ბრუტო კოეფიციენტში შევიტანოთ შესწორება მოკვდაობაზე, ე.ი. გავიანგარიშოთ არა მარტო ის თუ რამდენი გოგონა დაიბადება საშუალოდ ერთ ბავშვთაშობის ასაკის ქალზე, არამედ რამდენი მიაღწევს ამ თაობაში შობადობის დაწყების შემდგომ საშუალო ასაკამდე. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, საჭიროა გავითვალისწინოთ მოკვდაობის გავლენა.

ასეთი შესწორების შეტანა მოკვდაობის კოეფიციენტების დახმარებით რთულია, რადგანაც მათი სიდიდე დამოკიდებულია მოსახლეობის ჩამოყალიბებულ ასაკობრივ სტრუქტურაზე. ამიტომ საჭიროა ვიპოვოთ დემოგრაფიულ, ჩვენს შემთხვევაში კი მოკვდაობის მაჩვენებელთა ისეთი სისტემა, რომლის სიდიდეც არ იქნებოდა დამოკიდებული მოსახლეობის ფაქტიურ ასაკობრივ სტრუქტურაზე, დემოგრაფიულ შემთხვევათა ყოველწლიური რიცხვის მერყეობაზე, ე.ი. რომელიმე დემოგრაფიული პროცესის ასაკობრივი ინტენსივობის ცვლილებას დაახასიათებდა „სუფთა“ სახით. მაჩვენებელთა ამ სისტემამ მიიღო პირობითი დასახელება „დემოგრაფიული ცხრილები.“

ფართო პრაქტიკაში, ანალიზის ამ მეთოდს აკავშირებენ ე.წ. მოკვდაობისა და მოსალოდნელი სიცოცხლის საშუალო

ხანგრძლივობის ცხრილების, ანუ სხვაგვარად, გარკვეულ ასაკამდე მიღწევის ცხრილების<sup>25</sup> აგებასთან. ეს სრულებითაც არ არის შემთხვევის საქმე, არამედ დაკავშირებულია იმასთან, რომ XVIII საუკუნის ბოლომდე შობადობა ყველა ქვეყანაში პრაქტიკულად უცვლელად მაღალი იყო, ხოლო მოკვდაობის დონე, განსაკუთრებით კი ეპიდემიების პერიოდში, ხშირად იცვლებოდა. ამიტომაც იმ სპეციალისტების ყურადღება, რომლებიც მოსახლეობის რიცხოვნობისა და შედგენილობის ცვლილებათა პროცესებს სწავლობდნენ, პირველ რიგში მოსახლეობის მოკვდაობის შესწავლისაკენ იყო მიმართული.

ამ ცხრილებს გაანგარიშების საფუძვლად უდევს რამდენიმე საწყისი დებულება. მათ შორის პირველი იმაში მდგომარეობს, რომ მოკვდაობის პროცესის გავლენით ცვალებადი მოსახლეობის თავდაპირველი ერთობლიობის რიცხოვნობა მუდმივია. მაშასადამე, ივარაუდება, რომ შესასწავლ მოსახლეობაში იბადება ყოველთვის ბავშვების ერთი და იგივე რაოდენობა, მაგალითად 100 ან 10 ათასი. ეს დებულება საშუალებას გვაძლევს აღმოვფხვრათ შობადობის ყოველწლიური რიცხვის მერყეობის ზეგავლენა.

მეორე დაშვებაა – მიგრაციის სრული არ არსებობა, ანუ როგორც ზოგჯერ დემოგრაფები ამბობენ „მოსახლეობა ჩაკეტილია.“ ამიტომ ასეთი სახის დაშვებისას მოსახლეობის რიცხოვნობა ერთი ასაკიდან მეორე ასაკამდე მხოლოდ ერთი პროცენტის, ჩვენს შემთხვევაში მოკვდაობის გავლენით იცვლება. დემოგრაფიული ცხრილების აგებისათვის შემდეგი მნიშვნელოვანი პირობაა ის, რომ ისინი შეიძლება გაანგარიშებულ იქნეს მხოლოდ ისეთი მოვლენებისათვის, რომლებიც შეუქცევადი ანუ ალტერნატიული ხასიათი აქვთ, ე.ი. რომლებიც გარკვეულ ასაკში მხოლოდ ერთხელ შეიძლება მოხდეს (ან არ მოხდეს). მაგალითად, გარკვეული ასაკის განმავლობაში ადამიანი

---

<sup>25</sup> გადმოცემის გამარტივების მიზნით შემდგომში მათ უბრალოდ ვუწოდებთ მოკვდაობის ცხრილებს.

ან დარჩება ცოცხალი ან მოკვდება. წლის განმავლობაში შეიძლება პირველად დაქორწინდე ან არ დაქორწინდე, გააჩინო ან არ გააჩინო პირველი ბავშვი. მაშასადამე, პრინციპში შეიძლება გავიანგარიშოთ დემოგრაფიული ცხრილები შობადობისა და ქორწინებისთვისაც. მაგრამ მაგალითად ფილტვების ანთებით ან ბრონქიტით წლის განმავლობაში ავადმყოფი შეიძლება არა ერთხელ დაავადდეს და ამიტომ ასეთი ცხრილის აგება არამართლზომიერია.

ახლა მოკვდაობის ცხრილის მაგალითზე ვაჩვენოთ ასეთი სახის აგების გაანგარიშებისა და გამოყენების ლოგიკა. დავუშვათ, რომ განსაზღვრულ წელს (მაგალითად 1980 წელს) ქვეყანაში დაიბადა 100 ათასი ბავშვი. ერთი წლის მერე ახალშობილთა ეს რიცხვი შემცირდება, რადგან ერთ წლამდე მიაღწევს თავდაპირველი ერთობლიობის რაღაც ნაწილი. თავის მხრივ, ერთიდან ორ წლამდე ასაკში ერთი წლის ასაკამდე მიღწეულთა რიცხვი კიდევ შემცირდება, ამ ასაკობრივ ინტერვალში გარდაცვლილთა ხარჯზე. შედეგად მივიღებთ რიცხვთა მწკრივს, რომელიც გვიჩვენებს, თუ როგორ იცვლება თავდაპირველი ერთობლიობა, ჩვენს შემთხვევაში 100 ათასი ახალშობილი, მხოლოდ მოკვდაობის პროცესის გავლენით, რადგანაც მიღებული დაშვების თანახმად მიგრაციას აღვილი არა აქვს, ხოლო საწყისი ერთობლიობის (დაბადებულთა რიცხვი) სიდიდე მუდმივია.

ასაკის ზრდასთან ერთად კლებადი დაბადებულთა ეს თავდაპირველი რიცხვი, როგორც წესი აღინიშნება  $l_x$  სიმბოლოთი და ეწოდება  $x$ -წლის ასაკამდე მიღწეულთა რიცხვი. მაშასადამე, საწყისი ერთობლიობა შეიძლება აღინიშნოს როგორც  $l_0$ , ერთი წლის ასაკამდე მიღწეულთა რიცხვი –  $l_1$ , ორ წლამდე –  $l_2$ -ით და ა.შ.

თუ გვაქვს  $l_0, l_1, l_2$  რიცხვთა მწკრივი შეგვიძლია ვიანგარიშოთ, თუ გარკვეულ ასაკამდე (მაგალითად ერთ წლამდე) მიღწეულთა რა წილი მიაღწევს ორი წლის ასაკამდე, ე.ი. შევუფარდოთ ერთმანეთს

გარკვეულ ასაკამდე მიღწეულთა შესაბამისი რიცხვები, მაგალითად ერთი და ორი წლის ასაკამდე მიღწეულთა რიცხვები, ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ,  $l_1$  და  $l_2$  ჩვენს შემთხვევაში  $= \frac{l_2}{l_1} = \frac{95526}{96323} = 0,99173$  . ესაა

მაჩვენებელი, რომელსაც პირობითად ეწოდება ალბათობა იმისა, რომ ბავშვი (ადამიანი) მიაღწევს ერთი წლიდან ორი წლის ასაკამდე და აღინიშნება როგორც  $p_2$ , ხოლო ზოგადი სახით კი – როგორც  $p_x$  . იმის გამო, რომ მისი სიდიდე მოკვდაობის პროცესის ინტენსივობის ცვლილებასთან ერთად იცვლება, ამიტომ ეს მაჩვენებელი შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ქვეყანაში მოკვდაობის არსებული რეჟიმის პირობებში მოსახლეობის ცოცხლად დარჩენის ასაკობრივი მახასიათებელი.

ცნობილია, რომ წლის განმავლობაში ესა თუ ის ადამიანები დარჩებიან ცოცხლები ან მოკვდებიან, ე.ი. შემთხვევებს აქვთ ალტერნატიული ხასიათი. მაშასადამე, შეიძლება მივიჩნიოთ, რომ ცოცხლად დარჩენის ალბათობა  $p_x$  და აზრობრივად საპირისპირო მაჩვენებელი გარდაცვალების ალბათობა ( $x$  ასაკისათვის ეს სიდიდე აღვნიშნოთ  $q_x$ -ით) ჯამში უდრის ერთს:

$$p_x + q_x = 1$$

აქედან  $q_x = 1 - p_x$

ანუ სხვაგვარად, ზოგადი სახით:

$$q_x = \frac{l_x - l_{x+1}}{l_x}$$

ჩვენს შემთხვევაში (იხ. ცხრილი 2.)

$$q_1 = \frac{96323 - 95526}{96323} = 0,00827$$

ამონაწერი 1958-1959 წლების სსრკ-ის ქალთა მოკვდაობისა და სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის ცხრილებიდან

ასაკი	გარკვეულ ასაკამდე მიღწეულთა რიცხვი	გარდაცვალების ალბათობა	განსაზღვრულ ასაკამდე ცოცხლად დარჩენის ალბათობა	ცოცხლადყოფთა რიცხვი	მოსალოდნელი სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა
0	100 000	0,03677	0,96323	97 558	71,68
1	96 323	0,00827	0,99173	95 173	73,40
2	95 526	0,00372	0,99628	95 280	73,01
3	95 171	0,00217	0,00783	95 031	72,20

$p_x$  და  $q_x$  მაჩვენებელთა დინამიკა საშუალებას გვაძლევს მივიღოთ მოკვდაობის პროცესის ინტენსივობის ცვლილების საკმარისი სურათი, სხვა ფაქტორების გავლენისაგან დამოუკიდებლად.

ასე მაგალითად, 1896-1897 წლებში ევროპული რუსეთის 50 გუბერნიის ქალების მაჩვენებელი  $p_4 = 0.74200$ , ხოლო 1926-1927 წლებში სსრკ-ის ევროპული ნაწილის ქალებში  $p_4 = 0.98905$ , 1968-1971 წლებში საბჭოთა ქალებისათვის  $p_4 = 0.99931$ . როგორც ვხედავთ ოთხიდან ხუთ წლამდე ასაკში გოგონების ცოცხლად დარჩენის ალბათობა საკმაოდ მნიშვნელოვნად გაიზარდა, ე.ი. შესაბამისად შემცირდა მოკვდაობის ინტენსივობაც.

ახლა განვაგრძოთ საუბარი მოკვდაობის ცხრილის ძირითად მაჩვენებლებზე.<sup>26</sup> ფაქტიურად  $l_x$  სიდიდის გაანგარიშებისას იგულისხმება, რომ თითოეულ ასაკობრივ ჯგუფში ადამიანთა გარკვეული რიცხვი მაშინვე კვდება როგორც კი შესაბამისი

<sup>26</sup> მოკვდაობის სრული ცხრილები შეიცავს კიდევ რამდენიმე სხვა მაჩვენებელსაც, რომლებიც ჩვენ აქ არ მოგვაქვს მკითხველთა დროის ეკონომიის მიზნით.

ინტერვალის საზღვრებს მიაღწევს. სინამდვილეში კი ეს პროცესი განუწყვეტლივ, მთელი წლის განმავლობაში მიმდინარეობს და ამიტომ ჩვენ გვინდა ვიცოდეთ თუ საშუალოდ რამდენი ადამიანი ცოცხლობს მაგალითად, ხუთიდან ექვს წლამდე ინტერვალში. ამ მიზნით მოკვდაობის ცხრილში გამოიანგარიშება სპეციალური მაჩვენებელი  $L_x$  – გარკვეულ ასაკობრივ ინტერვალში მცხოვრებთა საშუალო რიცხვი, მაგალითად ხუთიდან ექვს წლამდე ასაკში. ეს მაჩვენებელი აღინიშნება  $L_x$  სიმბოლოთი და იანგარიშება როგორც  $L = \frac{l_x + l_{x+1}}{2}$ , ანუ ჩვენს შემთხვევაში:  $L_5 = \frac{l_1 + l_2}{2}$ . ასეთ რიცხვთა მწკრივიც მოსახლეობის ამოწყდომის რეჟიმის მახასიათებელს წარმოადგენს, რადგანაც, რაც უფრო ნაკლებია მოკვდაობა, მით მეტია ცოცხლების რიცხვი ამა თუ იმ ასაკობრივ ინტერვალში.<sup>27</sup>

წავიდეთ შემდგომ. თუ ამ მახასიათებლთა მომდევნო სიდიდეს გავყოფთ წინაზე, ე.ი. მაგალითად,  $L_{x+1}$ -ს  $L_x$ -ზე, მაშინ შეიძლება გამოვითვალოთ იმ ადამიანთა ხვედრითი წილი, რომლებიც დარჩებიან ცოცხლები ამ ასაკობრივ ინტერვალში. სსრკ-ის 1958-1959 წლის ქალთა მოკვდაობის ცხრილის მიხედვით ეს მაჩვენებელი ორი წლის ასაკებისათვის ტოლი იყო  $\frac{L_3}{L_2} = \frac{95280}{95782} = 0,99476$ . იგი ფართოდ გამოიყენება დემოგრაფიულ პროცესთა ანალიზში, იწოდება „გადაწვევის კოეფიციენტად,“ და აღინიშნება მთავრული ასო  $P_x$ -ით, განსხვავებით გარკვეულ ასაკამდე მიღწევის ალბათობისა, რომელიც აღინიშნება პატარა  $p_x$  ასოთი.

<sup>27</sup> პრაქტიკაში  $L_x$ -ის გამოთვლის უფრო რთული ხერხი გამოიყენება, და ამიტომ ეს მაჩვენებლები, რომლებიც გაანგარიშებულია როგორც  $l_x$  და  $l_{x+1}$  -თა ნახევარჯამი შეიძლება უმნიშვნელოდ განსხვავდებოდეს ცხრილი 2-ის მონაცემებისაგან.

ზემოთ მოყვანილი მაჩვენებლები სხვადასხვა მხრიდან ახასიათებს მოსახლეობის ამოწელობის პროცესს, ჩვენ კი სასურველია გვეჩვენოს მთელი პროცესის განმაზოგადებელი მახასიათებელი. ეს არის სწორედ, ლიტერატურაში ხშირად გამოყენებული სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი დაბადებისას. მისი მახასიათებელი წარმოადგენს მოსახლეობის გადარჩენის კომპლექსურ მაჩვენებელს, და ამაშია სწორედ მისი მნიშვნელობა. იმისათვის, რომ მისი გაანგარიშების არსი გავიგოთ, წარმოვიდგინოთ, რომ მოკვდაობის ცხრილი იანგარიშება იმ ვარაუდით, რომ მის საწყის დონედ აღებულია ერთიანი, ე.ი.  $l_0 = 1$  რაც თეორიულად სავსებით შესაძლებელია. მაგრამ მაშინ  $L_0$  და  $L_1$  (იხ. ცხრილი 2) შესაბამისად ტოლი იქნება 0,98 და 0,96-ის და გვიჩვენებს წლების იმ რიცხვს, რომელსაც საშუალოდ იცოცხლებს ადამიანი ნულიდან ერთ წლამდე, ერთიდან ორამდე და ა.შ. ასაკის ინტერვალში. მაშასადამე, თუ ჩვენ შევკრიბავთ ყველა ერთიანზე გადაანგარიშებულ  $L_x$  მაჩვენებელს, მაშინ სწორედ ეს იქნება დაბადებისას სიცოცხლის მოსალოდნელი საშუალო ხანგრძლივობა, რომელიც აღინიშნება როგორც  $e_0$ . ზოგადი სახით ეს შეიძლება ჩავწეროთ როგორც  $e_0 = \sum_0^{\omega} L_x$ , სადაც  $x$ , როგორც წესი ტოლია 100 წლის, რადგანაც ამ ასაკის ზევით ძალიან ცოტა ხალხიდა ცოცხლობს.

ახლა მივმართოთ ამ მაჩვენებლის დინამიკას ჩვენს ქვეყანაში (ცხრილი 3), რამეთუ იგი წარმოადგენს არა მარტო მედიცინის წარმატებების, არამედ საზოგადოების სოციალური პროგრესის მახასიათებელსაც. 100 წლის (1838-1939 წ.წ.) განმავლობაში, ვაჟებისა და ქალების სიცოცხლის ხანგრძლივობა გაიზარდა 2-ჯერ, განსაკუთრებით სწრაფად იზდებოდა ეს მაჩვენებელი რევოლუციის შემდგომ.



საგულისხმოა, რომ XIX საუკუნის ბოლოდან იზრდება სხვაობა ვაჟებისა და ქალების სიცოცხლის ხანგრძლივობაში, რომელმაც 1968-1971 წლებში თითქმის ცხრა წელს მიაღწია.

ვაჟებისა და ქალების სიცოცხლის ხანგრძლივობებს შორის სხვაობა არა მარტო ბიოლოგიური ფაქტორებით არის განპირობებული, რომელთა ხარჯზეც ასეთი სხვაობის მხოლოდ ოთხი-ხუთი წელი შეიძლება ვივარაუდოთ. სხვაობის დანარჩენი ოთხი-ხუთი წელი კი სხვა ცხრილი 3.

დაბადებისას მოსალოდნელი სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის დინამიკა რუსეთისა და სსრკ-ის მოსახლეობაში (წლებით)

წლები	ვაჟები	ქალები	ქალებისა და ვაჟების სიცოცხლის ხანგრძლივობებს შორის სხვაობა
1838-1850 (შეფასება ევროპული რუსეთისათვის)	24,60	27,00	+2,40
1874-1883 (შეფასება ევროპული რუსეთისათვის)	28,00	30,20	+2,20
1896-1897 (ევროპული რუსეთის 50 გუბერნიისათვის)	31,43	33,36	+1,93
1926-1927 (სსრკ-ის ევროპული ნაწილი)	41,93	46,79	+4,86
1938-1939	44,00	50,00	+6,00
1958-1959	64,42	71,68	+7,26
1968-1971	64,56	73,53	+8,97

სპეციფიკური ფაქტორების მოქმედებით არის გამოწვეული. ასე მაგალითად, ახლა უფროს ასაკებში შესვლას იწყებენ ის ადამიანები, რომლებიც აქტიურად მონაწილეობდნენ დიდ სამამულო ომში, რასაც

არ შეიძლებოდა, რომ მათ ჯანმრთელობაზე არ ემოქმედა. არის ამ მოვლენის სხვა მიზეზებიც.

ამ მაჩვენებლის სიდიდის შეფასებისას საჭიროა გვახსოვდეს, რომ ეს სიდიდე უფრო ხშირად იანგარიშება პირობითი თაობის მეთოდით, ე.ი. იმ ჰიპოთეზის საფუძველზე, რომ ჰიპოთეზური თაობის მთელი ცხოვრების განმავლობაში ყველა ასაკში შენარჩუნებული იქნება მოკვდაობის ის რეჟიმი, რომელიც იყო საანგარიშო 1968-1971 წლების პერიოდში. რადგანაც, მოკვდაობის ასაკობრივი მაჩვენებლები, მართალია სხვადასხვა ტემპებით, მაგრამ მაინც ყოველთვის იცვლება, ამიტომ სიცოცხლის ხანგრძლივობის ფაქტიური სიდიდე იქნება განსხვავებული. უკანასკნელ წლებში დაიწყო სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებლის გაანგარიშება რეალური თაობებისთვისაც, რომელიც გასაგები მიზეზების გამო უფრო მაღალია, ვიდრე პირობითი თაობის მეთოდით გაანგარიშებისას.<sup>28</sup>

მოკვდაობის ცხრილებში სიცოცხლის ხანგრძლივობა შეიძლება გამოანგარიშებულ იქნეს სხვა ასაკებისთვისაც ( $e_x$ ), რაც საშუალებას იძლევა გამოვავლინოთ თუ რომელი ასაკობრივი ჯგუფების ხარჯზე იზრდება სიცოცხლის საერთო ხანგრძლივობა. ასე, მაგალითად, 1896-1897 და 1968-1971 წლებს შორის პერიოდში მოსახლეობის სიცოცხლის საერთო ხანგრძლივობა გაიზარდა (იხ. ცხრილი 3) ვაჟებში 33,1 წლით, ხოლო ქალებში – 40,2 წლით. მაგრამ ამ პერიოდში 5 წლის ვაჟების მოსალოდნელი სიცოცხლის ხანგრძლივობა გაიზარდა 12,6 წლით, ხოლო ქალების – 20,6 წლით; 70 წლის ასაკებისათვის – შესაბამისად მხოლოდ 0,5 წლით ვაჟებისათვის და 2,1 წლით ქალებისათვის. ეს ნიშნავს, რომ სიცოცხლის საერთო ხანგრძლივობის ზრდა უპირატესად ბავშვთა მოკვდაობის შემცირების ხარჯზე ხდებოდა.

---

<sup>28</sup> საბჭოთა დემოგრაფიულ ლიტერატურაში არის უნიკალური ნაშრომი, რომელიც ეძღვნება 1906 წელს დაბადებულ პირთა სოციალურ-დემოგრაფიულ ისტორიას. (იხ.: *Урланис Б. Ц. История одного поколения. М., 1968*).

როგორია სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მაჩვენებელთა ვარიაციის საზღვრები? დემოგრაფთა შეფასებით ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის ბოლომდე, მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა დაბადებისას შეადგენდა 20-30 წელს, უფრო ხშირად ეს მაჩვენებელი ქალებში უფრო ნაკლები იყო, ვიდრე ვალებში. ჩვენს დროში ამ მაჩვენებლის ყველაზე მაღალი დონე (პირობითი თაობისათვის) შეადგენს დაახლოებით 73-75 წელს ვალებისათვის და 78-80 წელს ქალებისათვის. სიცოცხლის ხანგრძლივობის ასეთ დონეს შეესაბამება 10%-ზე ნაკლები ჩვილთა მოკვდაობის მაჩვენებელი, პრაქტიკულად სხვადასხვა სახის ინფექციური დაავადებების ლიკვიდაციის პირობებში.

იმავე ვარაუდიდან გამომდინარე, რომელიც საფუძვლად უდევს მოკვდაობის ცხრილების გაანგარიშებას, შეიძლება გავიანგარიშოთ ქორწინების, შობადობისა და განქორწინების ცხრილებიც. მათი სპეციფიკა იმაში მდგომარეობს, რომ ისინი იანგარიშება არა დაბადებიდანვე, ე.ი. არა ნულოვანი ასაკიდან, არამედ იმ მომენტიდან, როცა საკმაოდ დიდი რაოდენობითაა შესაძლებელი ესა თუ ის დემოგრაფიული შემთხვევები (მაგალითად, შობადობის ცხრილები იწყება 16 წლიდან). ეს ცხრილები ასევე მოიცავს გარკვეულ ასაკში ამა თუ იმ შემთხვევის მოხდენის ალბათობას, მაგალითად ალბათობა იმისა რომ 20 წლის ასაკში დაქორწინდეს ან არ დაქორწინდეს, გააჩინოს ან არ გააჩინოს ბავშვი და ა.შ. ამიტომ დემოგრაფიული ცხრილები წარმოადგენს დემოგრაფიული ანალიზის საკმაოდ ეფექტურ და უნივერსალურ მეთოდს.

უკანასკნელ წლებში დემოგრაფიულ გაანგარიშებათა პრაქტიკაში, განსაკუთრებით კი მაშინ, როცა არა გვაქვს დეტალური მონაცემები მოკვდაობის ასაკობრივი ინტენსივობის შესახებ, გამოიყენება მოკვდაობის ე.წ ტიპური (ანუ განმაზოგადებელი) ცხრილები. მათი არსი იმაში მდგომარეობს, რომ სხვადასხვა ქვეყნებში ასაკობრივი

მოკვდაობის არსებულ მაჩვენებელთა განზოგადების საფუძველზე, სიცოცხლის ხანგრძლივობის დაახლოებით ერთი და იმავე დონის პირობებში იანგარიშება ასეთი სახის ცხრილების გასაშუალებული მაჩვენებლები. ასე მაგალითად, გაეროს ექსპერტებმა გაიანგარიშეს 18-დან 75 წლამდე სიცოცხლის ხანგრძლივობის დონეთა ცხრილები 2,5 წლის ინტერვალით.

მოსახლეობაში მიმდინარე პროცესების შესწავლაში, აქტიურად გამოიყენება მათემატიკური მოდელებიც. ანალიზში განსაკუთრებით ფართოდ გამოიყენება ე.წ. სტაბილური მოსახლეობის თეორია, რომლის საფუძველები ჯერ კიდევ მეორე მსოფლიო ომამდე შეიმუშავა ამერიკელმა სტატისტიკოსმა ა.ლოტკამ. მიჩნეულია, რომ სტაბილური ეწოდოს ისეთ მოსახლეობას, სადაც მიგრაცია სრულიად არ არის და მუდმივადაა შენარჩუნებული შობადობის ასაკობრივი და მოკვდაობის ინტენსივობის დონეები. ასეთ ჰიპოთეზურ მოსახლეობაში დაბადებათა რიცხვი იცვლება (მცირდება ან იზრდება) განსაზღვრული მუდმივი ტემპით, და მაშასადამე, მოსახლეობის ბუნებრივი მატების ტემპებიც მუდმივი იქნება.

ამ მოდელის პრაქტიკული მნიშვნელობა ის არის, რომ იგი შედარებით მარტივი გაანგარიშებით საშუალებას იძლევა გამოვთვალოთ, თუ როგორი იქნებოდა მოსახლეობის რიცხოვნობა და ასაკობრივი სტრუქტურა შობადობისა და მოკვდაობის მოცემული რეჟიმის, და მაშასადამე, ამ მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდის (ან კლების) მუდმივი ტემპის პირობებში. ამიტომ დემოგრაფიაში ბევრი მათემატიკური მოდელი იმ დაშვებიდან გამომდინარეობს, რომელიც საფუძველად უდევს სტაბილური მოსახლეობის თეორიას.

სტაბილური მოსახლეობის მოდელი ამარტივებს რეალურ ცხოვრებას, მაგრამ მიუხედავად ამისა, იგი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს პრაქტიკულ გაანგარიშებებში იმ შემთხვევებში, როცა რეალური

მოსახლეობა თავისი მდგომარეობით ახლოსაა სტაბილურთან. ანალოგიური სიტუაცია იყო შუა საუკუნეებში, როცა მრავალი ათწლეულის განმავლობაში არსებობდა უცვლელად მაღალი შობადობა და მოკვდაობა.

სტაბილური მოსახლეობის ჰიპოთეზას იყენებენ პერსპექტიული გაანგარიშებებისთვისაც იმ შემთხვევაში, როცა არა აქვთ მონაცემები მოსახლეობის ფაქტიურად ჩამოყალიბებული ასაკობრივი სტრუქტურის შესახებ და არის მხოლოდ შობადობისა და მოკვდაობის დონეთა შედარებითი შეფასებანი.

როგორც უკვე აღინიშნა, მოსახლეობის შესწავლის მნიშვნელოვან მიმართულებას წარმოადგენს რეალური თაობის მეთოდი. ამ მიდგომის პრობლიტიდან მნიშვნელოვანია ვიცოდეთ, რა საბოლოო შედეგებით მივაქვსა თუ ის თაობა ბავშვთაშობის ასაკის დასასრულამდე, უფრო ზუსტად კი – რამდენი ბავშვი იქნება ოჯახში, საშუალოდ ამა თუ იმ თაობის 50 წლის ასაკის თითოეულ ქალზე. ეს საზომი შობადობის მნიშვნელოვან მახასიათებელს წარმოადგენს და ეწოდება შობადობის ამომწურავი (ანუ, როგორც ზოგჯერ ამბობენ, ჯამური) მაჩვენებელი. შეიძლება ვიანგარიშოთ რეალურ თაობაში დაბადებულთა რიცხვი გარკვეული ასაკისათვის – 25 წლისთვის, 40 წლისთვის და სხვა ასაკებისთვისაც. ამ მაჩვენებლთა უპირატესობა დემოგრაფიულ კოეფიციენტთან შედარებით ისაა, რომ ამ თაობაში სხვადასხვა ასაკობრივი ჯგუფების რაოდენობრიობის თანაფარდობისაგან, ოჯახის ცხოვრებაში სხვადასხვა ეპიზოდური ფაქტორების გავლენისა და გაჩენათა გრაფიკის მერყეობის პირდაპირი დამოკიდებულების გარეშე, ისინი გვიჩვენებს, როგორი შედეგით, საბოლოო რეზულტატით ამთავრებს ესა თუ ის კოჰორტა კვლავწარმოების ციკლს.

ასე მაგალითად, სპეციალური გამოკვლევების მონაცემებით, 1913-1917 წლებში დაბადებულ რუს ქალთა თაობას (ანუ კოჰორტას) 45

წლისათვის საშუალოდ ჰყავდა 2,37 ბავშვი, ხოლო 1918-1922 წლებში დაბადებულ რუს ქალთა კოჰორტას კი – უკვე 2,16. ანალოგიური მაჩვენებლები იმავე კოჰორტის უზბეკი, ყაზახი, ტაჯიკი და თურქმენი ქალებისათვის შეადგენდა 3,52-ს, ყირგიზებისათვის – 4,25-ს. რეალური თაობის მეთოდით გაანგარიშებული მაჩვენებლები შეიძლება გამოთვლილ იქნეს სხვადასხვა ფორმით, მაგალითად როგორც ბავშვების საშუალო რიცხვი ქალებზე ქორწინების ხანგრძლივობასა და დედათა განათლების დონზე დამოკიდებულებით, ცალ-ცალკე დიდ, საშუალო და მცირე ქალაქებში მცხოვრებთათვის და ა.შ., რაც საშუალებას იძლევა გავაძლიეროთ დემოგრაფიული ანალიზის სოციალური ასპექტი.

ახლა დავუბრუნდეთ მოსახლეობის კვლავწარმოების ჩამოყალიბებული რეჟიმის გაზომვის მეთოდების საკითხს. საქმე ის არის, რომ ჩვენთვის აუცილებელია ვიცოდეთ თუ როგორია მთლიანად მოსახლეობის კვლავწარმოების ტიპი (გაფართოებული, ე.ი. როცა უმცროსი თაობა რიცხობრივად მეტია უფროს თაობაზე, თუ შეკვეცილი, ანუ როცა უმცროსი თაობა ნაკლებია უფროს თაობაზე, თუ მარტივი, ანუ როცა უმცროსი და უფროსი თაობის რიცხოვნობა ტოლია) და როგორია თაობათა ცვლის რაოდენობრივი ხარისხი.

მოკვდაობის ცხრილის უკვე ცნობილი მონაცემების გამოყენებით შეიძლება გადავიდეთ იმ მაჩვენებლის არსის აღწერაზე, რომელიც ყველაზე ხშირად გამოიყენება მოსახლეობის კვლავწარმოების არსებული ტიპის დასახასიათებლად. ლაპარაკია მოსახლეობის კვლავწარმოების, ე.წ. ნეტო-კოეფიციენტზე.

მის გასაანგარიშებლად გამოიყენება მოსახლეობის კვლავწარმოების ჩვენთვის უკვე ცნობილი ისეთი მახასიათებელი, როგორცაა ბრუტო-კოეფიციენტი ( $R_{\text{ბ.}}$ ). შეგახსენებთ, რომ ის გვიჩვენებს, თუ რამდენ გოგონას აჩენს საშუალოდ ამა თუ იმ

პირობითი თაობის ყოველი დედა, ე.ი. ახასიათებს ქალთა თაობის ცვლას მოკვდაობის არსებული რეჟიმის გაუთვალისწინებლად. მაშასადამე, იმისათვის, რომ მივიღოთ ქალების კვლავწარმოების მახასიათებელი, როგორც შობადობის, ასევე მოკვდაობის რეჟიმის გათვალისწინებითაც, საჭიროა ბრუტო-კოეფიციენტის სიდიდე გოგონათა იმ რიცხვით შევამციროთ, რომლებიც ვერ მიაღწევნ იმ ასაკამდე, რომლებშიც იყვნენ დედები გოგონათა გაჩენისას.

ამ მიზნით დემოგრაფები სარგებლობენ მოკვდაობისა და სიცოცხლის ხანგრძლივობის ცხრილის ერთ-ერთი მაჩვენებლით, რომელსაც ეწოდება ცოცხლად მყოფთა საშუალო რიცხვი (იხ. ცხრილი 3), რომელთა რიცხვიც თითოეულ ასაკობრივ ინტერვალში მით მეტია, რაც უფრო ნაკლებია მოკვდაობა. ასე, მაგალითად, 15-დან 16 წლამდე ასაკში ცოცხლად მყოფი ვაჟების საშუალო რიცხვი ევროპული რუსეთის 50 გუბერნიისათვის 1896-1897 წლებში შეადგენდა 50 100, სსრკ-ის ევროპული ნაწილისათვის 1926-1927 წლებში – 66 224, ხოლო სსრკ-სათვის 1958-1959 წლებში – 92 914-ს. ამ სიდიდის ასაკიდან ასაკამდე ცვლილება მოკვდაობის ასაკობრივი მაჩვენებლების დინამიკური მახასიათებელია. ამიტომ თუკი გაგამრავლებთ ბავშვთაშობის, 15-დან 49 წლის ასაკამდე ინტერვალში, ქალების შობადობის ასაკობრივ მაჩვენებლებს შესაბამის სიდიდეებზე და მიღებულ შედეგებს შევკრიბავთ, მივიღებთ გოგონათა იმ რიცხვს, რომლებიც გაჩნდებიან და მიაღწევნ მათი მშობლების ბავშვთაშობის დაწყების ასაკამდე. ამ მაჩვენებელს ჰქვია მოსახლეობის კვლავწარმოების ნეტო, ანუ სხვაგვარად წმინდა კოეფიციენტი. ის გვიჩვენებს, თუ საანგარიშო წელს არსებული შობადობისა და მოკვდაობის რეჟიმის პირობებში, საშუალოდ რამდენი გოგონა დაიბადება და მიაღწევს მათი მშობლების ბავშვთაშობის დაწყების

ასაკამდე. ჩვენს ქვეყანაში ამ მაჩვენებლის დინამიკის მონაცემები მოყვანილია ცხრილი 4-ში.

ისინი, მოსახლეობის კვლავწამოების ტიპის რაოდენობრივ ცვლილებაზეც მეტყველებს. თუკი მოსახლეობის „შემოსავალს,“ რომელიც ბრუტო-კოეფიციენტით, ე.ი. შობადობის დონით იზომება, შევადარებთ მის ფაქტიურ „რეალიზაციას“ მოკვდაობის

ცხრილი 4.

მოსახლეობის კვლავწარმოების ბრუტო და ნეტო კოეფიციენტები რუსეთსა და სსრკ-ში 1838-1979 წლებში.<sup>29</sup>

	1838-1851	1904-1913	1958-1959	1978-1979
ბრუტო კოეფიციენტის სიდიდე	2,89	3,10	1,36	1,11
ნეტო კოეფიციენტის სიდიდე	1,20	1,64	1,26	1,08
ბრუტო და ნეტო კოეფიციენტების თანაფარდობა	2,40	1,89	1,08	1,02

გათვალისწინებით (ნეტო-კოეფიციენტი), მაშინ ამ მაჩვენებელთა შეფარდება გვიჩვენებს, თუ საანგარიშო პერიოდში შობადობისა და მოკვდაობის არსებული რეჟიმის პირობებში საშუალოდ რამდენი ბავშვის გაჩენაა საჭირო, რომ უზრუნველყოს თაობათა ცვლა თანაფარდობით 1:1, ე.ი. უზრუნველყოს ე.წ. მარტივი კვლავწარმოება. თუკი XIX საუკუნის შუახანებში, ე.წ. მარტივი კვლავწარმოების ფასი ჩვენს ქვეყანაში (იხ. ცხრილი 4) შეადგენდა 2,3-2,4-ს, უკვე იმავე საუკუნის ბოლოს მოკვდაობის შემცირების ხარჯზე იგი ორამდე შემცირდა, ხოლო ახლა კი ახლოსაა ერთთან, ე.ი. ამ მაჩვენებლის ზღვართან, რამეთუ უკვდავი ადამიანები არ არსებობენ. ხაზი უნდა

<sup>29</sup> იხ.: Население СССР 1973. М., 1975, с. 138; Воспроизводство населения СССР, с. 273; Проблемы повышения эффективности использования рабочей силы в СССР. М., 1983, с. 260.



გავუსვათ, რომ ეს ცვლილებები ასახავს არა მარტო დემოგრაფიულ, არამედ ღრმა სოციალურ ძვრებსაც.

ნეტო კოეფიციენტი (ისევე როგორც ბრუტო კოეფიციენტიც) ტრადიციულად იანგარიშება საშუალოდ ერთ ქალზე და ძალიან ხშირად გამოიყენება ანალიზისას. ჩვეულებრივ მიღებულია, რომ თუ ნეტო-კოეფიციენტის სიდიდე ერთზე მეტია, ეს ნიშნავს მოსახლეობის გაფართოებულ კვლავწარმოებას, თუ ერთზე ნაკლებია – შეკვეცილ კვლავწარმოებას; თუ ეს მაჩვენებელი ერთის ტოლია, მაშინ საქმე ეხება მარტივ კვლავწარმოებას.

აღვნიშნავთ, რომ ნეტო-კოეფიციენტის სიდიდე ყოველთვის ნაკლები უნდა იყოს ბრუტო-კოეფიციენტზე, რადგანაც მოსახლეობის მრავალრიცხოვან ერთობლიობაში ყოველთვის იქნება სიკვდილის შემთხვევები. ამავე დროს რამდენითაც ერთზე უფრო მეტია კვლავწარმოების ბრუტო და ნეტო კოეფიციენტების თანაფარდობა (ამ თანაფარდობას ზოგჯერ კვლავწარმოების ეკონომიურობის მაჩვენებელსაც უწოდებენ), მით მეტია მოკვდაობით გამოწვეული დანაკარგები.

მოსახლეობის კვლავწარმოების ბრუტო და ნეტო კოეფიციენტების დინამიკის მონაცემებით (იხ. ცხრილი 4) თუ ვიმსჯელებთ, მაშინ ჩვენს ქვეყანაში მოსახლეობის კვლავწარმოების ტემპების თანდათანობითი შემცირების ტენდენცია შეინიშნება. ამავე დროს მოსახლეობის რიცხოვნობა ჯერ კიდევ განაგრძობს ზრდას.

საქმე ის არის, რომ ნეტო-კოეფიციენტი ვერ ითვალისწინებს მიგრაციის გავლენას მოსახლეობის რიცხოვნობასა და ასაკობრივ შემადგენლობაზე, ხოლო ქვეყნის ცალკეულ რეგიონებში მიგრაცია გადამწყვეტ გავლენას ახდენს მოსახლეობის რიცხოვნობასა და შემადგენლობაზე. ამიტომაც ქვეყნის ცალკეული ნაწილისათვის ნეტო-კოეფიციენტის გამოთვლას შეზღუდული ანალიტიკური მნიშვნელობა

აქვს. მოსახლეობის კვლავწარმოების ტიპის მთლიანად შეფასებისას კი, მაჩვენებელთა მთელი სისტემა უნდა გამოვიყენოთ და, როგორც ეს ზოგჯერ ხდება ხოლმე, მხოლოდ ნეტო-კოეფიციენტების გაანგარიშებით არ უნდა შემოვიფარგლოთ.

## დემოგრაფიული პროცესების შესწავლის სოციოლოგიური მეთოდები

დემოგრაფიული ანალიზის მეთოდიკაში უკანასკნელ წლებში განვითარება ჰპოვა ახალმა მიმართულებამ, რომელსაც პირობითად შეიძლება ვუწოდოთ სოციოლოგიური მეთოდები. ამ მიდგომის არსი მდგომარეობს ამა თუ იმ დემოგრაფიულ პრობლემასთან მოსახლეობის დამოკიდებულების ანალიზში. თითოეული ოჯახი, თითოეული ადამიანი ჩამოყალიბებული ცხოვრებისეული პირობების, თავისი და მის გარშემო მყოფი ადამიანების ცხოვრებისეული გამოცდილების, თავისი მშობლების მაგალითის, ე.ი. ფართო გაგებით სოციალური გარემოს საფუძველზე, გამოიმუშავენს თავის დამოკიდებულებას შობადობის, ქორწინების, განქორწინებისა და მიგრაციის მიმართ. ასე, მაგალითად, არც თუ ისე შორეულ წარსულში ოჯახში გაჩენათა რიცხვის შეგნებული შეზღუდვა არა მარტო იკიცხებოდა, არამედ უბრალოდ დაუშვებელი იყო საზოგადოებრივი აზრისა და კანონმდებლობის მხრიდანაც კი. განქორწინება თითქმის შეუძლებელი იყო არა მარტო რელიგიური, არამედ რუსეთის მართლმადიდებელი მოსახლეობის უმეტესობის ყოფითი მორალის მხრივაც. რა თქმა უნდა, ამას საფუძვლად ედო სოციალურ-ეკონომიკური მიზეზები, მაგრამ ისინი საყოველთაოდ მიღებული სტანდარტების მყარ წარმოდგენებად, დემოგრაფიული ქცევის ნორმებად გარდაიქმნა.

ამასთან დაკავშირებით შეგახსენებთ, რომ ჯერ კიდევ 1847 წელს XIX საუკუნის ცნობილი ეკონომისტი და პუბლიცისტი ვ.ამილიუტინი შობადობის შეზღუდვის სხვადასხვა მეთოდების შესახებ წერდა, როგორც უცნაურ, უაზრო და აღმაშფოთებელ რამეებზე. დაახლოებით 40 წლის შემდეგ ლ.ნ.ტოლსტოი წერდა ნაყოფის განადგურების ათეულობით ხერხის „ბოროტებაზე.“<sup>30</sup> ერთი სიტყვით, წესად ითვლებოდა ბევრი ბავშვების ყოლა (უფრო სწორად ბევრი ბავშვის გაჩენა), წესად, ან ყოველ შემთხვევაში მაღალ საზოგადოებაში დასაშვებად ითვლებოდა, „გვერდითი რომანის“ ქონა, მაგრამ განქორწინება დაუშვებელი იყო. დემოგრაფიული ქცევის ეს ნორმები შეეხებოდა მოსახლეობის კვლავწარმოების ყველა მხარეს. გაიხსენეთ ტრაგიკული ფორმულა „ღმერთმა მოგვცა – ღმერთმავე წაიყვანა,“ რომელიც იმ წლებში ხშირად გამოიყენებოდა, როგორც ბავშვთა მაღალი მოკვდაობის გამართლება.

ჩვენს დროში შეიცვალა, თანაც პრინციპულად, უპირველეს ყოვლისა სოციალურ-ეკონომიკური პირობები. ამის საფუძველზე შეიცვალა ადამიანთა დემოგრაფიული ქცევის სტანდარტებისადმი დამოკიდებულებაც, იმისდა მიხედვით, რა არის სასურველი, დასაშვები, ან მოდურიც კი.

ადამიანთა „დემოგრაფიული ქცევის“ შესწავლით, ჩვენ ვავლენთ ამ მხრივ მოქმედ სოციალურ-ფსიქოლოგიურ ნორმებს. როგორც დეტალურმა გამოკვლევებმა გვიჩვენა, მნიშვნელოვანია ისიც, რომ მოსახლეობის მოსაზრებები მთელი რიგი პრობლემების შესახებ ძალიან ახლოსაა (რა თქმა უნდა, სტატისტიკური თვალსაზრისით, ე.ი. საშუალოდ ადამიანთა დიდი მასისათვის) მის რეალურ დემოგრაფიულ ქცევასთან. ამრიგად, ეს მაჩვენებლები წარმოადგენს მომავლის,

---

<sup>30</sup> იხ.: Воспроизводство населения СССР, с. 150.

მაგალითად, შობადობის ან ქორწინებისა და განქორწინების ტენდენციათა თავისებურ პროგნოზულ შეფასებას.

მნიშვნელოვანია არა მარტო გამოვავლინოთ, რამდენი ოჯახი ამჯობინებს ბავშვების ყოლას, არამედ გამოვარკვიოთ, თუ რატომ უნდათ მათ იმათი ყოლა და რატომ სწორედ ერთი-ორი, და არა მეტი, გამოვარკვიოთ მოსახლეობის მიგრაციის მიზეზები. დაბოლოს, აუცილებელია განისაზღვროს ამა თუ იმ დემოგრაფიული ფასეულობისადმი დამოკიდებულების ჩამოყალიბების თავად მექანიზმიც. ყოველივე ეს უპირველეს ყოვლისა საჭიროა ვიცოდეთ დემოგრაფიული პოლიტიკის დონისძიებათა კომპლექსის შემუშავებისათვის. იმისათვის რომ გეგმაზომიერად და მიზანმიმართულად ვიმოქმედოთ დემოგრაფიულ პროცესებზე, საჭიროა გავიგოთ დემოგრაფიული ქცევის ამა თუ იმ ტიპის ფორმირების მექანიზმი.<sup>31</sup>

დემოგრაფიული ქცევის, მისი ფორმირების შესწავლის პრობლემები, ახლა მუშავდება ახალი მიმართულების მიერ, რომელიც ყალიბდება საკუთრივ დემოგრაფიისა და სოციოლოგიის მიჯნაზე, და რომელსაც პირობითად შეიძლება ვუწოდოთ ხალხთმოსახლეობის სოციოლოგია.<sup>32</sup> აქ ჯერ კიდევ ბევრია გასაკეთებელი, მაგრამ ჩვენს ქვეყანაში უკვე ჩატარებული, ის შედარებით მცირერიცხოვანი, გამოკვლევები გვიჩვენებს დემოგრაფიული კვლევების ამ მიმართულების მნიშვნელობას. ძალიან მოკლედ შევჩერდეთ დემოგრაფიული ქცევის ანალიზის იმ მეთოდურ ხერხებზე, რომლებიც უკანასკნელ წლებში ყველაზე ხშირად გამოიყენებოდა საბჭოთა მეცნიერების მიერ.

<sup>31</sup> დემოგრაფიული ქცევა თავის მხრივ შეიძლება დიფერენცირებულ იქნეს დემოგრაფიულ პროცესთა სხვადასხვა სახეების მიხედვით. მაგალითად, მასში შედის მოსახლეობის დამოკიდებულება შობადობის პრობლემისადმი – რეპროდუქციული ქცევა, დამოკიდებულება მიგრაციის პრობლემისადმი – მიგრაციული ქცევა და ზოგიერთი სხვა ფორმები.

<sup>32</sup> იხ.: Система знаний о народонаселении. М., 1976.

უპირველეს ყოვლისა აღვნიშნავთ მეთოდებს, რომლებიც მიმართულია მოსახლეობის დიდი ჯგუფისაგან ბავშვების ამა თუ იმ რიცხვისადმი უპირატესობის გამოვლენისაკენ. აქ გამოიყენება სხვადასხვაგვარი მახასიათებლები, მაგრამ ყველაზე ხშირად სპეციალურად ჩამოყალიბებული კითხვების საფუძველზე არკვევენ ე.წ. ოჯახში ბავშვების მოსალოდნელ და იდეალურ რიცხვს. ბავშვების მოსალოდნელ რიცხვში იგულისხმება მათი ის საშუალო რიცხვი, რომლითაც შემოიფარგლება ოჯახი, ცხოვრების რეალური პირობების, კონკრეტული ცხოვრებისეული სიტუაციის – თავისი ბიოგრაფიის, ჩამოყალიბებული მატერიალური მდგომარეობის, მეუღლეთა პიროვნული მახასიათებლების გათვალისწინებით. ბავშვების იდეალური რიცხვი გვიჩვენებს ადამიანთა წარმოდგენებს იმაზე, თუ ოჯახისა და ცხოვრების საუკეთესო პირობებში, რამდენი ბავშვის ყოლა შეიძლება ოჯახში.

ჩვენს ქვეყანაში ამ პრობლემების შესწავლა, თუმცა ამა თუ იმ პერიოდში განსხვავებული ინტენსივობით, საკმაოდ ფართოდ ტარდება. მხოლოდ 1964-დან 1973 წლის ჩათვლით პერიოდში, ე.ი. დემოგრაფიული გამოკვლევების აქტივიზაციის საწყის პერიოდში, ჩატარებულ იქნა 19 გამოკვლევა სსრკ-ის სხვადასხვა რაიონში, რომლებიც შეიცავდა კითხვებს რეპროდუქციული განწყობის შესახებ. ყველა ისინი, ისევე როგორც ბევრი მომდევნო გამოკვლევა, არაა ერთნაირი თავიანთი მნიშვნელობითა და პროგრამით, გამოკითხული ადამიანების რიცხვით.

ასე, მაგალითად, ცენტრალური სტატისტიკური სამმართველოს (ცსს) სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის დემოგრაფიის განყოფილების მიერ 1969 წელს ჩატარებულ, ერთ-ერთ მეთოდურად ყველაზე კარგად მომზადებულ გამოკვლევაში, რომელიც პირველი იყო მოგვიანებით ჩატარებულ ასეთი სახის სამუშაოთა სერიაში, 40

წლამდე ასაკის გათხოვილი ქალებისათვის გაგზავნილ ანკეტებზე მიღებულ იქნა პასუხები 33,6 ათასი ქალისაგან.

ანკეტა შეიცავდა კითხვას, ქალების აზრით ბავშვების იდეალური („თქვენ როგორ ფიქრობთ, რამდენი ბავშვის ყოლაა ყველაზე უკეთესი საერთოდ ოჯახში?“) და მოსალოდნელი რიცხვის შესახებ („თქვენ რამდენი ბავშვის ყოლას აპირებთ სულ?“), აგრეთვე მიზეზების ჩამონათვალს, რომელთაგანაც საჭირო იყო იმ ძირითადის ამორჩევა რომელიც ხელს უშლის ქალს იმდენი ბავშვი იყოლიოს, რამდენიც მას სურს. სპეციალურმა გაანგარიშებებმა აჩვენა, რომ მიღებული მონაცემები წარმომადგენლობითია, როგორც მთლიანად ქვეყნისათვის, ასევე მოკავშირე რესპუბლიკებისთვისაც.

პასუხების დამუშავება მეტყველებს, რომ ქვეყნის მიხედვით ბავშვების საშუალო იდეალური რიცხვი შეადგენს 2,89-ს, და მერყეობს 2,6-დან ლატვიის სსრ-ში, 4,55-მდე უზბეკეთის სსრ-ში. მოსალოდნელი ბავშვების საშუალო რიცხვი სსრკ-ში შეადგენდა 2,42-ს და ირხეოდა 2,07-დან უკრაინაში, 4,31-მდე უზბეკეთის სსრ-ში. გამოკვლევის მონაცემებმა აჩვენეს, რომ იმ პერიოდისათვის სსრკ-ში ბავშვების საშუალო მოსალოდნელი რიცხვი საკმარისი იყო მარტივი კვლავწარმოებისათვის, ე.ი. თაობათა 1:1 თანაფარდობით ცვლისა და მისი რამდენადმე ზრდისთვისაც კი. ბავშვების იდეალური რიცხვის შესახებ მიღებული მონაცემები კი მეტყველებს, რომ განსაზღვრულ პირობებში შობადობის ინტენსივობა ქვეყანაში შეიძლება გაიზარდოს, ე.ი. ამ მიმართულებით არის ზრდის რეზერვები.

დემოგრაფიული ანალიზის მეორე მიმართულებას წარმოადგენს იმ მიზეზების შესწავლა, რომლებიც განაპირობებს ან ხელს უწყობს მოსახლეობის პრობლემებისადმი ამა თუ იმ დამოკიდებულების ფორმირებას. კვლევის ასეთმა მიმართულებებმა ფართო გავრცელება

ჰპოვა. ეს შეიძლება იყოს მეორე ან მესამე ბავშვის გაჩენაზე უარის თქმის, ან ახალ საცხოვრებელ ადგილზე გადასვლის მიზეზები და ა.შ.

მოვიყვანოთ ასეთი ანალიზის მაგალითი. 1978 წელს მოსკოვის ერთ-ერთ რაიონში განქორწინების 500 საქმის მასალებიდან გაირკვა, რომ ყველაზე უფრო ხშირად ყველა აღნიშნული მოტივიდან – „ლოთობა და ალკოჰოლიზმი“ – განქორწინების მოტივად გვხვდება 44,6%-ში, მეორე ადგილზეა – „ხასიათის შეუთავსებლობა და ურთიერთგაგების არ არსებობა“ – 12,2% და მესამეზეა – „დალატი და დალატის ეჭვი.“

რა თქმა უნდა, ასეთი სახის პასუხების სიზუსტე გადაჭარბებულად არ უნდა შევაფასოთ. პასუხებში ხომ არც თუ ისე იშვიათად აღნიშნავენ არა ჭეშმარიტ მიზეზს, რომელიც ყოველთვის არ შეიძლება ზუსტად განისაზღვროს, არამედ იმას, რომელიც მოცემულ მომენტში, მოცემული ადამიანის პოზიციიდან, გარშემო მყოფ ადამიანთა თვალში შეიძლება შესაფერისად, დასაშვებად, გამოსადეგადაც კი გამოიყურებოდეს. ისეთ რთულ მოვლენაში როგორცაა ოჯახის დაშლა ყოველთვის არ შეიძლება გამოვყოთ ძირითადი მიზეზი, რადგანაც ისინი ყველა მჭიდროდაა გადაჯაჭვული. მიუხედავად ამისა, ეს გამოკითხვები საშუალებას იძლევა გამოვავლინოთ დემოგრაფიული ქცევის „მტკივნეული წერტილები,“ გავიგოთ თუ რა არის ამჟამად მოსახლეობისათვის ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი.

უკანასკნელ წლებში დემოგრაფიული პრობლემებისადმი მოსახლეობის დამოკიდებულების ფორმირების მექანიზმის ასახსნელად გამოკვლევების ჩატარებისას, ფართოდ გამოიყენება ფსიქოლოგიური ტესტები და მეთოდები, რომლებიც საშუალებას იძლევა სიღრმისეულად გავიგოთ მოსახლეობის არც თუ ყოველთვის გაცნობიერებული დამოკიდებულება სხვადასხვა პრობლემისადმი,

მაგალითად პირველი, მეორე ან მესამე ბავშვის როლი თანამედროვე ოჯახის ფასეულობათა სისტემაში.

ასეთი მიდგომის მაგალითს წარმოადგენს ე.წ. „სემანტიკური დიფერენციალის“ მეთოდი. მისი არსი ის არის, რომ ვლინდება მოსახლეობის ემოციური დამოკიდებულება რაიმე ცნების მიმართ. მაგალითად, მოაქვთ ცნება „ბავშვები,“ „1, 2 3, 4 ბავშვი ოჯახში,“ და იგი ემოციური შეფასების პოზიციიდან უნდა შეფასდეს „კარგი – ცუდი,“ ამასთან ეს კატეგორიები მოცემულია თვისებრივ განმარტებათა გაშლილი სახით. მაგალითად, ცნება „ბავშვი ოჯახში“ შემოთავაზებულია რომ ასოცირდეს ცნებათა მთელი ნაკრებით – „ცივი, თბილი, ცხელი,“ „აღერსიანი, ნაზი, უხეში.“ ამათგან გარკვეული ცნების ამორჩევით გამოკითხული იმთავითვე ავლენს თავის შინაგან, ხშირად კი ფარულ, დამოკიდებულებას ამ საკითხებისადმი. ერთი სიტყვით, ანალიზის სოციოლოგიური მეთოდები საკმაოდ პერსპექტიულია და შემდგომში კვლავ განვითარდება.



## დემოგრაფიული ინფორმაციის წყაროები

დემოგრაფიულ ანალიზში ამჟამად გამოყენებული მეთოდების სირთულე და მრავალფეროვნება მაღალ მოთხოვნებს უყენებს მათ ინფორმაციულ უზრუნველყოფას. პირველ ყოვლისა დემოგრაფიული ინფორმაცია უნდა იყოს მრავალფეროვანი და სხვადასხვაგვარი, ე.ი. იძლეოდეს დემოგრაფიული შემთხვევების არა მარტო საერთო, არამედ მათ დეტალურ მახასიათებლებსაც. მაგალითად, თუ საქმე ეხება შობადობის შესწავლას, მაშინ მნიშვნელოვანია არა უბრალოდ გაჩენათა საერთო რიცხვის ცოდნა, არამედ მათი განაწილებაც დაბადებათა რიგითობის (პირველი, მეორე, მესამე და ა.შ.), დედათა ასაკის, ქორწინების მდგომარეობისა და რიგი სხვა მახასიათებლების მიხედვით. თუ საქმე ეხება მოკვდაობის შესწავლას, აუცილებელია ვიცოდეთ არა მარტო გარდაცვალებათა რიცხვი, არამედ მათი განაწილებაც სქესისა და ასაკის, გარდაცვალების მიზეზების, გარდაცვლილთა პროფესიებისა და აგრეთვე რიგი სხვა მახასიათებლების მიხედვითაც. თუკი ასეთი დეტალური ინფორმაცია არა გვაქვს, შეუძლებელია დემოგრაფიული ანალიზის ყველა მეთოდის გამოყენება, ეს კი ნიშნავს, რომ დემოგრაფიული პროცესების შესწავლისას მივიდეთ არაზუსტ, ხოლო ზოგჯერ კი უბრალოდ არასწორ დასკვნებამდე.

დემოგრაფიული ინფორმაციისადმი მეორე მნიშვნელოვანი მოთხოვნაა მისი საიმედოობა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მიღებული მონაცემები თავისუფალი უნდა იყოს როგორც წინასწარგანზრახული დამახინჯებებისგან (ხოლო ასეთი შემთხვევები კი ხდება), ასევე ინფორმაციის შეგროვების სპეციფიკასთან დაკავშირებული

უზუსტობებისაგან. <sup>33</sup> დემოგრაფიაში ინფორმაციის არაწინასწარგანზრახული დამახინჯების მაგალითი შეიძლება იყოს მოვლენა, რომელმაც „ასაკობრივი აკუმულაციის“ სახელწოდება მიიღო. მისი არსი ის არის, რომ აღრიცხვის ჩატარებისას (განსაკუთრებით კი მოსახლეობის აღწერების დროს) ადამიანებს მიდრეკილება აქვთ, რომ თავიანთი ასაკები „0“-ით ან 5-ით დაბოლოებულ თარიღებამდე დაამრგვალონ. ხანდაზმული ადამიანები ამჯობინებენ, რომ თავიანთი ან შვილების დაბადების წელი რაიმე მნიშვნელოვან ისტორიულ შემთხვევას, მაგალითად ომის დაწყებას ან დამთავრებას გაუთანაბრონ. ამის შედეგად „მრგვალი“ ასაკები თითქოს აგროვებენ, აკუმულირებენ მეზობელი, მათთან ახლოს მყოფი ასაკების რიცხოვნობას. ასე მაგალითად, სსრკ-ის 1926 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით 49 წლის ასაკში რეგისტრირებული იყო 358 ათასი ქალი, 50 წლის ასაკში – 1 281 ათასი და 51 წლის ასაკში – 270 ათასი. ამიტომ ასეთი არაწინასწარგანზრახული შეცდომების კორექტირებისათვის გამოიყენება სტატისტიკის რიგი მეთოდები, ამასთან, რაც უფრო მაღალია მოსახლეობის კულტურა და განათლების დონე, მით ნაკლებია ასეთი დამახინჯებები. მოსახლეობის ბოლო აღწერებმა (1970 და 1979 წ.წ.) აჩვენა, რომ ჩვენს ქვეყანაში ასეთი სახის დამახინჯებები უმნიშვნელოა.

ახლა კი დემოგრაფიული მონაცემების სიზუსტის შესახებ. ისიც, როგორც ნებისმიერი სხვა ინფორმაცია, დამოკიდებულია კვლევის წინაშე დასმულ ამოცანაზე, გაანგარიშების მეთოდიკაზე, გამოყენებულ მაჩვენებლებზე და საწყისი ინფორმაციის საიმედოობაზე. ასე მაგალითად, საბჭოთა დემოგრაფების (ი.გ.ვენეცკი) გაანგარიშებებმა აჩვენა, რომ მოკვდაობის ცხრილების ალბათური მაჩვენებლები

<sup>33</sup> სტატისტიკას გააჩნია რიგი ხერხებისა, რომელთა მეშვეობითაც შეიძლება შეფასდეს მიღებულ შედეგთა საიმედოობა. იხ. მაგალითად: *Эдельгауз Г.Б.* Достоверность статистических показателей. М., 1977; *Моргенштерн О.* О точности экономико-статистических наблюдений. М., 1968, и ряд учебников по теории статистики.

(მაგალითად, გარკვეულ ასაკში გარდაცვალების ალბათობა)<sup>34</sup> მხოლოდ მძიმედან მესამე ნიშნამდგა ზუსტი, ხოლო მეოთხე და მით უმეტეს მესუთე ნიშნები შეიძლება შეცდომებს შეიცავდეს. ამიტომ ამ მაჩვენებელთა მესუთე ნიშნის სიზუსტით გაანგარიშება უმეტესად ტრადიციისადმი ხარკის გადახდაა, ვიდრე პრაქტიკის მოთხოვნა.

დემოგრაფიული ინფორმაციის წყაროები საშუალებას უნდა იძლეოდეს მივიღოთ მონაცემთა აუცილებელი მოცულობა არა მარტო მთლიანად ქვეყნისათვის, არამედ რეგიონების, ე.ი. ოლქის, მხარის, ავტონომიური რესპუბლიკის, ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში კი ადმინისტრაციული რაიონის მიხედვითაც. ჩვენი მრავალეროვნული ქვეყნისათვის ეს ძალიან მნიშვნელოვანია, რადგანაც მნიშვნელოვანი რეგიონული განსხვავებები არსებობს არა მარტო ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებში, არამედ მოსახლეობის კვლავწარმოების პროცესთა ხასიათშიც.

დაბოლოს, მოსახლეობის შესახებ მონაცემთა წყაროები მხოლოდ მაშინ უპასუხებს სრულად პრაქტიკის მოთხოვნებს, როცა საშუალებას იძლევა, რომ აუცილებელი მონაცემები მივიღოთ დროის ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში შეიძლება გამოვავლინოთ დემოგრაფიულ პროცესთა ცვლილების გენერალური ტენდენციები, და მაშასადამე, განვჭვრიტოთ მათი მომავალი, შევისწავლოთ მოსახლეობის კვლავწარმოების ამა თუ იმ ტიპის შესაძლო შედეგები და ამის საფუძველზე შევიმუშაოთ ღონისძიებათა აუცილებელი კომპლექსი, მათი, საზოგადოებისათვის საჭირო მიმართულებით კორექციისათვის.

დემოგრაფიული ინფორმაციის წყაროებისადმი წაყენებული ყველა ეს რთული და მრავალმხრივი მოთხოვნა განაპირობებს დემოგრაფიული ინფორმაციის შეგროვების ურთიერთშემავსებელ

---

<sup>34</sup> ამ მაჩვენებლის არსის შესახებ ზემოთ იყო საუბარი.

მეთოდთა სისტემის აუცილებელ არსებობას. თითოეულ ამ მეთოდს თავისი ღირსება და ნაკლი აქვს, ისინი ავსებს ერთმანეთს და არსებითად ერთიან ინფორმაციულ სისტემას წარმოადგენს.

თანამედროვე პირობებში სსრკ-ში დემოგრაფიულ პროცესთა მონაცემების სამი ძირითადი წყარო გამოიყენება: მოსახლეობის აღწერები; დემოგრაფიული მოვლენების მიმდინარე აღრიცხვა (მმაჩის ბიურო<sup>35</sup> და სოფლის საბჭო), შერჩევითი გამოკვლევები.

ისტორიულად მოსახლეობის შესახებ მონაცემთა პირველი წყარო იყო აღწერები, რომელთა ჩატარების მეცნიერული პრინციპები პირველად ჩამოაყალიბა ცნობილმა რუსმა გეოგრაფმა და სტატისტიკოსმა კ.პ.სემიონოვ-ტიანშანსკიმ.

მოსახლეობის აღწერა, როგორც მონაცემთა წყარო, ყველაზე მეტადაა ცნობილი მოსახლეობისათვის, რადგანაც მისი მომზადებისა და ჩატარების დროს მოსახლეობაში ფართო ახსნა განმარტებითი მუშაობა მიმდინარეობს, მასში ბევრი ადამიანი მონაწილეობს. ასე, მაგალითად, 1959 წლის მოსახლეობის აღწერაში ჩართული იყო 600 ათასი კაცი, 1979 წლის აღწერაში – დაახლოებით 750 ათასი, ხოლო მომზადებული რეზერვის გათვალისწინებით კი – 900 ათასი კაცი.

მოსახლეობის აღწერების ჩატარება მას შემდეგ დაიწყო როცა მოსახლეობის შესახებ მონაცემთა სხვა წყაროები ან ჯერ კიდევ ყალიბდებოდა, ან ნაკლებად ეფექტური იყო. ყოველივე ამან წარმოშვა აზრი იმის შესახებ, რომ აღწერები წარმოადგენს მოსახლეობის შესახებ მონაცემების ძირითად (ხოლო ზოგჯერ ერთადერთ) წყაროს. შესაძლოა ამ მოსაზრებას ძველად თავისი რეალური საფუძველი ჰქონოდა, მაგრამ ახლა საეჭვოა, რომ იგი სინამდვილეს შეესაბამებოდეს.<sup>36</sup>

<sup>35</sup> მმაჩის ბიურო – მოქალაქეობრივი მდგომარეობის ჩაწერის ბიურო (მთარგმნელის შენიშვნა).

<sup>36</sup> საბჭოთა კავშირის მოსახლეობის აღწერების ისტორიასა და მათ შედეგებზე იხ.: *Киселева Г.П., Кваша А.Я.* О чем рассказывают переписи населения. М., 1983.

თავისი არსით მოსახლეობის აღწერები განკუთვნილია ინფორმაციის, რომელიდაც გარკვეული თარიღისათვის, მაგალითად 1979 წლის 16-დან 17 იანვრის ღამის 24 საათისათვის, ე.ი. ცნობების დროის გარკვეული მომენტისათვის, მისაღებად. აღწერის მეორე მეთოდური თავისებურება ისაა, რომ იგი იძლევა ცნობებს მთელი მოსახლეობის შესახებ ერთიანი და ამის გამო მოსახლეობის გამოკითხვის საკმაოდ შეზღუდული პროგრამით. არაა სასურველი მასში ისეთი რთული კითხვების შეტანა, რომლებიც გამოსაკითხ ადამიანთან ხანგრძლივ საუბარს მოითხოვს. აღმწერმა ხომ 7-8 დღეში უნდა გამოკითხოს (ან როგორც ამბობენ აღწეროს) 550-600 კაცი.

არ შეიძლება მოსახლეობის აღწერების ყოველ წელიწადს ჩატარება. მათ ჩასატარებლად დიდი თანხებია საჭირო, და როგორც უკვე აღინიშნა, ბევრი ადამიანი წყდება სამუშაოს. აღწერების, როგორც მოსახლეობის შესახებ მონაცემების წყაროს, მნიშვნელობა ისაა, რომ იგი იძლევა ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან და საკმაოდ ზუსტ მონაცემებს ქვეყნის მთელი მოსახლეობის შესახებ. აღწერების ეს ღირსებები და ნაკლოვანებანი განაპირობებს, მისი როგორც მოსახლეობის შესახებ მონაცემთა წყაროს, ურთიერთკავშირის აუცილებლობას ინფორმაციის შეგროვების სხვა მეთოდებთან, რომლებიც საშუალებას მოგვცემდა მიგველო მონაცემები დემოგრაფიული მოვლენებისა და მოსახლეობის სტრუქტურის შესახებ აღწერებს შორის პერიოდში, საშუალებას მოგვცემდა გაგველო დემოგრაფიული მოვლენების დეტალური მახასიათებლები.

ინფორმაციის ასეთ წყაროებს წარმოადგენს მოსახლეობის ე.წ. მიმდინარე აღრიცხვა და სხვადასხვაგვარი დემოგრაფიული გამოკვლევები.

სიცოცხლის მანძილზე თითოეულ ჩვენგანს უწევს მიმართოს მმაჩის ბიუროებს (სოფელ ადგილებში – სოფლის საბჭოებს)

ქორწინების, ბავშვის დაბადების, ჩვენთვის ახლობელი ადამიანის გარდაცვალების, ხოლო ზოგჯერ კი განქორწინების რეგისტრაციისათვის. მოქალაქეობრივი მდგომარეობის თითოეული აქტის (დაბადება, გარდაცვალება, ქორწინება) რეგისტრაცია კი არსებითად არის შეტყობინება მომხდარი დემოგრაფიული შემთხვევისა და მისი დაწვრილებითი მახასიათებლების – დაბადებული ბავშვის სქესის, დედისა და მამის ასაკისა და რიგი სხვა ნიშნების შესახებ.

ზოგჯერ ასეთი საბუთების შევსებისას ადამიანებს უკვირთ და ბრაზობენ კიდევ, მათი აზრით, ზედმეტ დეტალურობაზე. მაგალითად, კითხულობენ თუ რატომაა საჭირო გარდაცვალების აქტებში იმის აღნიშვნა თუ რაზე მუშაობდა გარდაცვლილი პენსიონერი. მაგრამ ამ მონაცემების გარეშე შეუძლებელია მოკვდაობის დონის შესწავლა ეკონომიკის დარგებისა და პროფესიების მიხედვით, რასაც დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს.

მმაჩის ბიუროები და სოფლის საბჭოები მოქალაქეობის მდგომარეობის რეგისტრაციის აქტების ერთ ეგზემპლარს გადასცემენ სტატისტიკურ ორგანოებს. მათი განზოგადებით სტატისტიკოსები დებულობენ მონაცემებს თვეში, კვარტალში, ან წელიწადში, დაბადების, გარდაცვალების, ქორწინებისა და ამ მოვლენათა სხვა დაწვრილებითი მახასიათებლების შესახებ, როგორც მთლიანად, ასევე ცალკეული რეგიონების მიხედვითაც. მთლიანობაში, მიმდინარე აღრიცხვა საშუალებას იძლევა მივიღოთ მონაცემები დემოგრაფიულ მოვლენათა საერთო რიცხვისა და მათი დაწვრილებითი მახასიათებლების შესახებ აღწერებს შორის პერიოდში. ეს ნიშნავს, რომ თუ ცნობილია მოსახლეობის რიცხოვნობა აღწერის მონაცემების მიხედვით, ხოლო სსრკ-ში ისინი დიდი ხანია ტარდება წლის დასაწყისის მდგომარეობით, და მას მივუმატებთ აღწერის შემდგომი წლის განმავლობაში დაბადებულთა და გამოვაკლებთ გარდაცვლილთა

რიცხვს, მაშინ მთლიანად ქვეყნისათვის შეიძლება მივიღოთ მონაცემები მოსახლეობის რაოდენობისა და შემადგენლობის შესახებ მომდევნო წლის დასაწყისისათვის.

მიმდინარე აღრიცხვას, როგორც ინფორმაციის წყაროს, თავისი სირთულეებიც აქვს. მასში, როგორც მოსახლეობის აღწერაში, არ შეიძლება რთული (ზოგიერთ შემთხვევაში კი მნიშვნელოვანიც) კითხვების დასმა. კიდევ ერთი სირთულე იმაში მდგომარეობს, რომ დემოგრაფიულ მოვლენებს სტატისტიკა მხოლოდ მაშინ აღრიცხავს, თუ ადამიანი დროულად მივიდა მმაჩის ბიუროში და რეგისტრაციაში გაატარა დაბადების, გარდაცვალების ან სხვა დემოგრაფიული შემთხვევის აქტი. ამიტომ მიმდინარე აღრიცხვის სისრულე დიდადაა დამოკიდებული რეგისტრაციის მიმართ მოსახლეობის შეგნებულობაზე, უნარ-ჩვევებსა და ვალდებულებებზეც კი.

მიმდინარე აღრიცხვის პრობლემებზე საუბრისას, გვინდა აღვნიშნოთ კიდევ ერთი წვრილმანი განქორწინების პროცესთან დაკავშირებით. ცნობილია, რომ არსებული კანონმდებლობის საფუძველზე იურიდიულად გაფორმებული (რეგისტრირებული) ქორწინება შეიძლება ჯერ ფაქტიურად დაიშალოს, ხოლო იურიდიულად კი იგი გარკვეული დროის შემდეგ გაფორმდება.

მაგრამ იურიდიულად გაფორმებული განქორწინებების რიცხვი დიდად არის დამოკიდებული მათი გაფორმების არსებულ წესზე. რაც უფრო რთული და ხანგრძლივია ეს პროცედურა, მით ნაკლებია განქორწინებათა იურიდიული რიცხვი, თუნდაც ფაქტიურად დაშლილ ქორწინებათა რიცხვის ზრდის პირობებში. და პირიქით, ამ პროცედურის გამარტივება მაშინვე იწვევს რეგისტრირებულ განქორწინებათა, და მაშასადამე, განქორწინების მაჩვენებელთა და ფაქტიურად დაშლილ ქორწინებათა რიცხვის ზრდას.

მიმდინარე აღრიცხვა საშუალებას გვაძლევს მივიღოთ მონაცემები იმ პირთა რიცხვის შესახებაც, რომლებმაც შეიცვალეს მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი. საცხოვრებელ ადგილზე ჩაწერის ან იქიდან ამოწერის დროს (სხვა დოკუმენტებთან ერთად) თითოეული 16 წლის ასაკამდე მიღწეული ადამიანი ავსებს ე.წ. მოსახვე ტალონს, რომელშიც სამისამართო ნაწილის გარდა აღინიშნება ადამიანის დაბადების წელი (ე.ი. ფაქტიურად ასაკი), სქესი, ეროვნება და წასვლის (ჩამოსვლის) ადგილი, აგრეთვე გამგზავრების მიზანი. ამავე მოსახვე ტალონებში ჩაიწერებიან 16 წლის ასაკამდე ბავშვებიც. შესაბამისი ტალონების საერთო რიცხვის შეკრებით (მასში ჩაწერილ ბავშვებთან ერთად) შეიძლება გამოვთვალოთ ამა თუ იმ დასახლებულ პუნქტში ჩასულ (წასულ) ადამიანთა რიცხვი, და მივიღოთ ზოგიერთი დამატებითი მონაცემი მიგრანტებზე, რომელსაც შეიცავს მოსახვე ტალონები.

როგორც ბუნებრივი მოძრაობის შემთხვევაში, აქაც მთავარია მიგრანტთა რაოდენობის აღრიცხვის სისრულე, რადგანაც საცხოვრებელი ადგილის გამოცვლისას ადამიანები ყოველთვის როდი ავსებენ შესაბამის დოკუმენტებს, მოცემულ შემთხვევაში მოსახვე ტალონებს.

უკანასკნელ წლებში დემოგრაფიული ინფორმაციის წყაროდ ხშირად გამოიყენება სხვადასხვა სახის გამოკვლევები, რომლებიც საშუალებას იძლევა მივიღოთ დემოგრაფიული მოვლენების დაწვრილებითი მახასიათებლები. როგორც უკვე აღინიშნა მეტად საინტერესოა მეუღლეთა განზრახვის შესწავლა ოჯახში მათთვის სასურველი ბავშვების რიცხვზე.

მოსახლეობის ასეთი სახის გამოკითხვა მოითხოვს როგორც მასალების, ასევე გამოკვლევის ჩამტარებელი პერსონალის დეტალურ მომზადებას, განსაკუთრებით თუკი ისინი ეხება ოჯახის ცხოვრების დელიკატურ ასპექტებს (მაგალითად, ამა თუ იმ მეუღლის მიერ



გამოყენებული შობადობის შეზღუდვის მეთოდებს). გამოკითხვების სირთულე არ იძლევა საშუალებას, რომ ისინი ჩატარდეს როგორც მოსახლეობის აღწერის პროგრამის ელემენტები და ეს არცაა საჭირო. თანამედროვე სტატისტიკური ხერხები (ე.წ. შერჩევითი მეთოდი) საშუალებას იძლევა, მისი რაღაც ნაწილის გამოკითხვის საფუძველზე მივიღოთ მონაცემები, რომლებიც გარკვეული უტყუარობით ახასიათებს მთელ მოსახლეობას.

ჩვენს ქვეყანაში განსხვავებული ვადიანობის ხარისხის ბევრი შერჩევითი დემოგრაფიული გამოკვლევა ტარდება. ასე მაგალითად, 1978 წელს მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკის ფაკულტეტის ხალხთმოსახლეობის პრობლემების შემსწავლელმა ცენტრმა ფართო პროგრამით გამოკითხა 1,3 ათასი გათხოვილი ორბავშიანი ქალი. გამოკვლევის ამოცანა იყო – მოსკოვური ოჯახების მცირეშვილიანობის მიზეზების გამოვლენა. ასეთმა რთულმა ამოცანამ გამოიწვია სხვადასხვა შეკითხვის (სულ იყო თითქმის 700 კითხვა) დასმა – შემოსავლებზე, ოჯახის საბინაო პირობებზე, მეუღლეთა განათლებაზე, მცირეშვილიან ოჯახზე ორიენტირების მიზეზებზე, მესამე ბავშვთან დამოკიდებულებაზე და ბევრი სხვა, სხვადასხვაგვარი ფსიქოლოგიური ტესტების ჩათვლით, რომლებიც ხსნიდნენ რეპროდუქციული ქცევის ფორმირების მექანიზმს, ოჯახში ბავშვების ამა თუ იმ რიცხვთან დამოკიდებულებას.

1985 წლის იანვარში, ე.ი. მოსახლეობის აღწერებს შორის პერიოდში, ჩვენს ქვეყანაში ფართო პროგრამით ჩატარდა შერჩევითი დემოგრაფიული გამოკვლევა, რომელმაც ქვეყნის მოსახლეობის დაახლოებით 5%, ე.ი. თითქმის 14 მლნ. კაცი მოიცვა. მისი მონაცემები ახლა მუშავდება და საშუალებას იძლევა საკმაოდ გაგაფართოოთ ჩვენი წარმოდგენები ქვეყანაში არსებულ დემოგრაფიულ ტენდენციებზე.

ამრიგად, დემოგრაფიული მოვლენების დეტალური და მრავალმხრივი ანალიზისათვის აუცილებელია კომპლექსურად გამოვიყენოთ მოსახლეობის შესახებ არსებული მონაცემების ყველა წყარო, გვახსოვდეს მათი მეთოდური შესაძლებლობანი და ნაკლოვანებები.

ჩვენ ძალიან ზოგადად განვიხილეთ დემოგრაფიული ანალიზის თანამედროვე მეთოდები. აღწერილი ხერხები სრულებითაც ვერ ამოწურავს მთელ მის არსენალს, რადგანაც ზოგიერთ შემთხვევაში დემოგრაფები ხალხთმოსახლეობის დინამიკის ანალიზისათვის იყენებენ გრაფიკულ მეთოდებსაც, თანამედროვე სოციოლოგიისა და სტატისტიკის მიერ შემუშავებულ ხერხებს, სხვადასხვა მათემატიკურ მოდელებს, მათ შორის ისეთ პერსპექტიულ მეთოდებსაც, როგორცაა იმიტაციის ეკონომიკურ-დემოგრაფიული მოდელი. მაგრამ ყველა სხვადასხვაგვარი ანალიზური ინსტრუმენტის გამოყენება უნდა გამომდინარეობდეს რამდენიმე ძირითადი პრინციპიდან.

მოსახლეობის კვლავწარმოების პროცესთა ანალიზისას აუცილებელია გვახსოვდეს, რომ მოსახლეობის კვლავწარმოების ამა თუ იმ ტიპის ფორმირებას პირველ რიგში განსაზღვრავს სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები, რომლებიც სპეციფიკურად ვლინდება თითოეულ ქვეყანაში. საჭიროა გავითვალისწინოთ გამოყენებულ მაჩვენებელთა მეთოდური შესაძლებლობანი, გვახსოვდეს, რომ დემოგრაფიული ანალიზის ხერხების მხოლოდ კომპლექსურმა გამოყენებამ შეიძლება მოგვცეს მიმდინარე პროცესთა საკმაოდ ზუსტი სურათი.

### თავი III დემოგრაფიული პროგნოზირების შესახებ

დემოგრაფიული პროგნოზები წარმოადგენს გრძელვადიანი კომპლექსური, სოციალურ-ეკონომიკური დაგეგმვის მნიშვნელოვან ელემენტს. პრაქტიკულად ძალიან ძნელია ეკონომიკისა და სოციალური ცხოვრების რომელიმე სფეროს მოძებნა, სადაც გრძელვადიანი დაგეგმვისას დემოგრაფიულ პროგნოზთა მონაცემები არ გამოიყენებოდეს. „ჩვენ უნდა ვისწავლოთ, – აღნიშნული იყო სკკპ-ის ცკ-ის ივნისის (1983 წ.) პლენუმზე, – ჩვენი სამეურნეო გეგმების შემუშავებისას ყოველმხრივ გავითვალისწინოთ და ავსახოთ მათში საზოგადოების განვითარების უმნიშვნელოვანესი ფაქტორები – სოციალური, ეროვნული, დემოგრაფიული.“<sup>37</sup>

როგორც ზოგჯერ ამბობენ, დემოგრაფიულ პროგნოზებს აქვს აქტიური ხასიათი. ისინი საშუალებას იძლევა მარტო მოსახლეობის მომავალი მახასიათებლების განსაზღვრით არ შემოვიფარგლოთ. პერსპექტიული გაანგარიშების შედეგად მიღებული სიდიდეების და იმ დემოგრაფიულ პროცესთა პარამეტრების შედარებისას, მაგალითად, მოსახლეობის რაოდენობა და სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობა ამა თუ იმ რეგიონში, რომლებიც სასურველია სოციალურ-ეკონომიკური პოზიციებიდან საზოგადოებისათვის პერსპექტივაში, შეიძლება გამოვავლინოთ დემოგრაფიული პროცესების სასურველ და შესაძლო მახასიათებლების განსხვავებულობის ხარისხი. თუ ასეთი განსხვავებები დიდია, მაშინ საზოგადოებას შეუძლია მიიღოს ზომები ამ პროცესთა ლიკვიდაციის ან შესაძლო დისპროპორციათა შესამცირებლად. მაშასადამე, დემოგრაფიული პროგნოზები წარმოადგენს მნიშვნელოვან ელემენტს საზოგადოებრივი პროცესების

<sup>37</sup> Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС, 14-15 июня 1983 года. М., 1983, с. 13.

მართვაში. ისინი საშუალებას იძლევა მისი განვითარების პერსპექტივების ცოდნის საფუძველზე მიზანმიმართული ზემოქმედება მოვახდინოთ სოციალურ-ეკონომიკურ მოვლენებზე, მოვახდინოთ მათი კორექტირება ქვეყნისათვის საჭირო მიმართულებით.

დემოგრაფიული პროგნოზების აქტუალობა განსაკუთრებით იზრდება ჩვენი საზოგადოების გრძელვადიან, ე.ი. ერთი-ორი დემოგრაფიული თაობით წინ, დაგეგმვაზე გადასვლის პერიოდში. ამ ხნის განმავლობაში (30-60 წელი) დემოგრაფიულ პროცესთა ხასიათი შესაძლოა მნიშვნელოვნად იცვლებოდეს, და თუ წინასწარ არ გავითვალისწინებთ ეს ცვლილებები და მათი შედეგები, მაშინ შეცდომები შეიძლება საკმაოდ სერიოზული იყოს.

ჩვენს დროში, დემოგრაფიული პროგნოზი არ შეიძლება გავიგოთ როგორც მხოლოდ პასუხი კითხვაზე, რამდენი მცხოვრები იქნება ქვეყანაში ან მის გარკვეულ ტერიტორიაზე ამა თუ იმ წელს. სოციალური და ეკონომიკური დაგეგმვისათვის აუცილებელია ვიანგარიშოთ მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი და ოჯახური შემადგენლობის პერსპექტიული რიცხოვნობა, ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში კი მოსახლეობის ხარისხობრივი მაჩვენებლებიც, აგრეთვე მისი მომავალი განათლებისა და პროფესიული სტრუქტურა. მაშასადამე, თანამედროვე გაგებით დემოგრაფიული პროგნოზი შედგება მთელი რიგი სოციალურ-ეკონომიკური და დემოგრაფიული მოვლენების ურთიერთდაკავშირებული შეფასებებისაგან, ე.ი. აქვს კომპლექსური და მრავალმხრივი ხასიათი.

დემოგრაფიულ პროგნოზებს, იმაზე დამოკიდებულების მიხედვით, შეეხება ისინი მთელ ქვეყანას თუ მის ცალკეულ ნაწილებს, თავისი მეთოდოლოგიური თავისებურებები აქვს. თუ ლაპარაკია პერსპექტიულ გაანგარიშებებზე მთელი ქვეყნის მასშტაბით, მაშინ ისინი მდგომარეობს შობადობის, ქორწინების, განქორწინებისა და

მოკვდაობის პროცესთა ცვლილებების პერსპექტივების განსაზღვრაში, რადგანაც ჩვენს ქვეყანაში გარე მიგრაცია ვერ ახდენს არსებით გავლენას მოსახლეობის რიცხოვნობისა და შემადგენლობის პერსპექტიულ ცვლილებებზე.

მოკავშირე რესპუბლიკების, ოლქების (მხარეების) მოსახლეობის პერსპექტიული გაანგარიშებისას, შობადობისა და მოკვდაობის პროცესთა პროგნოზთან ერთად აუცილებელია გვექონდეს მიგრანტთა მომავალი რაოდენობისა და სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობის შეფასებანიც, რაც მნიშვნელოვნად ცვლის როგორც მოსახლეობის საერთო რაოდენობას, ასევე მათ შემადგენლობასაც. ამიტომ მოსახლეობის რეგიონული პროგნოზების დამუშავებისას პირველ რიგში აუცილებელია მიგრაციის გავლენის გათვალისწინება.

ახლა დაწვრილებით შევხერდეთ მოსახლეობის რიცხოვნობისა და შემადგენლობის პერსპექტიული გაანგარიშების მეთოდოლოგიაზე. მათთვის უპირველეს ყოვლისა აუცილებელია საკმაოდ საიმედო საწყისი ინფორმაციული ბაზა, ჩვენს შემთხვევაში საჭიროა მონაცემები მოსახლეობის რიცხოვნობისა და სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობის შესახებ, აგრეთვე შობადობისა და მოკვდაობის პროცესთა მომავალ ცვლილებათა ინტენსივობის შეფასებანი, ხოლო რეგიონული პროგნოზებისათვის, მიგრაციის ინტენსივობის შეფასებაც. პროგნოზული გაანგარიშებისათვის საწყის სქესობრივ-ასაკობრივ სტრუქტურას, როგორც ყველაზე სარწმუნო წყაროს, უფრო ხშირად მოსახლეობის აღწერათა მონაცემები წარმოადგენს.

როგორღა განისაზღვრება მოსახლეობის მომავალი რიცხოვნობა და სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობა? ამ პრობლემის განხილვა დავიწყეთ საკითხის მოკლე ისტორიით, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, დემოგრაფიული პროგნოზირების მეთოდური საფუძვლების ჩამოყალიბების ისტორიით. მისი განვითარება მნიშვნელოვნად იყო

განპირობებული პრაქტიკის მოთხოვნით, მოსახლეობის შესახებ მონაცემებზე მთავრობებისა და სხვადასხვა სახელმწიფო ორგანოების მოთხოვნილებებით, საზოგადოების განვითარებაში დემოგრაფიული ფაქტორის როლის გაგებით, ეკონომიკის, სტატისტიკისა და მათემატიკის სფეროში სამეცნიერო გამოკვლევების მდგომარეობით.

„დემოგრაფიული მომავლის“ განსაზღვრის პირველი ცდები უმეტესად დაიყვანებოდა პერსპექტივაში მოსახლეობის საერთო რაოდენობის განსაზღვრაზე იმ პირობებში, როცა რიცხოვნობისა და სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის ცვლილების ტემპები, პრაქტიკულად ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში საშუალოდ უცვლელი იყო. გავიხსენოთ, რომ დასავლეთ ევროპის უმეტეს ქვეყნებში, ყოველ შემთხვევაში XIX საუკუნის დასაწყისამდე, ტიპური იყო მაღალი შობადობა და მოკვდაობა, აგრეთვე შედარებით სტაბილური იყო მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურაც.

ასეთ პირობებში მოსახლეობის საერთო რაოდენობის პროგნოზი, საშუალო წლიური ზრდის ტემპების (ან მდგრადი ცვლილების) შენარჩუნების ჰიპოთეზის საფუძველზე, საკმაოდ რეალისტური<sup>38</sup> იყო. ხშირად ასეთი გაანგარიშებები მოსახლეობის რიცხვის გაორმაგების პერიოდის განსაზღვრამდე დაიყვანებოდა. მაგალითად, მოკვდაობის სტატისტიკის პრობლემების შესახებ ერთ-ერთ პირველი ნაშრომის ავტორს, ჯ.გრაუნტს, მიაჩნდა, რომ ინგლისის მოსახლეობის გაორმაგების პერიოდი შეადგენს 280 წელს. მისი თანამედროვე უპეტი, რომელიც კ.მარქსის გამოთქმით იყო, „პოლიტიკური ეკონომიის მამა“ – თვლიდა, რომ ინგლისის მოსახლეობა ორმაგდებოდა 360 წლის განმავლობაში.

---

<sup>38</sup> XVIII საუკუნის ცნობილი ფრანგი ნატურალისტი ჟ.ბუფონი თვლიდა, რომ მოსახლეობის რიცხოვნობა „ძველი დროის ნებისმიერ ეპოქაში, რომელიც არ უნდა ამოვირჩიოთ, უცვლელად უდრის მომავალი ასწლეულის მოსახლეობის რიცხვს“ (იხ.: *Урлианис Б. Ц. Проблемы динамики населения СССР. М., 1974, с. 35*).

ინგლისელი ეკონომისტი და სტატისტიკოსი გ.კინგი თვლიდა, რომ XIII–XVIII ს.ს. მონაცემებით, ინგლისის მოსახლეობა 435 წელიწადში ორმაგდებოდა. შემდგომი წლებისათვის ამ ქვეყნის მოსახლეობის რიცხოვნობის გაორმაგებისათვის გ.კინგი 600 წლიან პერიოდს მიიჩნევდა. ამ ვარაუდებიდან გამომდინარე, მან განსაზღვრა, რომ 2000 წლისათვის ინგლისის მოსახლეობა 8,3 მლნ. ადამიანი იქნებოდა. თუ ინგლისის მოსახლეობის ასეთი ზრდის ტემპებიდან გამოვალოთ, მაშინ 1950 წელს ინგლისში 7,8 მლნ. მცხოვრებს უნდა ეცხოვრა. მაგრამ 1950 წელს ამ ქვეყნის მოსახლეობამ 50,6 მლნ. შეადგენდა, ხოლო გაეროს პროგნოზით კი 2000 წლისათვის იგი 55,2 მილიონამდე გაიზრდება.

როგორც ვხედავთ პროგნოზის შეცდომა საკმაოდ დიდია, და მისი უსაფუძვლობა უკვე XVIII და განსაკუთრებით კი XIX საუკუნეში ჩანდა, როცა მოკვდაობის მკვეთრი შემცირების გამო, მოსახლეობის ზრდის ტემპმა მატება დაიწყო. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მოსახლეობის საერთო რაოდენობის ასეთი მეთოდებით გაანგარიშებისას დარწმუნებული უნდა ვიყოთ მოსახლეობის მატების ტემპების უცვლელი პერსპექტივაში.

სწორედ ასეთი ცვლილებების გათვალისწინების აუცილებლობამ განაპირობა შემდგომი ნაბიჯი, მოსახლეობის პერსპექტიული გაანგარიშების მეთოდის განვითარებაში – ჰიპოთეზა იმის შესახებ, რომ მოსახლეობის საერთო მატების ტემპები იცვლება გარკვეული კანონზომიერებებით. იყო მცდელობა, ეპოვნათ შესაბამისი განტოლება და მრუდის ფორმა, რომლის მიხედვითაც შეიცვლებოდა მოსახლეობის რიცხოვნობა.

ასე მაგალითად, იაპონელი სტატისტიკოსი შიმოო, იაპონიის მოსახლეობის შესახებ 1870–1925 წლების მონაცემთა დინამიკის საფუძველზე ვარაუდობდა, რომ ქვეყნის მოსახლეობის ზრდა მომავალში იქნება, ე.წ. მეორე რიგის პარაბოლის შესაბამისად. ამ

დამოკიდებულების საფუძველზე მან იანგარიშა, რომ იაპონიის მოსახლეობის რიცხოვნობა 1940 წელს იქნება 71,7 მლნ. კაცი, ხოლო 1955 წ. – 86,6 მლნ., ფაქტიურად კი მოსახლეობის რიცხოვნობა 1940 წელს შეადგენდა 71,4 მლნ., ხოლო 1955 წელს – 89,8 მლნ. კაცს, ე. ი. შეცდომა პირველ შემთხვევაში იყო (-0,4%), ხოლო მეორეში – (+10,4%). ამასთან უნდა გავითვალისწინოთ, რომ მხოლოდ იაპონიის შეიარაღებულმა ძალებმა მეორე მსოფლიო ომის დროს დაახლოებით 2 მლნ. კაცი დაკარგეს. თუკი გავითვალისწინებთ სამოქალაქო მოსახლეობის დანაკარგებსაც, მაშინ მოსახლეობის რიცხვი უცილობლად ფაქტიურზე მნიშვნელოვნად მეტი იქნებოდა, რაც არსებითად გაზრდიდა ამ პროგნოზის შეცდომათა მასშტაბებსაც.

გამოცდილებამ აჩვენა, რომ მოსახლეობის საერთო რიცხოვნობის პროგნოზი, მატების საერთო ტემპების უცვლელობის დაშვების შემთხვევაში, მხოლოდ ამ ტემპების მდგრადობის პირობებშია სამართლიანი. ამასთან, ისინი შეიძლება ასეთი იყოს ან იმ პერიოდში, როცა ჯერ კიდევ არ დაწყებულია შობადობისა და მოკვდაობის შემცირება, ან, როცა მოსახლეობის ასაკობრივ სტრუქტურაში დისპროპორციის არ არსებობისას, ეს პროცესი უკვე დასრულდა ქვეყნის მოსახლეობის ძირითად მასაში. ამიტომ, თუკი ახლა სსრკ-ის მოსახლეობის რიცხოვნობის პროგნოზს გავაკეთებთ, მაგალითად, რთული პროცენტების ფორმულით, მაშინ მოსახლეობის საერთო რიცხოვნობის შეფასება საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდის პროგნოზის საბოლოო თარიღისათვის, მაგალითად 2000 წლისათვის, ე.ი. პერიოდის საბოლოო თარიღისათვის, შეიძლება ახლოს იყოს ფაქტიურთან. განსხვავება „შუალედური საზღვრების მიხედვით“ კი მთელი რიგი ფაქტორების ზემოქმედებით შეიძლება საკმაოდ არსებითი იყოს, მათ შორის ასაკობრივი სტრუქტურის სპეციფიკის გამო, რაზეც ზემოთ უკვე იყო საუბარი. პერსპექტიულ გაანგარიშებათა ამ მეთოდის ნაკლად



შეიძლება ჩაითვალოს ისიც, რომ მოსახლეობის მატების ერთი და იგივე ტემპი შეიძლება იყოს შობადობისა და მოკვდაობის განსხვავებული დონეების შემთხვევაში (მაგალითად, როცა შობადობის კოეფიციენტია 45‰ და მოკვდაობის – 35, შობადობის 15‰ და მოკვდაობის – 5‰). ორივე შემთხვევაში ბუნებრივი მატების ტემპი ერთნაირი, 10‰ იქნება.

მნიშვნელოვანია ისიც, რომ სახალხო მეურნეობრივი დაგეგმვისათვის აუცილებელია ვიცოდეთ არა მარტო (და არა იმდენად) მოსახლეობის საერთო რაოდენობა და სტრუქტურა საპროგნოზო პერიოდის „ბოლოსათვის“, არამედ მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობა და რიცხოვნობა საპროგნოზო პერიოდის ყველა შუალედური თარიღისათვის. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ქვეყანაში შობადობის რიცხვი სტრუქტურული ფაქტორების გავლენით შეიძლება მნიშვნელოვნად იცვლებოდეს. რეგიონულ ასპექტში მოსახლეობის რიცხოვნობასა და შემადგენლობაზე შეიძლება მოქმედებდეს, მიგრაციულ ნაკადთა მოცულობისა და მიმართულებათა ცვლილებებიც.

ამრიგად, მოსახლეობის რიცხოვნობისა და სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობის პროგნოზის ეფექტური მეთოდის საშუალებას უნდა იძლეოდეს გავითვალისწინოთ, შობადობის, მოკვდაობისა და მიგრაციის რეჟიმთა ცვლილებების ზემოქმედება, აგრეთვე ქვეყანაში (ან მის ნაწილზე) მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის ისტორიულად ჩამოყალიბებული სპეციფიკა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ასეთი მეთოდი უნდა ითვალისწინებდეს დემოგრაფიული პროცესების ინტენსივობის ცვლილებაში როგორც ძირითად, გენერალურ ტენდენციებს, ასევე სტრუქტურული ფაქტორების გავლენას მოსახლეობის კვლავწარმოების რეჟიმზე. იგი საშუალებას უნდა იძლეოდეს ვიანგარიშოთ ყველა წლისათვის პერსპექტივაში არა მარტო

მოსახლეობის საერთო რიცხოვნობა, არამედ მისი სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურაც.

უკვე აღნიშნული იყო, რომ მოსახლეობის საერთო რიცხოვნობის პროგნოზირების ისტორიულად პირველი და საკმაოდ მიახლოებითი მეთოდი იყო ექსტრაპოლაციის მეთოდების გამოყენება, ე.ი. თანამედროვე ან რაღაც მათემატიკური დამოკიდებულების საფუძველზე ცვლადი, თავისი ან მსგავსი სოციალური და დემოგრაფიული პირობების მქონე ქვეყნების, მოსახლეობის ზრდის ტემპების მომავალზე გავრცელება. დროის შედარებით მცირე პერიოდისათვის ბუნებრივი მატების უცვლელი (ან რაღაც თანმიმდევრობით ცვლადი) ტემპების ამგვარმა ჰიპოთეზებმა, მოსახლეობის მომავალი საერთო რიცხოვნობის შეფასებისას შესაძლოა მეტ-ნაკლები საიმედოობის შედეგები მოგვცეს. მაგრამ, შედარებით ხანგრძლივი პერიოდისათვის, შობადობის საერთო რიცხვის ხშირი ცვლილებების პირობებში (ხოლო რეგიონისათვის მიგრაციის დონის გამოც) ასეთმა გაანგარიშებებმა შესაძლოა არასწორი შეფასებები მოგვცეს.

წარსულის ტენდენციებზე დამყარებულ პერსპექტიულ გაანგარიშებებს სხვა ნაკლიც აქვს, რომლებიც მით უფრო იჩენს თავს, რაც უფრო დიდია გავლილი პერიოდი. უპირველეს ყოვლისა ეს ეხება პროგნოზში, ქვეყანაში შობადობის დონეზე მოსახლეობის ფაქტიურად ჩამოყალიბებული ასაკობრივი სტრუქტურის გავლენის ასახვის აუცილებლობას.

ცნობილია, რომ მოსახლეობის მომიჯნავე სქესობრივ-ასაკობრივი ჯგუფების აბსოლუტური რიცხოვნობა შეიძლება ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდეს და ზოგჯერ მნიშვნელოვნადაც, როგორც სამხედრო დანაკარგების გავლენის, ასევე ომის შემდგომ წლებში დაბადებათა რიცხვის მერყეობის გამოც. ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ ასეთი მაგალითები. სსრკ-ში 1970 წელს დაიბადა 4 226 ათასი ბავშვი, 1980

წელს 4 851 ათასი, ხოლო 1984 წელს – 5 389 ათასი. მაგრამ როცა 80-იანი წლების დასაწყისში დაბადებული ბავშვები მიაღწევენ 20 და მეტი წლის ასაკს, ე.ი. ქორწინებაში შესვლის მაღალი ინტენსივობის პერიოდს, ეს კი იქნება მომავალი საუკუნის დასაწყისში, მაშინ მოსალოდნელია შობადობის „მეორეული“ ტალღის ახალი, მაგრამ შედარებით ნაკლები ზომის „ჩქაფანი.“

როგორც უკვე იყო აღნიშნული, ყოველწლიურ დაბადებათა რიცხვი შეიძლება იცვლებოდეს გაჩენებს შორის ინტერვალთა ცვლილებებითაც. ასე მაგალითად, ორბავშვიანი ოჯახების უცვლელი უპირატესობის შემთხვევაში, პირველ და მეორე ბავშვის გაჩენას შორის ინტერვალის შემცირება, მიგვიყვანს იმასთან, რომ დაბადებულთა რიცხვი ოჯახში თითქმის არ შეიცვლება, ხოლო ყოველწლიურ დაბადებათა რიცხვი კი შეიძლება გაიზარდოს.

ამის გამო პერსპექტიულ გაანგარიშებებში აუცილებელია გავითვალისწინოთ მომავალში, მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის შესაძლო ცვლილებების გავლენა. საჭიროა პერსპექტიულ გაანგარიშებათა ისეთი მეთოდის გამოყენება, რომელიც საშუალებას მოგვცემს ერთდროულად გავითვალისწინოთ, როგორც მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის ცვლილების გავლენა, ასევე შობადობისა და მოკვდაობის ტენდენციათა ცვლილებებიც. ასეთ მეთოდს საბჭოთა დემოგრაფიაში წარმოადგენს „ასაკთა გადანაცვლების“ მეთოდი ან უფრო ზუსტად – „გადანაცვლება ასაკების მიხედვით,“ ან სხვაგვარად – „კომპონენტთა მეთოდი,“ რამდგანაც პროგნოზირების ამ მეთოდის დროს გათვალისწინებულია ასაკობრივი სტრუქტურის ვარიაციებიცა და შობადობისა და მოკვდაობის პროცესთა ინტენსივობის ცვლილებებიც. შევჩერდეთ გაანგარიშებათა ამ მეთოდიკის არსზე, სწორედ არსზე, რადგანაც მისი ტექნიკა სპეციალურ სახელმძღვანელოებშია აღწერილი.

გაანგარიშების საწყის ბაზას წარმოადგენს მონაცემები განსაზღვრული თარიღისათვის მოსახლეობის სქესისა და ასაკის მიხედვით განაწილების შესახებ, ხშირ შემთხვევაში განსაზღვრული წლის დასაწყისისათვის, მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით. ავიღოთ, მაგალითად, 1970 წლის მონაცემები მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობის შესახებ. 1970 წლის განმავლობაში ადამიანები ნებისმიერი ამ ასაკიდან გახდებიან ერთი წლით უფროსები ან მათი რაღაც ნაწილი 1970–დან 1971 წლამდე პერიოდში მოკვდება. მაშასადამე, რომ მივიღოთ ნებისმიერი ასაკობრივი ჯგუფის რიცხოვნობა გაანგარიშების დაწყებიდან ერთი წლის შემდეგ, საჭიროა მოსახლეობის პირველსაწყის რიცხვს გამოვაკლოთ გასულ წელს ამ ასაკში გარდაცვლილთა რიცხვი, ამით თითქოსდა ისინი „გადავანაცვლეთ“ ერთი წლით წინ, ე.ი. ხუთწლიანები ექვსწლიანებში, ექვსწლიანები შვიდწლიანებში და ა.შ.. ასეთი სახის „გადანაცვლებისათვის“ საჭიროა ვიცოდეთ მხოლოდ წლის განმავლობაში თითოეული ასაკობრივ ჯგუფში გარდაცვლილთა რიცხვი.

ასაკობრივი მოკვდაობის დონეები მნიშვნელოვნად განსხვავდება ქალებსა და ვაჟებში, არის აგრეთვე რეგიონული განსხვავებებიც მოკვდაობის რეჟიმში ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის მიხედვით. მიგრაციის გავლენით, განსაკუთრებით ახალგაზრდების სოფლიდან ქალაქად მიგრაციის შედეგად, საკმაოდ განსხვავებულია ქვეყნის ზოგიერთი რაიონში ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის თვით ასაკობრივი სტრუქტურაც კი. ამის გამო „ასაკთა გადანაცვლება“, ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის ქალებისა და ვაჟებისათვის ხორციელდება ცალ-ცალკე.

ამ გაანგარიშების პრინციპული სქემა ვაჩვენოთ პირობით მაგალითზე.<sup>39</sup> დავეუშვათ, რომ აუცილებელია 1982 წელს 17 წლის ასაკის ახალგაზრდების საერთო რიცხვის ცოდნა. ამასთან, ცნობილია, რომ ქვეყანაში 15 წლის ასაკში საშუალოდ იმყოფებოდა 1 250 ათასი ახალგაზრდა ვაჟი. იმისათვის, რომ შევიტანოთ შესწორება მოკვდაობის შესახებ, ე.ი. გამოვრიცხოთ გარდაცვალებულთა რიცხვი, ვისარგებლოთ მოკვდაობის ცხრილის მონაცემებით, კერძოდ კი  $P_x$  მაჩვენებლით, რომელსაც ასეც ეწოდება – „გადანაცვლების კოეფიციენტი.“ იგი გვიჩვენებს წლის განმავლობაში ამა თუ იმ ასაკობრივ ინტერვალში გარდაცვლილთა ხვედრით წილს. დავეუშვათ, რომ  $P_{15}$  ე.ი. 15-დან 16 წლამდე ასაკის მაჩვენებელი ტოლია, 0,887. ეს ნიშნავს, რომ 15 წლის ასაკამდე მიღწეულთა ერთობლიობიდან, მხოლოდ 88,7% მიაღწევს 16 წლის ასაკს. 16-დან 17 წლამდე ინტერვალისთვის, მაჩვენებელი ტოლი იქნება 0,868 და ა.შ. გადავამრავლებთ რა 15 წლის ასაკში მყოფთა საწყის ერთობლიობას  $P_{15}$  -ზე, ჩვენ მივიღებთ 16 წლის ახალგაზრდა ვაჟების რაოდენობას. შემდეგი ნაბიჯია  $P_{16}$  -ის საშუალებით 16 წლიანების 17 წლიანებად გადაანგარიშება. ჩვენს შემთხვევაში 1 250 ათასი 15 წლიანიდან 16 წლამდე მიაღწევს 1 109 ათასი ადამიანი. თავის მხრივ 1 109 ათასი 16 წლიანიდან 17 წლამდე მიაღწევს 963 ათასი ახალგაზრდა ვაჟი. ამგვარად, 1982 წელს იცოცხლებს დაახლოებით 963 ათასი 17 წლის ახალგაზრდა ვაჟი.

თვალსაჩინოებისათვის გაანგარიშების ლოგიკა ვაჩვენოთ სქემის მიხედვით,  $S_x$  -ით აღვნიშნოთ ერთწლიანი ასაკობრივი ჯგუფების შესაბამისი რაოდენობა (ჩვენ შემთხვევაში ვაჟების), ხოლო  $P_x$  -ით ამ

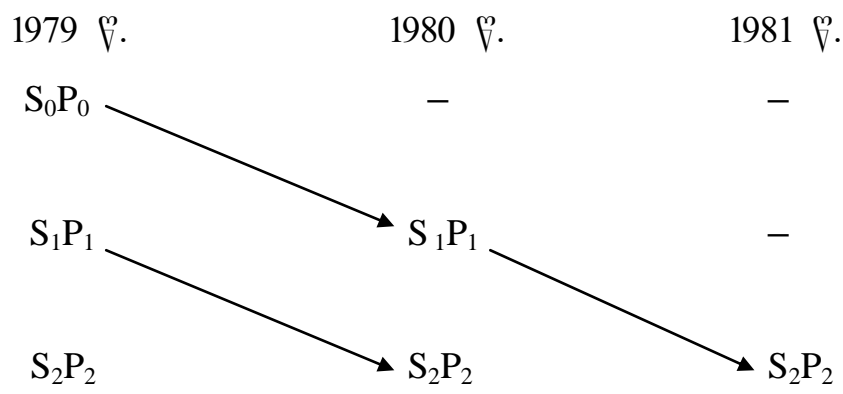
<sup>39</sup> გასაგებია, რომ პრაქტიკაში ამ გაანგარიშების ტექნიკა რამდენადმე უფრო რთულია და ამიტომ ნაშრომში მხოლოდ მისი პრინციპული სქემაა განხილული. დაწვრილებით ამის შესახებ იხ.: Курц демографии. М., 1985, гл. X.

ინტერვალების შესაბამისი „გადანაცვლების კოეფიციენტები,“ საწყის ბაზად კი მივიჩნით 1979 წელი.

ასეთივე პრინციპული სქემით, მაგრამ ქალების  $P_x$  მაჩვენებლებზე დაყრდნობით შეიძლება ჩვენთვის საჭირო ნებისმიერი ასაკობრივი ჯგუფის ქალების მოსალოდნელი რაოდენობის გაანგარიშება. როგორც სქემიდან ჩანს, ამ მეთოდის მნიშვნელოვანი უპირატესობა ისაა, რომ იგი საშუალებას იძლევა გავითვალისწინოთ მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების, მათ შორის ბავშვთაშობის ასაკის ქალების, რაოდენობაში არსებულ განსხვავებათა გავლენა.

მაგრამ „გადანაცვლების“ ერთი, ან ორი წლით ჩატარების შედეგად დავინახავთ (იხ. ნახ. 1) რომ ერთი წლის შემდეგ აღარ გვექნება „ნულოვანი“ ჯგუფი (გაანგარიშების პირველ წელს დაბადებულთა რიცხვი) ე.ი. აღარაფერი იქნება წინ „გადასაწევი,“ ხოლო ორი წლის შემდეგ სქემაში შეუვსებელი დარჩება ორი ინტერვალი. იმისათვის, რომ გავაგრძელოთ გაანგარიშება, საჭიროა განვსაზღვროთ იმ ბავშვების რაოდენობა, რომლებიც დაიბადებიან გაანგარიშების პირველი „ბიჯის“ განმავლობაში, ე.ი. ვიპოვოთ ის ჯგუფი, რომელიც შემდეგ შეიძლება გადავანაცვლოთ. მაგალითად, 1979 წლის საწყისი ბაზიდან მთელი მოსახლეობის ერთი წლით „გადანაცვლებისას,“ საჭიროა გამოვითვალოთ ამ წლის განმავლობაში (1979 წ.) ახალდაბადებულთა რიცხვი, ხოლო ორი წლით გადანაცვლებისას კი უკვე 1979 და 1980 წლების განმავლობაში დაბადებულთა რიცხვი. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, საქმე ეხება ამა თუ იმ წლისათვის შობადობის მომავალი რიცხვის განსაზღვრას.

ქვეყანაში დაბადებულთა საერთო რაოდენობა განისაზღვრება ქალთა შობადობის არსებული ასაკობრივი დონითა და ამა თუ იმ ასაკობრივ ჯგუფში ქალების რიცხვით.



ნახ. 1 მოსახლეობის პერსპექტიულ გაანგარიშებათა სქემა „ასაკთა გადანაცვლების“ მეთოდით

მაშასადამე, თუ გადავამრავლებთ ამა თუ იმ ბავშვთაშორის ასაკობრივ ჯგუფში მყოფ ქალთა რიცხვს შობადობის შესაბამის ასაკობრივ მაჩვენებლებზე,<sup>40</sup> რომლებიც სხვა არაფერია თუ არა შესაბამისი ჯგუფის 1000 ქალზე დაბადებულთა საშუალო რიცხვი, მივიღებთ ამ ასაკობრივ ჯგუფში დაბადებულთა საერთო რიცხვს, ხოლო ამ რიცხვების ჯამით კი ქვეყანაში დაბადებულთა რაოდენობას.

გაანგარიშებათა არსი ვაჩვენოთ პირობით მაგალითზე (იხ. ცხრილი 5), რისთვისაც ვისარგებლოთ რსფსრ-ში 1959 წლის 15 იანვარს ბავშვთაშობის ასაკში მყოფი ქალთა რიცხვის შესახებ მონაცემებით და 1958–1959 წლებში ამ რესპუბლიკის შობადობის ასაკობრივი მაჩვენებლებით.<sup>41</sup>

სულ ერთ წელიწადში რსფსრ-ს ქალებს შეეძინებათ 2,7 მლნ. ბავში, მათ შორის დაახლოებით 1,4 მლნ. ბიჭი და 1,3 მლნ. გოგო. სწორედ ეს იქნება ის „ნულოვანი“ ჯგუფი, რომელიც უკვე

<sup>40</sup> ჩვენს ქვეყანაში მიღებულია მას მივაკუთნოთ ქალები 15-დან 49 წლამდე ასაკებში.  
<sup>41</sup> დავუმატებთ, რომ 15 წლამდე ასაკის ქალთა შობადობის შედარებით არცთუ მრავალრიცხოვანი შემთხვევები მიეკუთვნება 15-დან 19 წლამდე ასაკობრივ ჯგუფს, ხოლო 50 წელზე მეტი ასაკის კონტინგენტისა კი უფრო ხშირად, 45-დან 49 წლამდე ასაკობრივ ჯგუფს.

გაჩენათა მომავალი რიცხვის გაანგარიშება

ქალთა ასაკობრივი ჯგუფები (წელი)	ქალთა რიცხვი თითოეულ ასაკობრივ ჯგუფში (ათასობით)	შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტები (%)	გაჩენათა საერთო რიცხვი (ათასობით)
15-19	4 474	28,4	127
20-24	5 758	157,9	909
25-29	5 340	156,4	835
30-34	6 052	101,9	533
35-39	3 949	57,7	228
40-44	3 821	19,9	76
45-49	4 485	3,0	13
სულ 15-49 წ. ასაკ.	33 879	–	2 721

მაჩვენებლის საშუალებით შეიძლება შემდეგ ასაკებში „გადავანაცვლოთ.“

მაგრამ შობადობის და მოკვდაობის ასაკობრივი დონეები დროში იცვლება. ეს ცვლილებები თავს იჩენს სსრკ-ში შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტების სიდიდეებშიც (ცხრილი 6) და ??? მაჩვენებლის დინამიკაშიც.



სსრკ-ის ქალთა შობადობის ასაკობრივი მაჩვენებლები  
1938-1982 წლებში, ‰-ით

ღედის ასაკი (წელი)	1938-1939	1958-1959	1982-1983
15-49	139,5	88,7	76,0
მათ შორის:			
15-19	32,8	29,2	41,6
20-24	214,4	162,2	184,6
25-29	230,6	164,8	133,3
30-34	183,5	110,1	72,5
35-39	131,7	66,6	32,3
40-44	68,1	24,1	8,0
45-49	19,0	5,0	1,1

1982-1983 წლებში, 24 წელზე უფროსი ყველა ასაკობრივი ჯგუფისათვის შობადობის მაჩვენებლები მნიშვნელოვნად შემცირდა, როგორც ომამდელ წლებთან, ასევე 1958-1959 წლებთან შედარებით. 15-დან 24 წლამდე ასაკებში მათი რამდენადმე ზრდა, დაკავშირებულია უპირველეს ყოვლისა, ხელსაყრელი სქესობრივი და ასაკობრივი სტრუქტურის ჩამოყალიბების შედეგად პირველი რიგითობის ბავშვების გაჩენის რიცხვის ზრდასთან – ახალგაზრდების შედარებით დიდ რიცხვთან, აგრეთვე პირველ ქორწინებაში შესვლის ასაკისა და პირველ და მეორე გაჩენებს შორის ინტერვალების შემცირებასთან.

მთლიანობაში „ასაკობრივი გადანაცვლება“ საშუალებას იძლევა მივიღოთ მოსახლეობის მომავალი რიცხოვნობისა და სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობის შეფასება, საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდისათვის. მაგრამ პრაქტიკაში ამ მეთოდის გამოყენება ზოგიერთი პრობლემის გამო გართულებულია.

ჯერ ერთი, შობადობისა და მოკვდაობის მაჩვენებელთა დონეები (ჩვენს შემთხვევაში  $P_x$  სიდიდე და ბავშვთაშობის ასაკის ქალთა შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტები) ცვალებადია დროში და რაც უფრო დიდია პერიოდი, რომლისთვისაც იანგარიშება პროგნოზი, მით უფრო ძლიერად შეიძლება იცვლებოდეს ისინი.

მეორეც, ეს მეთოდი დაფუძნებულია ვარაუდზე, რომ მოსახლეობის რაოდენობა და შემადგენლობა იცვლება მხოლოდ მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის პროცესთა გავლენით. მაგრამ „ჩაკეტილი“ მოსახლეობის ჰიპოთეზა მართლზომიერია ჩვენი ქვეყნისათვის მხოლოდ მთლიანობაში, ხოლო მისი ცალკეული ნაწილებისათვის (რესპუბლიკა, ოლქი, მხარე) მიგრაცია ხშირად მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილების არანაკლებ მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს, ვიდრე ბუნებრივი მატება. ასე მაგალითად, რსფსრ-ში 1973 წელს მოსახლეობის 1 992 ათასი კაცით საერთო მატებიდან ბუნებრივი მატების წილად მოდიოდა 40%, ხოლო მიგრაციული მატების წილი კი 60%-ს შეადგენდა. ამის გამო მოსახლეობის მომავალ რაოდენობასა და სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობაზე, მიგრაციის გავლენის გათვალისწინება წარმოადგენს რეგიონული დემოგრაფიული პროგნოზების მნიშვნელოვან კომპონენტს, და ამაშია მათი არსებითი განსხვავება მთელი ქვეყნისათვის გაკეთებული პროგნოზისაგან.

მიგრაციაზე შესწორებების შემოღება ყველაზე ხშირად მიიღწევა „გადანაცვლების“ გზით მიღებულ მოსახლეობის ახალი ყოველწლიური რაოდენობის, ე.ი. შობადობისა და მოკვდაობის გამთვალისწინებელი პროგნოზის, გადამრავლებით მიგრაციის სალდოს – სხვაობა შემოსვლისა და გასვლის კოეფიციენტებს შორის საშუალოდ შესაბამისი ასაკის 1000 კაცზე – შესაბამის ასაკობრივ კოეფიციენტებზე.

ამრიგად, ამოცანა მდგომარეობს მოსახლეობის ყველა წინასწარ „გადანაცვლებულ“ ასაკობრივ ჯგუფში მიგრაციაზე შესწორების შეტანაში. მიმდინარე აღრიცხვის მონაცემებით (მოსახლეობის ე.წ. შემოსვლისა და გასვლის ტალონების დამუშავება) შეიძლება დავიანგარიშოთ მოცემულ რეგიონში ცალკეულ პერიოდებში შემოსულთა ან გასულთა რიცხვი. ამ მონაცემებით, შეიძლება გამოვიანგარიშოთ მოსულთა და წასულთა საშუალო რიცხვი მოსახლეობის 1000 სულზე, აგრეთვე ამ სიდიდეებს შორის სხვაობა, რომელსაც მიგრაციის სალდოს კოეფიციენტს უწოდებენ. ამ მაჩვენებელს (სალდოს) შეიძლება ჰქონდეს „+“ ნიშანი, თუ მოსულთა კოეფიციენტი მეტია წასულთა კოეფიციენტზე, ხოლო წინააღმდეგ შემთხვევაში კი „-“ ნიშანი.

მიგრაცია ცვლის მოსახლეობის არა მარტო რიცხოვნობასა და სქესობრივ-ასაკობრივ შემადგენლობას. მისი გავლენა დემოგრაფიულ პროცესებზე გაცილებით უფრო რთულია. ასე მაგალითად, როცა ქალაქში ჩამოდიან სოფლის მცხოვრებნი, რომლებიც ორიენტირებული არიან ოჯახში ბავშვთა უფრო მეტ საშუალო რიცხვზე, ვიდრე ქალაქელები, მაშინ ამან ქალაქებშიც შეიძლება გამოიწვიოს შობადობის რამდენადმე ზრდა. ამიტომ ძალიან მნიშვნელოვანია ვიცოდეთ მიგრანტთა არა მარტო საერთო რიცხვი, არამედ მათი რეპროდუქციული ქცევაც, მათი, ცხოვრების ახალ პირობებთან, ადაპტაციის (შეგუების) შესაძლებლობები.

მეორე მნიშვნელოვან პრობლემას, განსაკუთრებით გრძელვადიანი (ორი-სამი დემოგრაფიული თაობით) პროგნოზირებისას, წარმოადგენს განსახლების პერსპექტიული გაანგარიშებისათვის აუცილებელი შობადობის, მოკვდაობის, მიგრაციის დონეებისა და მათი შესაბამისი მაჩვენებლების განსაზღვრა. მოსახლეობის გრძელვადიანი პროგნოზირების ძირითად პრობლემას სწორედ დემოგრაფიული

პროცესების პერსპექტიული ცვლილების უტყუარი ჰიპოთეზის შემუშავება წარმოადგენს. დემოგრაფიული პროცესების არასწორი ჰიპოთეზის დროს თავად პერსპექტიულ გაანგარიშებათა მეთოდის სიზუსტე, წინააღმდეგობაში მოვა მომავალი დემოგრაფიული მოვლენის მიახლოებით შეფასებასთან. ჩვენც სწორედ ამ პრობლემაზე შევჩერდებით.

დემოგრაფიული პროცესების მომავლის შესახებ ჰიპოთეზის შემუშავებისას აუცილებელია ამ პროცესთა ინტენსივობის ცვლილებათა გენერალური ტენდენციების გათვალისწინება. შობადობის სფეროში, უწინარეს ყოვლისა, ეს არის მცირეშილიან ოჯახებში ბავშვთა გეგმიურ რიცხვსა და გაჩენებს შორის ინტერვალების დაგეგმვაზე გადასვლის აუცილებლობა.<sup>42</sup> გადასვლის ვადები, პროპორციები და ტიპები განისაზღვრება ამა თუ იმ ქვეყნის (ან მისი ნაწილის) ისტორიული პირობების სპეციფიკურობით, მაგრამ პრინციპში ეს გარდაუვალი პროცესია. აქედან გამომდინარეობს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემა: შობადობის როგორი დონეა სასურველი სოციალისტური საზოგადოებისათვის შორეულ პერსპექტივაში, რა დონისძიებებით და რამდენად შეიძლება გეგმაზომიერად ვიმოქმედოთ, ვმართოთ შობადობის, მოკვდაობისა და მიგრაციის პროცესები მთლიანად? სხვაგვარად რომ ვთქვათ, საქმე ეხება დემოგრაფიული პოლიტიკის პრობლემებს.

გენერალური ტენდენცია, მოსახლეობის მოკვდაობის დონის ცვლილების სფეროში, უფრო სწორად, რომ ვთქვათ, სიცოცხლის ხანგრძლივობის დონის ცვლილებაში, მდგომარეობს მის ზრდაში, როგორც ვაუბში, ასევე ქალებში. ეს ტენდენციები კვლავ განსხვავებულია რეგიონულ ჭრილში, რაც დამოკიდებულია მოსახლეობის ამა თუ იმ ჯგუფის ისტორიაზე, სამედიცინო

---

<sup>42</sup> ამ მოვლენის მიზეზებზე წიგნის IV თავშია საუბარი.

მომსახურების დონეზე, საყოფაცხოვრებო და კლიმატურ პირობებზე, ეკონომიკის დარგების მიხედვით მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურასა და რიგ სხვა ფაქტორებზე. მაგრამ სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდის ტენდენცია, თანაც სწორედ ტენდენცია, დამახასიათებელია სსრკ-ის მოსახლეობისათვის, სადაც პარტია და მთავრობა დიდ ყურადღებას უთმობს მოსახლეობის ჯანმრთელობის დაცვას.

როგორია მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდის რეალური რეზერვები, თუ გამოვალთ ამ მაჩვენებლის დემოგრაფიაში მიღებული გაგებიდან? ამ პერსპექტივების შეფასებისას არ არის საჭირო მეტისმეტი ოპტიმისტობა, მაგრამ არ შეიძლება მომავლის მხოლოდ შავ ფერებში დანახვაც. თუკი გამოვალთ სამედიცინო მეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონიდან, ე.ი. მისი ახალი შესაძლო მიღწევების გავლენის გაუთვალისწინებლად, მაშინ სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის ასეთი ზღვარი შეიძლება იყოს ვაჟებისათვის 74-75 წელი, ხოლო ქალებისათვის 78-80 წელი. ბ.ც.ურლანისის შეფასებით სიცოცხლის ბიოლოგიური ხანგრძლივობა შეადგენს 80 წელს ვაჟებისათვის და 88 წელს ქალებისათვის. რა თქმა უნდა, ამ ზღვრის მისაღწევად დიდი მნიშვნელობა აქვს სოციალურ ფაქტორებს.

მოსახლეობის ტერიტორიულ გადაადგილებათა პერსპექტიული განვითარება ასევე მჭიდროდაა დაკავშირებული ჩვენი ქვეყნის საწარმოო ძალების განვითარების ხასიათთან. პარტიის გადაწყვეტილებით დასახული, ციმბირისა და შორეული აღმოსავლეთის საწარმოო ძალთა დაჩქარებული განვითარება გამოიწვევს ქვეყნის ამ რაიონებში მოსახლეობის მიგრაციის ზრდას. შორეულ პერსპექტივაში გაიზრდება შუა აზიის რესპუბლიკების მკვიდრი მოსახლეობის მოძრაობაც. სკკპ-ის ცკ-ის (1982) მაისის

პლენუმის მიერ დასახული სასურსათო პროგრამის რეალიზაციასთან ერთად შეიძლება შეიცვალოს მიგრაციული ნაკადების, სოფელი-ქალაქი, მიმართულებაცა და მოცულობაც. პერსპექტივაში ჩვენს ქვეყანაში შეიძლება ველოდეთ მიგრაციის ინტენსივობის ზრდას, და ამას ხელს შეუწყობს ცხოვრების დონის ტერიტორიული განსხვავებულობის გათანაბრება.

რაც შეეხება ქორწინებისა და განქორწინების პროცესთა განვითარებას, განსაკუთრებით განქორწინებათა რიცხვის დინამიკასთან დაკავშირებით, ისინი დიდად იქნება დამოკიდებული საზოგადოების მიერ ოჯახისა და ქორწინებისადმი პასუხისმგებლური დამოკიდებულების გაზრდისაკენ მიმართული ღონისძიებების გატარებაზე. თუმცა ეს პროცესები თავისთავად არაერთგვაროვანია.

როგორია მეთოდები, რომელთა გამოყენებაც შეიძლება დემოგრაფიული მოვლენების მომავალი დონის შესაფასებლად? ზოგადად შეიძლება გამოვყოთ შემდგომი მიდგომები. ჯერ ერთი, ესაა ე.წ. ექსპერტული შეფასების მეთოდი. იგი დაფუძნებულია იმაზე, რომ მოვლენის მომავალ დონედ აიღება კვალიფიციური სპეციალისტების შეფასებანი, რომლებიც თავიანთი გამოცდილებიდან გამომდინარე განსაზღვრავენ დემოგრაფიული მოვლენის მახასიათებლებს პერსპექტივაში. სამწუხაროდ, ეს ხერხი, თუნდაც საქმე სპეციალისტების გასაშუალებულ მოსაზრებებს შეეხებოდეს, განიცდის სუბიექტურ გავლენას. რიგ შემთხვევაში გამოკითხული სპეციალისტები შეიძლება ორიენტირს იღებდნენ არა რეალურ ტენდენციებზე, არამედ იმაზე, რაც სასურველია, რომ იყოს. მიუხედავად ამისა, ეს მეთოდი შეიძლება სასარგებლო იყოს.

მეორე მეთოდია – ექსპრაპოლაციის ხერხების გამოყენება, ე.ი. არსებული ტენდენციების მომავალზე გაგრძელება. მაგრამ ის შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მხოლოდ მაშინ, როცა სრულიად

დარწმუნებული ვართ, რომ მომავალში არ მოხდება ტენდენციების „გარდატეხა,“ მათი ხარისხობრივი ცვლილებები. ასეთი ცვლილებები კი, როცა მაგალითად ხდება სწრაფი (ისტორიულ ასპექტში) გადასვლა მრავალშვილიანობიდან მცირეშვილიან ოჯახებზე, სავსებით შესაძლებელია. ერთ-ერთი ცნობილი ფიზიკოსი დ.ტომსონი, რომელიც სკეპტიკურად აფასებდა ამ მეთოდის შესაძლებლობებს, წერდა: „... ტენდენციების ექსტრაპოლაცია წინასწარმეტყველების განსაკუთრებით საშიშ მეთოდს წარმოადგენს.“<sup>43</sup> მაგრამ დემოგრაფიული მაჩვენებლების ცვლილებათა ტენდენციის მდგრადობის შემთხვევაში, ექსტრაპოლაციის მეთოდს გარკვეული შედეგების მოცემა შეუძლია, განსაკუთრებით მცირე პერიოდებისათვის.

დემოგრაფიული პროცესების პროგნოზირებისას შეიძლება გამოყენებულ იქნას ე.წ. ანალოგიების მეთოდი. ამ შემთხვევაში ჩვეულებრივ მიიჩნევა, რომ დემოგრაფიულ მაჩვენებელთა ცვლილების კანონზომიერებები ქვეყნის ერთ ნაწილში ისეთივე იქნება, როგორც იმ ნაწილში, სადაც ეს პროცესი უკვე დასრულდა. მაგრამ აქ მთავარია ანალოგის არჩევის პრობლემა, ე.ი. იმ ზღვარისა, რომლის მიღწევასაც ვისახავთ მიზნად გაანგარიშებებში.

ბოლო დროს დემოგრაფიული პროცესების მომავალი ტენდენციის განსაზღვრისას ხშირად გამოიყენება მათემატიკური მოდელები, რომლებიც რიგ შემთხვევაში საშუალებას იძლევა გავითვალისწინოთ დემოგრაფიული მოვლენების ინტენსივობაზე მოქმედი, დროში ცვალებადი სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების გავლენა.

ახლა შევჩერდეთ დემოგრაფიული პროგნოზირების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან და შედარებით ნაკლებად შესწავლილ – მათი სიზუსტის შეფასების, – პრობლემაზე. ცნება „პროგნოზის სიზუსტე“ საკმაოდ რთულია. იგი არ უნდა გავიგოთ მხოლოდ, როგორც მთელი

<sup>43</sup> Томсон Д. Предвидимое будущее. М., 1958, с. 148.

მოსახლეობის, ასევე ცალკეული ასაკობრივი ჯგუფების პროგნოზული და ფაქტიური რაოდენობის, ერთი კაცის სიზუსტით დამთხვევა. ეს შეუძლებელია, რადგანაც არსებობს დემოგრაფიული მოვლენების შემთხვევითი ვარიაციები, და თავის თავადაც პროგნოზის ასეთი სიზუსტე არაა საჭირო ეკონომიკური და სოციალური დაგეგმვისათვის. თვით ისეთი საგულდაგულოდ მომზადებული დემოგრაფიული ოპერაცია, როგორცაა მოსახლეობის აღწერა, შეიძლება იძლეოდეს მოსახლეობის რაოდენობის განსაზღვრისას 1%-მდე და ზოგჯერ კი მეტ შეცდომასაც. ასე მაგალითად, აშშ-ის 1970 წლის მოსახლეობის აღწერა მოსახლეობის 2,5%-ის აღურიცხაობით ჩატარდა. ამიტომ როცა მოსახლეობის რიცხოვნობა, თუნდაც მოსახლეობის აღწერის მასალებში, ერთი კაცის სიზუსტით ქვეყნდება, ეს უფრო ტრადიციებისადმი ხარკის გადახდაა, ვიდრე ნამდვილი შედეგი. მაგრამ არ შეიძლება მოსახლეობის პროგნოზის შედეგიანობა შეფასდეს მოსახლეობის საერთო რაოდენობისა და სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურების შესაფასებელი და რეალური რიცხოვნობის მხოლოდ საბოლოო თარიღისათვის შედარებით. ახლოს უნდა იყოს მოსახლეობის საერთო რიცხოვნობისა და დემოგრაფიული სტრუქტურების რეალური და საპროგნოზო რაოდენობები, პროგნოზის „შუალედური პერიოდებისთვისაც.“ არის ისეთი სიტუაცია, განსაკუთრებით გრძელვადიანი პროგნოზირებისას, როცა ერთ პერიოდში ისტორიული პირობების გავლენით მოსახლეობის ფაქტიური რიცხვი შეიძლება საპროგნოზოზე მეტი აღმოჩნდეს, მეორეში – საპროგნოზოზე ნაკლები, ხოლო გარკვეულ პერიოდში გადახრათა ეს სხვადასხვა მიმართულებანი ურთიერთ გადაიფარება, და საბოლოო პერიოდისათვის პროგნოზის სიზუსტე საკმაოდ მაღალი გამოდის. საჭიროა გავითვალისწინოთ, რომ „შუალედურ პერიოდებში“ საპროგნოზო მონაცემების ფაქტიურიდან გადახრა უკვე მოწმობს



პროგნოზის დაზუსტების აუცილებლობას, ე.ი. ხელს უწყობს გარკვეული გადაწყვეტილების მიღებას, რომლებიც მიმართულია მაგალითად, შობადობის სტიმულირებისაკენ. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, საქმე ეხება პროგნოზის აქტიურ ფუნქციას.

მაგრამ არაა საკმარისი უბრალოდ ვისაუბროთ პროგნოზის სიზუსტის შეფასების პრინციპებზე, ყოველთვის სასურველია შეფასდეს მისი შესაძლო უტყუარობა გაანგარიშების მომენტში, ე.ი. მის „რეალიზაციამდე.“ სტატისტიკის თეორიაში არის მიღებული ჰიპოთეზათა უტყუარობის შეფასების რიგი მეთოდები.

უპირველეს ყოვლისა, ესაა, მოსახლეობის კვლავწარმოების ტენდენციის მიღებული ჰიპოთეზათა შემოწმება, პროგნოზის რომელიმე „შუალედური პერიოდის“ მიღწევის შემდეგ, რეპროსპექტული ანუ უკუ თვლით. მაგალითად, თუ პროგნოზი იანგარიშება 1970 წლის ბაზით 2000 წლამდე, მაშინ 1980 წლის მონაცემების ქონის შემთხვევაში შეიძლება მოსახლეობის რაოდენობის „გადანაცვლება“ 1970 წლისაკენ. თუ რეალურად მიღებული, და ასეთი მეთოდით გადაანგარიშებული მონაცემები მნიშვნელოვნად განსხვავდება, მაშინ აუცილებელია შევისწავლოთ ამ განსხვავებათა მიზეზები, პირველ რიგში კი თვით დემოგრაფიულ პროცესთა ცვლილების ჰიპოთეზის უტყუარობა, და შევიტანოთ შესაბამისი შესწორებები.

ამოცანის გადაწყვეტის მეორე გზა დაფუძნებულია პროგნოზთა ვარიანტების განსხვავებულობის ხარისხის შეფასებაზე. თვით დემოგრაფიული პროცესთა ინტენსივობის ცვლილების ერთიანი საერთო მიმართულების დროსაც კი შესაძლებელია, კვლავწარმოების ხარისხობრივად ერთიანი ტიპის პირობებში, შობადობისა და მოკვდაობის რაოდენობრივად განსხვავებული ჰიპოთეზების მიღება, მაგალითად განსაზღვრული წლისათვის ამოწურული შობადობის მაჩვენებლის – ამა თუ იმ რეალურ თაობაში 50 წელს მიღწეულ ერთ

ქალზე ბავშვთა საშუალო რიცხვი – 2,5-ის, ან 2,7-ის, ან 3,0-ის მიღწევა. თეორიულად რაც უფრო ნაკლებია განსხვავება მოსახლეობის საერთო რაოდენობის პროგნოზთა ვარიანტების „უკიდურესობებს“ შორის, სხვა თანაბარ პირობებში მით უფრო ნაკლებია პროგნოზის შეცდომა. მაგრამ ასეთი მიდგომა შესაძლებელია მაშინ, როცა უკვე ჩამოყალიბებულია მოსახლეობის კვლავწარმოების ერთიანი ტიპი, ე.ი. მაგალითად, დასრულდა მცირეშვილიან ოჯახებზე მასიურად გადასვლა.

პრაქტიკულად როგორ იანგარიშება სსრკ-ისა და მისი ცალკეული ნაწილების მოსახლეობის პროგნოზები? ჩვენს ქვეყანაში ამ გაანგარიშებებს ატარებს სახელმწიფო სტატისტიკის ორგანოები (სსრკ-ისა და მოკავშირე რესპუბლიკების ცენტრალური სტატისტიკური სამმართველოები) და სსრკ-ის და მოკავშირე რესპუბლიკების სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტები. ჩვეულებრივ დემოგრაფიული პროცესების მომავალი ტენდენციების განსაზღვრის შემდეგ პროგნოზის ყოველწლიური (ან ხუთწლიანი) „ბიჯისათვის“ აირჩევა შობადობის შესაბამისი ასაკობრივი კოეფიციენტები, „გადასანაცვლებლად“ საჭირო მაჩვენებლის  $P_x$  – „გადასანაცვლების“ კოეფიციენტები და მიგრაციის საღდოს ასაკობრივი კოეფიციენტები ქვეყნის თითოეული მსხვილი რეგიონისათვის, უფრო ხშირად კი მოკავშირე რესპუბლიკებისათვის.

ჩვეულებრივ, პროგნოზის საწყის ბაზას წარმოადგენს უკანასკნელი აღწერის მასალებით მიღებული მონაცემები მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობის შესახებ. გაანგარიშებები კეთდება ცალ-ცალკე ვაჟებისა და ქალებისათვის.

პროგნოზთან ერთად მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მონაცემთა საფუძველზე დგება მიგრაციის პერსპექტიული ბალანსი,

რომელშიც გამოიყენება ქვეყნის, რესპუბლიკებისა და ოლქების (მხარეების) მიხედვით საწარმოო ძალთა განვითარების გეგმები.

პრაქტიკაში ეს გაანგარიშებანი კეთდება მთლიანად ქვეყნისა და რეგიონებისათვის ცალ-ცალკე. რეგიონული პროგნოზები იანგარიშება ორ ეტაპად. პირველზე თავდაპირველად ხდება მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის არსებულ მონაცემთა საფუძველზე შობადობისა და მოკვდაობის მაჩვენებელთა „გადანაცვლება.“ ამ „გადანაცვლების“ ყოველი „წლიური ბიჯის“ შედეგად მიღებულ მონაცემებში შეგვაქვს შესწორება მიგრაციაზე მისი საღდოს ასაკობრივი კოეფიციენტების მეშვეობით. შემდგომში ქვეყნის ცალკეულ ნაწილთა პროგნოზები უთანხმდება ერთმანეთს, ან როგორც ზოგჯერ ამბობენ „გადაინასკვება“ მთელი ქვეყნის ერთიან პროგნოზად. არსებული შედეგები სისტემატურად უდარდება მოსახლეობის რიცხოვნობისა და შემადგენლობის ცვლილების რეალურ ტენდენციებს და ამის საფუძველზე ზუსტდება და კორექტირდება.

უკანასკნელ წლებში სულ უფრო დიდ მნიშვნელობას იძენს ოჯახის მომავალი რიცხოვნობის პროგნოზები, პერსპექტივაში მათი შვილიანობის მიხედვით განაწილება. პროგნოზთა მეთოდოლოგია ჯერ კიდევ არ არის ისე დეტალურად დამუშავებული, როგორც მოსახლეობის საერთო რაოდენობისა და სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობის მომავალი რიცხოვნობის გაანგარიშებანი. ამ საკითხებზეც საწყისი ინფორმაცია ასევე ძალიან შეზღუდულია, განსაკუთრებით ოჯახის ტიპების მიხედვით განაწილება, სსრკ-ისა და ქვეყნის რეგიონების მიხედვით.

პრინციპში განსხვავებული ტიპის ოჯახთა მომავალი რიცხოვნობის განსაზღვრა შეიძლება სხვადასხვა ხერხით. მათ შორის ყველაზე უმარტივესია (და ნაკლებად ზუსტი) – ექსტრაპოლაციის მეთოდი, ე.ი.

იმის ვარაუდი, რომ სხვადასხვა ტიპის ოჯახთა რიცხოვნობა მომავალში ისეთივე ტემპებით შეიცვლება, როგორც წარსულში.

მაგრამ ასეთი ვარაუდები მართლზომიერი შეიძლება მხოლოდ შედარებით ხანმოკლე პერიოდისათვის იყოს. ხანგრძლივისათვის აუცილებელია შობადობისა და მოკვდაობის პერსპექტივების, ასევე დემოგრაფიული პოლიტიკის შესაძლო გავლენის გათვალისწინება და პროგნოზების ამის საფუძველზე გაანგარიშება.

დემოგრაფიული პროგნოზები მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში იანგარიშება. მათ სისტემატურად აქვეყნებს გაერო, <sup>44</sup> რომლის ექსპერტებმაც ბევრი გააკეთეს მსგავსი გაანგარიშების მეთოდის სრულყოფისათვის, განსაკუთრებული დემოგრაფიული პროცესების ხასიათზე საიმედო ინფორმაციის არ ქონის პირობებში, რაც მეტად მნიშვნელოვანია რიგი განვითარებადი ქვეყნებისათვის. ეს პროგნოზები ზუსტდება და გადაისინჯება ხოლმე. ერთ-ერთი უკანასკნელი კრებსითი პუბლიკაცია 1981 წელს გამოვიდა, იგი ძირითადად სხვადასხვა ქვეყანაში 1980 წლის ახლო პერიოდებში ჩატარებულ მოსახლეობის აღწერებზეა დაფუძნებული.

ჩვეულებრივ გაერო-ს პროგნოზები შობადობის მომავალი ტემპების ცვლილების ჰიპოთეზებზე დაყრდნობით დგება სამ ვარიანტად, რომლებსაც პირობითად შეიძლება დავარქვათ „მცირე“, „საშუალო“ და „დიდი“, სადაც „საშუალო“ ყველაზე უფრო სავარაუდოდ ითვლება. დიდი ხნის განმავლობაში ეს პროგნოზები იანგარიშებოდა 2000 წლამდე, ხოლო ბოლო ვარიანტში – 2025 წლამდე. მოვიყვანოთ 1981 წელს გამოცემული გაერო-ს პროგნოზის „საშუალო“ ვარიანტის მონაცემები მსოფლიოს მოსახლეობის დინამიკის შესახებ (ფაქტიური და პროგნოზული).

---

<sup>44</sup> გაერო – გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია (მთარგმნელის შენიშვნა).

თუ 1000-დან 1900 წლამდე (ე.ი. დაახლოებით 40 დემოგრაფიული თაობა) დედამიწაზე მოსახლეობის რაოდენობა 5,8-ჯერ გაიზარდა, მაშინ მარტო XX ასწლეულში (დაახლოებით ოთხი თაობა) პლანეტაზე მცხოვრებთა რიცხვი გაიზარდა 3,8-ჯერ, ხოლო 2025 წლისათვის, ე.ი. ხუთი თაობის განმავლობაში, იგი 5,1-ჯერ გაიზრდება.

მოსახლეობის ზრდის ტემპების ასეთი დაჩქარების ძირითადი მიზეზი გახდა მოვლენა, რომელმაც მიიღო უფრო ხატოვანი, ვიდრე ზუსტი დასახელება – „დემოგრაფიული აფეთქება.“ მისი არსი მდგომარეობს ისტორიულად მოკლე პერიოდში, ჩვენი საუკუნის 50-60-იან წლებში, კოლონიური დამოკიდებულებისაგან განთავისუფლებულ ქვეყნებში მოსახლეობის ზრდის ტემპების სწრაფ მატებაში. ასე მაგალითად, თუ 1920-დან 1930 წლამდე, ინდოეთის მოსახლეობის რიცხოვნობა 11,0%-ით გაიზარდა, უკვე 1960-დან 1970 წლამდე პერიოდში კი – 25,7%-ით, რაც მოხდა მაღალი შობადობის შენარჩუნების პირობებში მოკვდაობის სწრაფი შემცირების ხარჯზე.

იმის გამო, რომ მოსახლეობის ასეთი დაჩქარება იწვევდა ამ ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებასა და ცხოვრების დონის ზრდაში დამატებითი სიძნელეების გაჩენას, გაჩნდა განვითარებადი ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემათა გადაჭრის უამრავი რეცეპტი, მაგრამ მხოლოდ „დემოგრაფიული გზით,“ ე.ი. შობადობის დონის შემცირების ხარჯზე.

საბჭოთა დემოგრაფები ყოველთვის თვლიდნენ, და ცხოვრებამ ეს თვალსაზრისი დაადასტურა, რომ სოციალურ-ეკონომიკური გარდაქმნების გარეშე შეუძლებელია მოსახლეობის ზრდის ტემპების შემცირება, რადგანაც დემოგრაფიულ მოვლენათა ინტენსივობა საბოლოო ჯამში განისაზღვრება საზოგადოების სოციალური

დედამიწის მოსახლეობის რიცხოვნობის დინამიკა

	წლები													
	1000	1500	1650	1800	1850	1900	1920	1940	1950	1960	1970	1980	2000	2025
დედამიწის მოსახლეობის საერთო რაოდენობა (mln. kaci)	275	446	545	906	1171	1608	1790	2295	2525	3037	4432	5342	6119	8195
იგივე %-ით (1900=100%)	17,1	27,7	33,9	56,3	73,8	100,0	135,2	142,7	157,0	188,7	275,6	369,5	380,5	509,6

სტრუქტურისა და მისი ეკონომიკის განვითარებით.<sup>45</sup>

მაგრამ როგორც გამოკვლევები გვიჩვენებს, დემოგრაფიული განვითარების გრძელვადიანი პერსპექტივები უფრო რთულია, ვიდრე წარმოგვიდგენია. სოციალურ-ეკონომიკურ გარდაქმნათა განვითარების შესაბამისად ოჯახის ცხოვრებისეულ ფასეულობათა სისტემის შეცვლისას შეიძლება ველოდეთ, მოსახლეობის ზრდის მუდმივად დაბალ ტემპებს, ზოგ შემთხვევაში კი შობადობისა და მოკვდაობის მაჩვენებელთა პრაქტიკულ ტოლობას.

ეს არ ნიშნავს, რომ იმ წუთში შეწყდება მოსახლეობის მატება, და დადგება, როგორც ზოგჯერ ამბობენ „ნულოვანი მატება.“ აღვნიშნავთ, რომ ზოგიერთი დასავლელი ეკონომისტისა და დემოგრაფის შრომებში, „ნულოვანი მატების“ მიღწევა განიხილებოდა როგორც პანაცეა ყველა სოციალური და ეკონომიკური პრობლემისათვის, მათ შორის როგორც უმუშევრობის შემცირების მნიშვნელოვანი ღონისძიება. გასაგებია, რომ ასეთ მიდგომას არავითარი რეალური საფუძველი არ გააჩნია, რადგანაც უმუშევრობის ზრდა განისაზღვრება კაპიტალიზმის სოციალურ-ეკონომიკური საფუძვლებით, და არა დემოგრაფიული ფაქტორებით.

უკვე იყო საუბარი სსრკ-ის ე.წ. დემოგრაფიული ზრდის პოტენციალზე. იგი საკმაოდ მაღალი აქვს რიგ განვითარებად ქვეყნებსაც. ასე მაგალითად, 70-იანი წლების დასაწყისში ის შეადგენდა დაახლოებით 1,9 ბანგლადეშისათვის, 1,8 – მექსიკისა და ბრაზილიისათვის, 1,7 – ინდოეთისათვის. ეს ნიშნავს, რომ მაგალითად, თუკი ინდოეთში „ნულოვანი მატების“ მაჩვენებლები ჩამოყალიბდებოდა 1970 წელს, ე.ი. შობადობისა და მოკვდაობის პროცესთა ინტენსივობა გათანაბრდებოდა, მაშინ მხოლოდ ასაკობრივი სტრუქტურის შესაძლებლობების ხარჯზე ამ ქვეყნის მოსახლეობას შეეძლო

<sup>45</sup> ამის შესახებ დაწვრილებით იხ.: *Вышневецкий А.Г.* Мировой демографический взрыв и его проблемы. М., 1978; *Араб-Оглы Э.А.* Демографические и экологические прогнозы. М., 1978.

გაზრდილიყო 550-დან 920 მლნ. კაცამდე. რა თქმა უნდა, ეს პირობითი მაგალითია, მაგრამ იგი საკმაოდ თვალსაჩინოდ გვიჩვენებს „ზრდის პოტენციალის“ ზემოქმედების ხარისხს. ამიტომ, იმისათვის, რომ ეს პოტენციალი „გამომუშავდეს“ აუცილებელია რამდენიმე დემოგრაფიული თაობის სიგრძის ტოლი ხანგრძლივი პერიოდი. ხანმოკლე პერსპექტივაში, შობადობის შემცირების ხარჯზე მოსახლეობის ზრდის სტაბილიზაციის მიღწევა თითქმის შეუძლებელია.

მთლიანობაში კი გაეროს ექსპერტთა გაანგარიშების ერთ-ერთი ვარიანტით, დედამიწის მოსახლეობის ზრდა სტაბილიზირდება XXI საუკუნის ბოლოს, დაახლოებით 12,0-13,0 მლრდ. კაცის დონეზე. რა თქმა უნდა, ეს საკმაოდ პირობითი შეფასებაა, მაგრამ იგი გვიჩვენებს, რომ დედამიწის მოსახლეობის ზრდის ტემპები უსაზღვრო არაა.

გავისხენოთ, რომ 100-ზე მეტი წლის წინ ფ.ენგელსი კ.კაუცკისადმი გაგზავნილ წერილში წერდა: „კაცობრიობის რიცხოვნობის ისეთი ზრდის აბსტრაქტული შესაძლებლობა, რომელიც გამოიწვევს აუცილებლობას, რომ ამ ზრდას ზღვარი დაედოს, რა თქმა უნდა, არსებობს. მაგრამ თუკი კომუნისტური საზოგადოება იძულებული იქნება არეგულიროს ადამიანების წარმოება, ისევე როგორც მანამდე უკვე დაარეგულირებს ნივთების წარმოებას, მაშინ ის, და მხოლოდ ის, შეძლებს შეარულოს ეს სიძნელების გარეშე.<sup>46</sup>

დემოგრაფიული პროგნოზების შემუშავება წარმოადგენს დემოგრაფიულ გამოკვლევათა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მიმართულებას. აქ ბევრის გაკეთებაა საჭირო, განსაკუთრებით შობადობისა და მიგრაციის ტენდენციების პროგნოზირებისა და რეგიონული დემოგრაფიული პროგნოზების დამუშავების ხერხების მეთოდის განვითარების სფეროში.

<sup>46</sup> *Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 35, с. 124.*



## თავი IV

### სსრკ-ის მოსახლეობა გუშინ, დღეს, ხვალ

25 წელზე ცოტა მეტი გავიდა (1957 წ.), როცა სსრკ-ში მოსახლეობის რაოდენობამ გადააჭარბა 200 მლნ.-ს, ხოლო უკვე 1985 წლის დასაწყისისათვის ჩვენს ქვეყანაში იყო 276,3 მლნ. მცხოვრები. რუსეთის იმპერიის პირველი (და უკანასკნელი) 1897 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით, რომელმაც საშუალება მისცა, რომ მიეღოთ ცნობები ქვეყნის მთელი მოსახლეობის შესახებ, იგი შეადგენდა 124,6 მლნ. კაცს.

მცირე მოცულობის ნაშრომში შეუძლებელია სსრკ-ის მოსახლეობის მრავალი წლის განვითარების ისტორიის გადმოცემა. ამიტომ შევეცდებით ეს შემთხვევები ვაჩვენოთ ფრაგმენტულად, ე.ი. მოსახლეობის სურათი წარსულში, მისი დღევანდელი და ხვალინდელი დღე „შუალედური ეტაპების“ გარეშე.

### ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობა წარსულში

ინფორმაციის საიმედო წყაროების არ არსებობის გამო ძნელია რამდენადმე საიმედო მონაცემების მოყვანა წარსულში ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობის რაოდენობის შესახებ. მოვიყვანოთ „სტატისტიკამდელი“ პერიოდის რუსეთის მოსახლეობის საერთო რაოდენობა საბჭოთა მკვლევარების შეფასებების მიხედვით.

ამავე შეფასებით ჩვენი ათასწლეულის დასაწყისში (1000 წ.) დედამიწის მოსახლეობა შეადგენდა 275–305 მლნ. კაცს, და 1900 წელს კი – 1608–1655 მლნ. კაცს.

რუსეთის მოსახლეობის რიცხოვნობის დინამიკა<sup>47</sup>

	წლები						
	0	1000	1500	1650	1800	1850	1900
მოსახლეობის რიცხოვნობა (მლნ. კაცი)	5	10	15	20	50	75	130

როგორც მოყვანილი მონაცემებიდან ჩანს, ჩვენი ათასწლეულის პირველ ასწლეულებში (1000-1500 წ.წ.) რუსეთის მოსახლეობა იზრდებოდა უმნიშვნელოდ. მტრული თავდასხმები, შიმშილი, ეპიდემიები იწვევდა იმას, რომ მოსახლეობის რაოდენობა 500 წლის განმავლობაში იზრდებოდა ძალიან ნელა. და მხოლოდ დაახლოებით 1650 წლიდან დაწყებული, როცა ქვეყანაში აღარ იყო მასიური გამანადგურებელი თავდასხმები და ეპიდემიები, მოსახლეობამ თანდათანობით დაიწყო ზრდა, ხოლო XIX საუკუნისთვის, განსაკუთრებით კი მის მეორე ნახევარში, ზრდის ეს ტემპები საკმაოდ მაღალი გახდა.

გასული საუკუნის მეორე ნახევრისათვის უკვე გვაქვს დემოგრაფიულ მაჩვენებელთა შეფასებები, რომლებიც დაფუძნებულია გეოგრაფიულ და სამედიცინო ექსპედიციების სპეციალურ გამოკვლევათა მასალებზე, საერობო სტატისტიკის მონაცემებზე, დაბადებისა და გარდაცვალების, უფრო ზუსტად კი ნათლობის, ჯვრისწერისა და წესის აგების საეკლესიო რეგისტრაციის აქტებზე. ასეთი გამოკვლევების მასალები, რომლებიც უმეტესად მხოლოდ მოსახლეობის მცირე ჯგუფებს მოიცავს, საშუალებას იძლევა, რომ მათემატიკური მოდელირების თანამედროვე მეთოდების გამოყენებით წარმოდგენა შეგვექმნას XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, რუსეთში მიმდინარე დემოგრაფიული პროცესების ხასიათზე.

<sup>47</sup> Народонаселение стран мира, 3-е изд. М., 1984, с. 8.

აქ საჭიროა გავაკეთოთ ერთი დაზუსტება. საქმე იმაშია, რომ ყველა, ან თითქმის ყველა ეს ცნობა, ეხება რუსეთის ევროპულ ნაწილს. რაც შეეხება შუა აზიის თანამედროვე რესპუბლიკათა ტერიტორიებს, იქ მსგავსი ინფორმაცია თითქმის არ არსებობს.

ცნობილია, რომ დემოგრაფიულ პროცესთა ხასიათი დიდად არის განპირობებული საზოგადოების სოციალური სტრუქტურითა და გაბატონებული წარმოებითი ურთიერთობის ხასიათით. თუ გამოვალთ რუსეთის იმპერიის 1897 წლის მოსახლეობის აღწერის მასალებიდან, მაშინ ქვეყნის მოსახლეობა (თანამედროვე საზღვრებში) შეადგენდა 124,6 მლნ. კაცს, მათ შორის 15% იყო ქალაქის და 85% სოფლის მოსახლეობა. მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურისათვის დამახასიათებელი იყო ექსპლოატატორული კლასის წარმომადგენელთა მაღალი ხვედრითი წილი. აღწერაში რეგისტრირებული იყო 96,9 მლნ. გლეხი ოჯახით და 1 850 ათასი თავადი და მათი ოჯახის წევრი, 589 ათასი ქრისტიანული სამღვდელოების წარმომადგენელი და მათი ოჯახის წევრი, 343 ათასი ე.წ. მემკვიდრეობითი და პირადად საპატიო მოქალაქე და მათი ოჯახის წევრი, 281 ათასი ვაჭარი ოჯახებით.

1913 წლის შეფასებით ქვეყანაში იყო 16,3%, ანუ დაახლოებით 26 მლნ. ექსპლოატატორული კლასის წარმომადგენელი და მათი ოჯახის წევრი, მუშათა კლასის რიცხოვნობა (14,6%) 1913 წელს შეადგენდა დაახლოებით 23 მლნ. კაცს, ხოლო გლეხობა კი – მოსახლეობის დაახლოებით 67%-ს, ანუ თითქმის 106 მლნ. კაცს.

1897 წლის მოსახლეობის აღწერის მასალები ისე იყო დამუშავებული, რომ მუშათა კლასის, როგორც მოსახლეობის დამოუკიდებელი და მნიშვნელოვანი სოციალური ჯგუფის გამოყოფა მხოლოდ სპეციალურ გადაანგარიშებათა საფუძველზეა შესაძლებელი. ამ ამოცანის გადაწყვეტა შეძლო ვ.ი.ლენინმა. ნაშრომში „კაპიტალიზმის განვითარება რუსეთში“ აღწერის მონაცემთა

გადაჯგუფების საფუძველზე მან აჩვენა, რომ პროლეტარები და ნახევრად პროლეტარები შეადგენდნენ ქვეყნის მოსახლეობის 50,7%-ს, ანუ 63,7 მლნ. კაცს, ხოლო უღარიბესი წვრილი მეპატრონეები – 28,5%-ს, ანუ 35,8 მლნ. კაცს. რევოლუციის ბაზა გახდა სწორედ ეს სოციალური ჯგუფები, რომლებიც მთელი მოსახლეობის 79,2%-ს შეადგენდნენ.

იმავე წლებში რუსეთის მოსახლეობის უმეტესობა საჭმლის მუდმივი უკმარისობის, შიმშილის, ხშირი მოუსავლიანობისა და ეპიდემიების აფეთქებათა ძალიან მძიმე პირობებში ცხოვრობდა.

უკეთესი არ იყო, არც მუშათა პირობები, რომლებიც ცხოვრობდნენ, უფრო ზუსტად არსებობდნენ, უკიდურეს სიღატაკში, ჭუჭყსა და ანტისანიტარიაში. XX საუკუნის დასაწყისში გლეხებისა და მუშების უმრავლესობაში კვების პროდუქტების მოხმარების სტრუქტურა არ შეესაბამებოდა ბიოლოგიურ მოთხოვნილებებს. ასე, მაგალითად, 1909 წელს მოსკოვის გუბერნიის ბოგოროდის მაზრაში, ცხოველური წარმოშობის ცილების მოხმარება, ე.ი. კვების უმნიშვნელოვანესი ელემენტის მოხმარება, ერთ ადამიანზე საშუალოდ დღე-ღამეში 10,5 გ.-ს შეადგენდა, კოსტრომის გუბერნიის სერედის მაზრაში (1910 წ.) – 14,5 გ.-ს.

მოსახლეობის განათლებისა და კულტურის დაბალი დონე (1897 წლის აღწერის მონაცემებით 9-დან 49 წლამდე ასაკებში წერა-კითხვა იცოდა ქალების მხოლოდ 16,6%-მა, ხოლო სოფლად კი უფრო ნაკლებმა – 12,5%) განაპირობებდა მის დაბალ სანიტარულ კულტურასაც.

აი რას წერდა შედარებით ახლო წარსულში ახალშობილთა და დედათა ცხოვრების პირობებზე ცნობილი საბჭოთა დემოგრაფი და სოციალ-ჰიგიენისტი ს.ა.ტომილინი „...მშობიარობიდან მეორე-მესამე დღეს ის (დედა –ა.კ.) ხშირ შემთხვევაში უკვე დგება ლოგინიდან ...

ბავშვს ყოველდღე არ აბანავენ. ხშირი ტირილის დროს არც თუ ისე იშვიათად მას ყაყაჩოს თავების ნახარშით აწყნარებენ. სამი თვის ასაკიდან ძუძუს ბავშვს აძლევენ ბორშს, კარტოფილს, უმ ბოსტნეულს ... ორგანიზმის ნორმალური კვების ფუნქციები იშლება და ბავშვთა მოკვდაობის სტატისტიკა ერთით მატულობს.“<sup>48</sup> შევნიშნავთ, რომ აქ საუბარია უკვე ჩვენ საუკუნეში უკრაინაში ჩატარებული გამოკვლევის შედეგებზე.

როგორც უკვე იყო აღნიშნული დემოგრაფიული შემთხვევების რიცხვზე მნიშვნელოვნად მოქმედებს მოსახლეობის ასაკობრივი შემადგენლობა. ამ პერიოდში რუსეთის მოსახლეობა ძალიან ახალგაზრდა იყო, ხოლო მოხუცთა ხვედრითი წილი კი მცირე. ასე, მაგალითად, 19 წლამდე ახალგაზრდები შეადგენდნენ მოსახლეობის 48,8%-ს, 20-59 წლისები – 44,2%-ს, 60 წლისა და მეტი ასაკისანი კი მხოლოდ – 7%-ს.

ამ წლებში მოკვდაობის სტრუქტურისა და მიზეზების შესახებ ზუსტი მონაცემები პრაქტიკულად არ არსებობს. მაგრამ შეფასებები, რომლებიც XX საუკუნის დასაწყისს ეკუთვნის, გვიჩვენებს, რომ რუსეთში ინფექციური დაავადებებით გამოწვეული მოკვდაობა გაცილებით მაღალი იყო, ვიდრე დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში.

თუკი XX საუკუნის დასაწყისში სკანდინავიის ქვეყნებში ყვაველით გამოწვეული მოკვდაობა პრაქტიკულად ლიკვიდირებული იყო, რუსეთში იგი კლავ მაღალი რჩებოდა, ისევე როგორც სხვა ინფექციური დაავადებებით გამოწვეული მოკვდაობა. ასე მაგალითად, 1892 წელს ქოლერისაგან გარდაიცვალა არანაკლებ 300 ათასი ადამიანი, ხოლო 1910 წელს – 110 ათასი ადამიანი.

მაგრამ ქვეყნის პროგრესული საზოგადოებრიობის მცდელობის შედეგად მოკვდაობა სწრაფად შემცირდა, პირველ რიგში რუსეთის

---

<sup>48</sup> *Томлин С.А.* Демография и социальная гигиена. М., 1975, с. 222.

ევროპულ ნაწილში, რაშიც დიდი როლი ითამაშა შედარებით ხელმისაწვდომი სამედიცინო დახმარების – ე.წ. „საერობო მედიცინის“ განვითარებამ. მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე თვალსაზრისით მაშინ ექიმები ძალიან ცოტა იყო: 1913 წელს ევროპულ რუსეთში ერთი ექიმი მოდიოდა 18 ათას მცხოვრებზე, ციმბირში – 24 ათასზე, კავკასიაში – 28 ათასზე, ხოლო შუა აზიაში – 61 ათასზე, ეს მაინც იძლეოდა საშუალებას, რომ გატარებულიყო ინფექციასთან ბრძოლის მინიმალური ღონისძიებანი, მოსახლეობისათვის აღმოეჩინათ თუნდაც ელემენტარული დახმარება. შედეგად შემცირდა სხვადასხვა ინფექციისაგან გარდაცვლილთა რიცხვიც. ასე მაგალითად, 1891-1895 წლებში რუსეთში ყვავილისაგან გარდაიცვალა 73 ათასი ადამიანი, 1911-1914 წლებში – 29 ათასი, ხოლო ტიფით შესაბამისად 113 და 60 ათასი ადამიანი.<sup>49</sup>

#### ცხრილი 9

ზოგირთი ინფექციური დაავადებით გამოწვეული მოკვდაობა რუსეთსა და დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში 1905-1909 წლებში (10 000 კაცზე)<sup>50</sup>

გარდაცვალების მიზეზები	რუსეთი	ინგლისი	შვედეთი	ნორვეგია
ყვავილი	50,8	0,1	0,01	0,2
წითელა	106,2	30,9	6,0	6,0
ქუნთრუშა	134,8	9,5	6,9	3,9
ხუნაგი	64,0	16,9	20,3	21,6

რამდენადმე შემცირდა ერთ წლამდე ასაკის ბავშვთა მოკვდაობაც. ასე მაგალითად, ევროპული რუსეთის 50 გუბერნიის მართლმადიდებელ მოსახლეობაში ერთ წლამდე ასაკის ბავშვის გარდაცვალების

<sup>49</sup> დაწვრილებით ამის შესახებ იხილეთ წინამდებარე წიგნის თავი II.

<sup>50</sup> Новосельский С.А. Смертность и продолжительность жизни в России. Пг., 1916, с. 154.

აღბათობა 1874-1883 წლებში შეადგენდა 327‰-ს ბიჭებისათვის და 283‰-ს გოგონებისათვის, ხოლო 1907-1910 წლებში – შესაბამისად 276 და 243‰. მიუხედავად იმისა, რომ შემცირება შესამჩნევი იყო, მაინც ერთ წლამდე ასაკის ბავშვთა მოკვდაობის დონე მეტად მაღალი რჩებოდა – 1913 წელსაც კი 1000 დაბადებულზე სიცოცხლის პირველ წელს კვდებოდა 269. უხეშად რომ ვთქვათ, ყოველი მეოთხე ახალშობილი კვდებოდა სიცოცხლის პირველ წელს. შუა აზიაში კი სადაც იმ დროისათვის სამედიცინო დახმარება პრაქტიკულად არ არსებობდა, ეს მაჩვენებელი იყო 300‰, ხოლო ზოგიერთ წლებში 600-700‰.<sup>51</sup>

როგორც უკვე აღვნიშნეთ მოკვდაობის დინამიკის განმაზოგადებელ და აზრობრივად შებრუნებულ მახასიათებელს წარმოადგენს მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა გაჩენისას. ამ მაჩვენებლის გაანგარიშება საკმაოდ ბევრ ინფორმაციას მოითხოვს, მაგრამ საბჭოთა დემოგრაფებმა რიგი დეტალური გაანგარიშებით შეძლეს, განესაზღვრათ ამ მაჩვენებლის დინამიკა ევროპული რუსეთის მოსახლეობისათვის.

ცნობილი სტატისტიკოსისა და დემოგრაფის მ.გ.პტუხას გაანგარიშებით 1896-1897 წლებში ევროპულ რუსეთში რუსი მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა შეადგენდა ვაჟებისათვის 27,5 წელს, ხოლო ქალებისათვის – 29,8 წელს, უკრაინელებში – 36,3 და 36,8-ს, ბელორუსებში – 35,5 და 36,8-ს, ესტონელებში კი – შესაბამისად 41,6 და 44,6 წელს. რუსებში, უკრაინელებსა და ბელორუსებში შესამჩნევია ძალიან მცირე სხვაობა ქალისა და ვაჟის სიცოცხლის ხანგრძლივობაში, რაც ქალების მაღალ მოკვდაობასთან არის დაკავშირებული. მთლიანად ევროპული რუსეთის 50 გუბერნიაში

---

<sup>51</sup> რევოლუციის წინა პერიოდში თანამედროვე უზბეკეთის ტერიტორიაზე მუშაობდა მხოლოდ 128 ექიმი და 234 საშუალო სამედიცინო პერსონალი. 10 000 მცხოვრებზე გადაანგარიშებით იყო 0,3 ექიმი, ხოლო სოფლად 1913 წელს – 0,06.

კი ეს მაჩვენებელი 1896-1897 წლებში შეადგენდა 31 წელს ვაჟებისათვის და 33 წელს ქალებისათვის.

ცხრილი 10

გაჩენისას სიცოცხლის მოსალოდნელი საშუალო ხანგრძლივობის დინამიკა ევროპული რუსეთის მოსახლეობისათვის (წლობით)

	1838-1850	1874-1889	1894-1903	1904-1913
ვაჟები	24,6	28,0	30,8	32,4
ქალები	27,0	30,2	32,6	34,5
სხვაობა ქალებსა და ვაჟებს შორის (წლობით)	+2,4	+2,2	+1,8	+2,1

შუა აზიის რესპუბლიკებში XIX საუკუნის ბოლოს სიცოცხლის ხანგრძლივობა ორივე სქესისათვის, ზოგიერთი სპეციალისტის მიერ ფასდება 27,5-დან 30,0-მდე წლის ფარგლებში, ე.ი. მნიშვნელოვნად მცირედ, ვიდრე ევროპულ რუსეთში. შეგახსენებთ აგრეთვე, რომ XIX საუკუნის ბოლოს დასავლეთ ევროპის უმეტეს ქვეყნებში მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა 40-დან 50 წლამდე შუალედში მერყეობდა.

ახლა შევხერდეთ დემოგრაფიული პროცესების მეორე მნიშვნელოვან კომპონენტზე – შობადობაზე და ამ მოვლენასთან მჭიდროდ დაკავშირებულ ქორწინებასა და განქორწინებაზე. იმდროინდელი რუსეთისათვის დამახასიათებელი იყო ადრეული და თითქმის საყოველთაო ქორწინება, განსაკუთრებით კი სოფლის მოსახლეობაში. ევროპულ რუსეთში XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში 45-49 წლის ასაკებში, არასდროს არ იყო ქორწინებაში ვაჟების მხოლოდ 4% და ქალების 5%. შედარებისათვის აღვნიშნავთ, რომ ეს მაჩვენებლები დიდი ბრიტანეთისათვის იყო 12% ვაჟებისათვის და 15% ქალებისათვის. ევროპულ რუსეთში პირველ



ქორწინებაში შესვლის საშუალო ასაკი შეადგენდა ქალაქელი ქალებისათვის 21,2 წელს, სოფლებებისათვის – 23,1 წელს, ხოლო ვაჟებისათვის – შესაბამისად 23,5 და 26,5 წელს.

პროფესიული მომზადებისა და განათლების არ მქონე ქალთა უმეტესობისათვის ქორწინებაში შესვლა იყო ერთადერთი და ტრადიციულად შესაძლო ცხოვრებისეული გზა, ქორწინების გარეშე იგი როგორც პიროვნება არაფერს არ წარმოადგენდა. ყველა ეს წარმოდგენა ადამიანთა გონებაში ეკლესიისა და მოქმედი კანონმდებლობის მეშვეობით მტკიცდებოდა, რომლის თანახმადაც ცოლი ვალდებული იყო დამორჩილებოდა ქმარს, გამოეჩინა მისდამი „პატივისცემა და ერთგულება.“ მას არ შეეძლო მისი თანხმობის გარეშე ემართა ქონება, მიეღო პროფესია, შეეცვალა საცხოვრებელი ადგილი.

ეს სოციალ-ეკონომიკური მიზეზები იწვევდა იმასაც, რომ მეუღლეთა თანხმობით ქორწინების შეწყვეტა, როგორც მასობრივი მოვლენა რევოლუციის წინა წლებში პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო, განსაკუთრებით კი მართლმადიდებელ მოსახლეობაში. განქორწინება ქალისათვის ეკონომიკურ კატასტროფას ნიშნავდა. ის იკიცხებოდა საზოგადოებრივი აზრის მიერ და დაუშვებელი იყო გაბატონებული მორალის პოზიციებიდან. როგორც ცნობილია, იმ წლებში ქორწინება ფორმდებოდა ეკლესიის მიერ და მართლმადიდებლებისათვის მისი გაუქმება მხოლოდ უმაღლეს საეკლესიო ორგანოს – უწმინდეს სინოდს შეეძლო. ის სანქციონირებას უკეთებდა განქორწინების შემთხვევათა შეზღუდულ რიცხვს, ჯერ კიდევ ნიკოლოზ I-ის მიერ მიღებული კანონმდებლობის საფუძველზე. ამ კანონების თანახმად, ქორწინების დარღვევის საფუძველი შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ ე.წ. „მეუღლის უგზო-უკვლოდ დაკარგვა,“ „ერთ-ერთი მეუღლისათვის ყველა უფლების ჩამორთმევა,“ ყველაზე ხშირად მისი ხანგრძლივი ვადით დაპატიმრების

დროს, აგრეთვე „დამტკიცებული საყვარლიანობა,“ ე.ი. მოწმეების ჩვენებით დადასტურებული ცოლქმრული დალატი. XX საუკუნის დასაწყისში სწორედ ეს მიზეზი იყო ყველა რეგისტრირებულ განქორწინებათა 95%-ის საბაბი. თუ გავითვალისწინებთ, რომ საეკლესიო ინსტანციებში საქმის წარმოება ძვირი ღირდა, მაშინ გასაგები გახდება, რომ განქორწინებას ძირითადად შეძლებული ადამიანები მომართავდნენ.

1882-1886 წლებში რუსეთის მართლმადიდებელ მოსახლეობაში გაფორმებულ იქნა 5,1 ათასი განქორწინება, ანუ დაახლოებით 0,02 განქორწინება 1000 მოსახლეზე, ე.ი. განქორწინების კოეფიციენტი იყო დაახლოებით – 0,02‰. 1912 წელს რეგისტრირებული იყო 3,5 ათასი განქორწინება, განქორწინების კოეფიციენტი – 0,03‰.

ყველაფერი რაც განქორწინების შესახებ იყო ნათქვამი, ეკუთვნის რუსეთის იმპერიის მართლმადიდებელ მოსახლეობას, რომელიც 1897 წლის აღწერით ქვეყნის მოსახლეობის 69,4%-ს შეადგენდა. თუმცა ქრისტიანული სარწმუნოების სხვა წარმომადგენლებიც (კათოლიკები, პროტესტანტები) ასევე ნებატიურად იყვნენ განწყობილი განქორწინების მიმართ. ქმრის ინიციატივით განქორწინებას ისლამი გაცილებით ლიბერალურად ეპყრობოდა, ყოველ შემთხვევაში ფორმალურად მაინც. მაგრამ განქორწინების რეალური დონის შეფასება, რაიმე ინფორმაციის უქონლობის გამო, პრაქტიკულად შეუძლებელია.

ქორწინების შეწყვეტის დონის შეფასებისას საჭიროა გავითვალისწინოთ, იმ პერიოდში არსებული მოკვდაობის მაღალი დონე. არსებითად ქორწინების შეწყვეტა, რომელიც შეიძლება განქორწინების ან ერთ-ერთი მეუღლის სიკვდილის შედეგი ყოფილიყო, – ძალიან ხშირი მოვლენა იყო, უპირველეს ყოვლისა დაქვრივების გამო. ამასთანავე, უშუალოდ 1897 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით,

დაქვრივებულთა რიცხვის განსაზღვრა საკმაოდ რთულია, რადგანაც ქვრივთა დიდი ნაწილი, განსაკუთრებით კი ვაჟები განმეორებით ქორწინებაში შედიოდნენ.

ამ პერიოდისათვის ტიპურია შობადობის მაღალი ინტენსივობა, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ორიენტაცია მისი დონის შეგნებულად შეუზღუდაობაზე.

აქ აუცილებელია გაგაკეთოთ რამდენიმე დაზუსტება. აღვნიშნავთ, რომ არსებული წარმოდგენა ოჯახთა მრავალშვილიანობის შესახებ არაზუსტია – ოჯახები იყო მრავალშობადობიანი, ხოლო მაღალი ჩვილთა მოკვდაობა (მარტო პირველ წელს კვდებოდა ახალშობილთა 25-30%, 5 წლამდე კი – თითქმის 40%, შუა აზიაში კიდევ უფრო მეტი) იწვევდა იმას, რომ შრომისუნარიან ასაკამდე აღწევდა დაახლოებით ნახევარი.<sup>52</sup>

ამიტომ იმ წლებში შობადობის დონის შეფასებისას საჭიროა მოკვდაობის არსებული მაღალი დონის გათვალისწინება, ე.ი. გავიანგარიშოთ, ბ.ც.ურლანისის გამოთქმით, არა ფაქტიური, არამედ „ეფექტური შობადობის“ მაჩვენებელი, ე.ი. ბავშვთა ჭარბმოკვდაობაზე შესწორების გათვალისწინებით.

ამ სიდიდეებს შორის განსხვავება, ვაჩვენოთ მაგალითზე. 1913 წელს რევოლუციამდე რუსეთში შობადობის ზოგადი კოეფიციენტი შეადგენდა 45,5‰, ხოლო 5 წლამდე ასაკის მაღალი მოკვდაობის შესწორებით – მხოლოდ 25,9‰-ს, ე.ი. რეალური შობადობა შეადგენდა საწყისი დონის დაახლოებით 57%-ს. შედარებისათვის შევნიშნავთ, რომ უკვე 1926 წელს შობადობის ეფექტური და რეალური

---

<sup>52</sup> თურქისტანის მხარეში (შუა აზიის თანამედროვე რესპუბლიკებში) ქალებს, რომლებმაც გააჩინეს 15 შვილი, მაშინდელი მოკვდაობის მაღალი დონის პირობებში ცოცხალი რჩებოდათ მხოლოდ სამი ბავშვი. ა.გ.ვიშნევსკიმ (იხ.: Знание – сила, 1984, №4, с. 12-13.) ყურადღება მიაქცია საინტერესო ფაქტს. ა.ს.პუშკინის „კაპიტნის ქალიშვილის“ მთავარი გმირის პეტრუშა გრინევის მშობლებს სულ ცხრა შვილი ჰყავდათ. მისი ყველა და-ძმა „ჩვილ ასაკში დაიხოცა“.

კოეფიციენტების თანაფარდობა იყო 73%, ხოლო 1970 წელს – თითქმის 95%.

როცა იმ პერიოდის შობადობის დონეზე ვსაუბრობთ, არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ შობადობის შეზღუდვის არ არსებობის დროს, ბავშვთაშობის ფუნქციები, ან უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ასეთი შესაძლებლობანი ბავშვთაშობის ასაკის ბოლომდე, ე.ი. 49-50 წლამდე იყო შენარჩუნებული. ანტისანიტარიული პირობები, სხვადასხვა სახის ანთებითი პროცესები, ძალიან ნაადრევ ქორწინებათა მაღალი ხვედრითი წილი, სამედიცინო დახმარების არ არსებობა, მძიმე ფიზიკური შრომა, იწვევდა იმას, რომ პრაქტიკულად 35-40 წლის შემდეგ, მომდევნო ბავშვის ყოლა მუშათა და გლეხთა ქალების მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილს შეეძლო. არაპირდაპირი გზით ეს იმითაც დასტურდება, რომ უკვე ჩვენს დროში მოსახმარად მარტივი, ეფექტური, შედარებით იაფი ანთების საწინააღმდეგო პრეპარატების (ანტიბიოტიკები, სულფამიდები) ფართო სამკურნალო პრაქტიკაში დანერგვის შემდეგ, ასევე სამედიცინო დახმარების ქსელის გაფართოებასთან და პირველ ქორწინებაში შესვლის საშუალო ასაკის ზრდასთან ერთად შეიმჩნეოდა 40 წლის და მეტი ასაკის ქალებში შობადობის მაჩვენებლის ზრდა, იმ რეგიონებში, სადაც შობადობის შეგნებულად შეზღუდვა არ გამოიყენებოდა.

თითქმის XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულებამდე რუსეთში მიგრაციის დონე, ე.ი. ამ შემთხვევაში, მოსახლეობის ახალ საცხოვრებელ ადგილზე საკუთარი სურვილით გადაადგილება, შედარებით მცირე იყო. რუსეთში კაპიტალიზმის განვითარებამ ეს პროცესი დააჩქარა, თავდაპირველად საშოვარზე წასვლის ფორმით, ე.ი. გლეხების ხანგრძლივ, ხშირად კი მუდმივ სამუშაოზე ქალაქად წასვლა, რომლის დროსაც ხშირ შემთხვევაში მათი ოჯახები რჩებოდა

სოფლად, რაც ოჯახური კავშირის ფაქტიური გაწყვეტის გამო არ შეიძლებოდა, რომ შობადობის ინტენსივობაზე არ ასახულიყო.

კაპიტალიზმის განვითარებასთან ერთად, განსაკუთრებით სტოლიპინის რეფორმის შემდეგ, დაჩქარდა სოფლის დაშლის პროცესი, მისგან „ზედმეტი“ მოსახლეობის „გაყრა“, რომლებიც მიდიოდნენ ქალაქად „უკეთესი ხვედრის“ საძებნელად, ახალ მიწებზე ქვეყნის აღმოსავლეთში.

1887-1915 წლებში გადასახლებულთა საერთო რიცხვმა 8 145 ათასი კაცი შეადგინა, მათ შორის 83% – ციმბირისა და ყაზახეთში და – 7% ჩრდილო კავკასიაში. საბჭოთა დემოგრაფების შეფასებით 1901-1910 წლებში რუსეთიდან წასული და სხვა ქვეყნებში დარჩენილ პირთა რიცხვი დაახლოებით 1,7 მლნ. კაცს შეადგენდა. ქალაქებში მაშინდელი მაღალი მოკვდაობის პირობებში, განსაკუთრებით ისეთებში, როგორც იყო მოსკოვი და პეტერბურგი, მათი მოსახლეობა ძირითადად მიგრაციის ხარჯზე იზრდებოდა. მარტო 1897-დან 1913 წლამდე პერიოდში რუსეთის ქალაქის მოსახლეობა 18,4 მლნ.-დან 28,4 მლნ. კაცამდე, ე.ი. 10 მლნ. მცხოვრებით გაიზარდა, და ძირითადად სოფლიდან ქალაქად ჩამოსული მიგრანტების ხარჯზე.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ რუსეთის იმპერიის მოსახლეობისათვის, ლატვიისა და ესტონეთის გამოკლებით, დაახლოებით XIX საუკუნის 70-80-იან წლებამდე დამახასიათებელი იყო კვლავწარმოების ერთიანი ტიპი, შეგნებულად შეუზღუდავი შობადობის, მოკვდაობის მაღალი ინტენსივობისა და სიცოცხლის დაბალი ხანგრძლივობის, განქორწინების პრაქტიკულად არ არსებობისა და მოსახლეობის შედარებით მცირე ტერიტორიული მოძრაობის საფუძველზე.

## ქვეყნის მოსახლეობა ოქტომბრის შემდეგ

უკვე XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულში ჩვენს ქვეყანაში შეიმჩნეოდა ცვლილებები დემოგრაფიულ პროცესთა ხასიათში. მათი ტრანსფორმაციის ინტენსივობა განსხვავდებოდა ქვეყნის რაიონების მიხედვით. სწრაფად მიმდინარეობდა ცვლილებები ბალტიისპირეთის რაიონებში, შემდეგ ცენტრალურ რუსეთში, განსაკუთრებით მის დასავლეთ ნაწილსა და მსხვილ ქალაქებში. ეს ცვლილებები პრაქტიკულად არ იგრძნობოდა შუა აზიასა და ამიერკავკასიაში, სადაც სოციალურ-ეკონომიკური პირობების სპეციფიკა ეწინააღმდეგებოდა ამ პროცესებს.

ქვეყნის მოსახლეობის განვითარებაზე დიდ გავლენას ახდენდა ომები. პირველი მსოფლიო ომის წლებში რუსეთის დანაკარგების საერთო რიცხვი 2 მლნ. კაცით არის შეფასებული. ძვირი დაუჯდა ჩვენს ხალხს ფაშიზმზე გამარჯვება – 20 მლნ. სიცოცხლეზე მეტი. და ეს მხოლოდ ე.წ. პირდაპირი დანაკარგებია, ე.ი. საომარი მოქმედებების მსხვერპლი სამხედრო მოსამსახურეები, რეპრესიებისაგან და სამხედრო მოქმედებებისაგან დაღუპული სამოქალაქო მოსახლეობა. ხოლო რამდენი ბავშვი არ გაჩნდა ამ ქვეყანაზე მათი პოტენციური დედებისა და მამების დაღუპვის გამო, რამდენმა ქალმა ვერ შეძლო გათხოვება, იმიტომ, რომ მათი საქმროები დაიღუპნენ. ომის დროს, სიძნელეებისა და გაჭირვების გამო, მოსახლეობის სიკვდილიანობა ზურგშიც იზრდებოდა. ეს არაპირდაპირი დანაკარგები საკმაოდ მნიშვნელოვანია და ზოგიერთი გაანგარიშებით დაახლოებით 22 მლნ. კაცს შეადგენს. საბჭოთა დემოგრაფების გაანგარიშებით, რომ არ ყოფილიყო ომი, 1959 წლის დასაწყისისათვის სსრკ-ის მოსახლეობა 255 მლნ. ადამიანი იქნებოდა, მაგრამ ფაქტიურად იგი 209 მლნ., ე.ი. 46 მლნ.-ით ნაკლები იყო. ასეთია ომის ფასი.

იგი მძიმედ აისახა საბჭოთა ხალხის მრავალი თაობის ჯანმრთელობაზე – იმათზეც, ვინც ომობდა, და იმათზეც, ვისი ბავშვობაც ომისა და ომის შემდგომ პირველ მძიმე წლებს დაემთხვა. ეს შედეგები ჯერ კიდევ იგრძნობა ჩვენს დროშიც. საომარი მოქმედების უშუალო მონაწილეები ახლა მაღალ ასაკებში იმყოფებიან, როცა იზრდება ავადმყოფობის შესაძლებლობა, რაც აისახება კიდევ მოკვდაობის თანამედროვე დონეზე.

ქვეყნის მოსახლეობის ასაკობრივი შემადგენლობა, რომელიც რიგი ისტორიული მოვლენის, მათ შორის ომების ზემოქმედების შედეგად ყალიბდება, გავლენას ახდენს დემოგრაფიული მოვლენების სიდიდეზეც, უპირველეს ყოვლისა ქორწინების, შობადობისა და მოკვდაობის წლიურ რიცხვებზე. ამიტომ მოსახლეობის ასაკობრივი შემადგენლობის ანალიზი არის პირველი ნაბიჯი – საერთოდ მოსახლეობის შესწავლაში.

ასეთი ანალიზის ერთ-ერთ მეთოდს წარმოადგენს ასაკობრივი პირამიდების აგება. გრაფიკული აგების არსი იმაში მდგომარეობს, რომ გრაფიკის ვერტიკალზე გადაიზომება ასაკი, ხოლო ჰორიზონტალზე მოსახლეობის რაოდენობა (აბსოლუტურ რიცხვებში ან პროცენტობით), სადაც მარცხნივ განლაგებულია მონაცემები ვაჟების შესახებ, მარჯვნივ – ქალების შესახებ, რაც მათი შედარების საშუალებას იძლევა.

ნახ. 2-ზე გამოსახულია სსრკ მოსახლეობის ასაკობრივი პირამიდა. ჩვენ ვხედავთ, რომ შობადობა ომის წლებში მკვეთრად შემცირდა (25-დან 30 წლამდე ასაკობრივი ჯგუფი) შემდეგ შესამჩნევია შობადობის ზრდა ომის შემდგომ პირველ წლებში, შემდეგ შეიმჩნევა მისი დაცემა. 45-დან 55 წლამდე ასაკებში ვაჟების რიცხვი მნიშვნელოვნად ნაკლებია ქალებისაზე. რადგანაც შესაბამისი (1915-1925) წლებში დაბადებული

ვაჟები, ომის პერიოდში აქტიურად მონაწილეობდნენ საომარ მოქმედებებში.

ნახ. 2 სსრკ მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურა 1970 წ. აღწერის მონაცემებით.

მაგრამ ახლა ეს თაობები (1985 წელს ისინი 58 და მეტი წლისანი იყვნენ) ძირითადად გამოვიდნენ ბავშვთაშობის ასაკიდან და ამ ასაკებში ვაჟებისა და ქალების რიცხოვნობას შორის არსებული დისპროპორციები უკვე უშუალოდ ვედარ ახდენს გაავლენას შობადობის დონეზე.

ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ სსრკ-ის მოსახლეობა არა მარტო რაოდენობრივად გაიზარდა, არამედ მასში ძირეული, ხარისხობრივი ცვლილებები მოხდა. სრულიად გაქრა ექსპლოატატორული კლასები, მოსახლეობის ძირითად ნაწილს შეადგენს ორი მეგობრული კლასი – მუშებისა და კოლმეურნე გლეხებისა, სადაც მუშათა კლასის ხვედრითი წილი 6-ჯერ და უფრო მეტად გაიზარდა. სოციალური შემადგენლობის ეს ცვლილებები იმ სიდრმისეულ გარდაქმნებს ასახავს, რაც ჩვენს ქვეყანაში მოხდა.



უკვე 1939 წელს ჩვენს ქვეყანაში მიმდინარე ნამდვილი კულტურული რევოლუციის წყალობით, 9-დან 49 წლამდე ასაკებში წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვა ვაჟებში 93,5%-ს მიაღწია, ქალებში – 81,6%-ს. 1959 წლის აღწერის მონაცემებით 9-დან 49 წლამდე ასაკებში წერა-კითხვის არ მცოდნეები შეადგენდნენ 1,5%-ს, ხოლო 1979 წელს ეს პროცენტი 0,2-მდე შემცირდა. ძირითადად ესენი არიან ცუდი ჯანმრთელობის მქონე ადამიანები. წერა-კითხვის მცოდნეთა მაღალი დონე ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის მოსახლეობისთვისაა დამახასიათებელი.

საკმაოდ გაიზარდა მოსახლეობის ზოგადი განათლების დონეც, განსაკუთრებით კი ქალებში. დასრულდა სავალდებულო საშუალო განათლებაზე გადასვლა. მოსახლეობის განათლებისა და კულტურის მაღალი დონე და მაღალი პროფესიული მომზადება, საბჭოთა ადამიანების წარმატებითი შრომის აუცილებელი პირობა ხდება. თუ 1939 წელს მოსახლეობის 1000 კაცზე გაანგარიშებით 10 და მეტი წლის ასაკში უმაღლესი და საშუალო (სრული და არასრული) განათლება ჰქონდა 108 კაცს, უკვე 1984 წელს – შესაბამისად 686. 1939 წელს 1000 დასაქმებულ მოსახლეზე უმაღლესი და საშუალო (სრული და არასრული) განათლება ჰქონდა 123 ადამიანს, უკვე 1984 წელს ეს მაჩვენებელი 268-მდე გაიზარდა.

განსაკუთრებით გაიზარდა ქალთა განათლების დონე. ჩვენს დროში ისინი აქტიურად შრომობენ სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში, ზოგიერთ მათგანში კი წამყვანი მდგომარეობაც კი უჭირავთ. 1922 წელს სახალხო მეურნეობაში დასაქმებული იყო მუშა და მოსამსახურე 2,8 მლნ. ქალი, ე.ი. მათი საერთო რიცხვის 24%, უკვე 1983 წელს ისინი შეადგენდნენ 59,3 მლნ.-ს, ანუ მუშებისა და მოსამსახურეების 51%-ს.

ისეთ დარგებში, როგორცაა განათლება და კულტურა, კავშირგაბმულობა, ჯამრთელობის დაცვა, ფიზკულტურა და სოციალური უზრუნველყოფა, სახელმწიფო და კოოპერაციული ორგანიზაციების მართვის აპარატში, მომსახურების სფეროში ქალები შეადგენენ მუშათა და მოსამსახურეთა საერთო რიცხვის ნახევარზე მეტს. მრეწველობაშიც მუშების თითქმის ნახევარს ქალები შეადგენენ.

თუ 1939 წელს დასაქმებულ ქალთაგან უმადლესი განათლება ჰქონდათ მხოლოდ 0,9%-ს, 1984 წელს კი უკვე 11,3%-ს, 10 და მეტი წლის ასაკის ყველა ქალებში ეს მაჩვენებლები შეადგენდა შესაბამისად 0,5 და 7,7%-ს.

საზოგადოებრივ წარმოებაში შრომა, საბჭოთა ქალს საშუალებას აძლევს იქონიოს საკუთარი შემოსავლის წყარო, იგრძნოს თავი მატერიალურად დამოუკიდებლად და მაშასადამე, საზოგადოებისა და ოჯახის ეკონომიკურად დამოუკიდებელ წევრად, რომელსაც შეუძლია მიიღოს რთული გადაწყვეტილებები. საზოგადოებრივ წარმოებაში შრომა საბჭოთა ქალების დიდი უმრავლესობისათვის მათი ცხოვრების წესის აუცილებელი ელემენტი გახდა. საზოგადოებაში ქალის ახალი მდგომარეობა, მისი განათლების მაღალი დონე, მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ქვეყნის დემოგრაფიული სიტუაციის ხასიათზეც.

სსრკ მოსახლეობის სოციალური შემადგენლობა  
1924-1984 წლებში<sup>53</sup> %-ით

	1924	1939	1984
მთელი მოსახლეობა (ოჯახის უმუშევარ წევრთა ჩათვლით)	100,0	100,0	100,0
მათ შორის:			
მუშები	10,4	33,7	61,5
მოსამსახურეები	4,4	16,5	26,0
კოლმეურნე გლეხობა და კოოპერირებული კუსტარები	1,3	47,2	12,5
ერთპიროვნული გლეხები და არაკოოპერირებული კუსტარები	75,4	2,6	0,0
ვაჭრები და კულაკები	8,5	არ არის	არ არის

საჭიროა შევნიშნოთ, რომ დროის გარკვეულ პერიოდში დემოგრაფიული სიტუაცია – არის შედეგი და ერთდროულად მოსახლეობის ხანგრძლივი განვითარების ტენდენციის ნაწილის ელემენტიც. მოსახლეობის ის ასაკობრივი სტრუქტურა, რომელიც ახლა ასე მკვეთრად მოქმედებს შობადობისა და მოკვდაობის მაჩვენებლებზე, ჩამოყალიბდა გაცილებით ადრე. 1985 წელს ბავშვთაშობის ასაკის ქალები – ეს არიან 1936-1969 წლებში დაბადებულნი, ე.ი. მათი რიცხოვნობა განისაზღვრება წარსული

<sup>53</sup> Народное хозяйство СССР. 1922-1982 гг., с. 35; Народное хозяйство СССР в 1983 г., с. 7.

დემოგრაფიული ფაქტორებით. შობადობასთან დამოკიდებულება და დემოგრაფიული ქცევის სტანდარტები ასაკიან ადამიანებს ასევე თავისი დროის მოვლენების გავლენით ჩამოუყალიბდათ. ერთი სიტყვით, თანამედროვე დემოგრაფიული პროცესების შესწავლისას, ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ ისინი წარმოადგენს ეტაპს მოსახლეობის საერთო განვითარების ტენდენციაში. ამ აზრით დემოგრაფიას ბევრი საერთო აქვს ისტორიასთან, რომელსაც ზოგჯერ უწოდებენ მეცნიერებას წარსულის, მაგრამ მომავლისაკენ მიმართული წარსულის შესახებ.

თუ გავანალიზებთ სსრკ-ის მოსახლეობის განვითარების ტენდენციებს, შეიძლება დავინახოთ, რომ ამჟამად მთელი ქვეყნის მასშტაბით დემოგრაფიული სიტუაციის შესახებ, შეიძლება საკმაოდ პირობითად ვისაუბროთ, რადგანაც არსებობს მოსახლეობის კვლავწარმოების რამდენიმე განსხვავებული ტიპი. ქვეყნის მოსახლეობის ძირითადი მასისათვის (თითქმის მთელი რუსეთის ფედერაცია, უკრაინა, ბელორუსია, ბალტიისპირეთი, საქართველო, ანუ მოსახლეობის დაახლოებით 80%) დამახასიათებელია შობადობის დაბალ კონტროლირებად დონეზე, დაბალ მოკვდაობასა და მიგრაციის მაღალ ინტენსივობაზე დამყარებული კვლავწარმოება.

კვლავწარმოების მეორე ტიპი – რომელიც დამყარებულია შეუზღუდავ შობადობაზე, დაბალ მოკვდაობასა და თავისი რესპუბლიკის გარეთ მიგრაციის დაბალ ინტენსივობაზე – დამახასიათებელია შუა აზიის სოფლის მკვიდრი მოსახლეობისათვის. კვლავწარმოების ასეთი ტიპის დროს მოსახლეობა ყოველწლიურად 2,0-2,5%-ით მატულობს.

დაწვრილებით შევჩერდეთ მოსახლეობის მოძრაობის თითოეული სახეობის დინამიკაზე. მოსახლეობის კვლავწარმოების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კომპონენტს წარმოადგენს მოკვდაობა, რომელიც დიდი

სამამულო ომის შემდეგ მნიშვნელოვნად შემცირდა. უკანასკნელ ათწლეულში ჩვენს ქვეყანაში მნიშვნელოვნად შემცირდა ავადობა და განსაკუთრებით ინფექციური დაავადებებით გამოწვეული მოკვდაობა. ჯერ კიდევ 1940 წელს საშუალოდ 100 ათას მოსახლეზე რეგისტრირებული იყო მუცლის ტიფისა და პარატიფის 62 შემთხვევა, უკვე 1983 წელს ამ მაჩვენებელმა შეადგინა 7 კაცი. ანალოგიური მაჩვენებლები დიფტერიისათვის იყო 1940 წელს 91 და 1983 წელს – 0,52%, ყივანახველისათვის – 232 და 10, წითელისათვის – 605 და 86.

ჩვენს დროში მოკვდაობის ძირითადი მიზეზებია ე.წ. ენდოგენური ხასიათის, ე.ი. ადამიანის ორგანიზმის ძირითად სისტემათა მოქმედების დარღვევასთან დაკავშირებული დაავადებები. ამიტომ მოსახლეობის მთელ რიცხვში მაღალი ასაკის პირთა ხვედრითი წილის ზრდა იწვევს გარდაცვლილთა საერთო რაოდენობის, და მაშასადამე, მოკვდაობის ზოგადი კოეფიციენტების ზრდასაც. ასე, მაგალითად, 1939-დან 1970 წლამდე პერიოდში 60 წლისა და მეტი ასაკის პირთა ხვედრითი წილი 6,8-დან 11,8%-მდე გაიზარდა. თუ 1973 წელს სისხლის მიმოქცევის დაავადებით გარდაცვლილები შეადგენდნენ გარდაცვლილთა საერთო რიცხვის 49,6%-ს, ხოლო ავთვისებიანი სიმსივნით კი – 15,1%-ს, უკვე 1983 წელს შესაბამისმა მაჩვენებლებმა შეადგინა 53,5 და 14,3%.<sup>54</sup> ასეთი სახის დაავადებებით მოკვდაობის ზრდა უპირველეს ყოვლისა ხანდაზმული ასაკის მოსახლეობისთვისაა დამახასიათებელი, რადგანაც მოკვდაობის „პიკი“ ამ ასაკებში ინაცვლებს. სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდა ახლაც ძირითადად ბავშვთა და საშუალო ასაკებში მოკვდაობის შემცირების გამო ხდება.

<sup>54</sup> მრავალი დაავადებისაგან მოკვდაობის შემცირებამ, მათ შორის ისეთებიც, რომლებიც ადრე ყოველთვის სასიკვდილო იყო, გამოიწვია ის, რომ მოსახლეობის დაავადება ჩვენს დროში შეიძლება იზრდებოდეს, ხოლო მოკვდაობა მცირდებოდეს. სხვაგვრად რომ ვთქვათ სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი თანამედროვე პირობებში არ წარმოადგენს მოსახლეობის ჯანმრთელობის ზუსტ მახასიათებელს.

უკვე 1926 წლისათვის იმ ძირეული ცვლილებების წყალობით, რომლებიც ჩვენს ქვეყანაში მოხდა, მნიშვნელოვნად გაიზარდა სიცოცხლის ხანგრძლივობა და შეადგინა (სსრკ-ის ევროპული ნაწილისათვის), ვაჟებისათვის 42 და ქალებისათვის 47 წელი.

ამ პროცესების დინამიკაზე უფრო ზუსტად შეიძლება ვიმსჯელოთ სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებლის საფუძველზე. 1938-1939 წლებში ეს მაჩვენებელი გაიზარდა ვაჟებში 44 და ქალებში 50 წლამდე: 1958-დან 1971 წლამდე პერიოდში დაბადებისას მომავალი სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა გაიზარდა, ვაჟებისა 0,14 წლით, ხოლო ქალებისა – 1,85 წლით, ამასთან სხვაობა ქალებისა და ვაჟების სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობაში საშუალოდ სსრკ-ში გაიზარდა 7,3 წლიდან 1958-1959 წლებში, 9,0 წლამდე 1968-1971 წლებში.

მაგრამ ისტორიულ ასპექტში ყველა რესპუბლიკისა და მთლიანად ქვეყნისათვის, დამახასიათებელია მოკვდაობის შემცირების ტენდენცია და ტიპურია მისი შედარებითი დაბალი დონე. გასაგებია, რომ ამ ასპექტშიც მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის მათი ისტორიული განვითარების თავისებურებების გამო არის გარკვეული განსხვავება, მაგრამ ისინი არაა პრინციპული.

ახლა დაწვრილებით შევხერდეთ ჩვენს ქვეყანაში შობადობის პროცესის ტენდენციებზე. მათ ანალიზს დიდძალი ლიტერატურა ეძღვნება, ზოგიერთი ამ ნაშრომის დასახელება კი წიგნის ბოლოს არის მოცემული. ამ სფეროში გენერალურ ტენდენციას წარმოადგენს ოჯახებში შობადობის ინტენსივობის შემცირება და თანდათანობით გადასვლა მრავალშვილიანი (ხუთი და მეტი ბავშვი) ოჯახიდან, საშუალოშვილიან (სამი-ოთხი), ხოლო რიგ შემთხვევაში კი მცირეშვილიან (ერთი-ორი ბავშვი) ოჯახზე.

ხაზს ვუსვამთ განსაკუთრებით არასწორ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ XIX საუკუნეში ჩვენს ქვეყანაში მასობრივი, ტიპური იყო

მრავალშვილიანი ოჯახი. ამას აბრკოლებდა ძალიან მაღალი ჩვილთა მოკვდაობა. საბჭოთა დემოგრაფიისა და ისტორიკოსების გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ მოსახლეობის დიდი ნაწილის შეუზღუდავ შობადობაზე, ე.ი. მრავალშვილიან ოჯახზე ორიენტაციის დროს, ფაქტიურად ბევრ ოჯახში იმ მომენტისათვის, როცა იგი თავის კვლავწარმოების ციკლს ამთავრებდა, ცოცხალი ორი-სამი ბავშვი რჩებოდა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მრავალშვილიანი ოჯახის იდეალის პირობებში მასობრივი იყო საშუალოშვილიანი ანდა მცირეშვილიანი ოჯახიც კი. მართალია იმ წლებშიც იყო მრავალშვილიანი ოჯახები, უფრო სწორად მრავალშობადობიანი ოჯახები, მაგრამ ბავშვთა მნიშვნელოვანი ნაწილი სიცოცხლის პირველივე წლებში კვდებოდა.

მრავალშვილიანი ოჯახის რეალურად არსებობისათვის აუცილებელია, რომ შეუზღუდავ შობადობაზე ორიენტაციის პირობებში დაბალი იყოს ბავშვთა მოკვდაობაც. ამ პირობათა შეთანაწყობა სსრკ-ში გახდა შესაძლებელი.

მაგრამ შობადობამ ჩვენს ქვეყანაში, უფრო სწორად კი მის ევროპულ ნაწილში, შემცირება XIX საუკუნის ბოლოდან დაიწყო. რიგ ისტორიულ და ფსიქოლოგიურ მიზეზთა გამო შობადობის შემცირება საზოგადოების მიერ ისე მწვავედ არ აღიქმებოდა, როგორც დღევანდელ პირობებში. ამასთან ეს შემცირება არც თუ ისე იშვიათად მონაცვლეობდა სტრუქტურული და ეპიზოდური ფაქტორებით გამოწვეულ, როგორც დაბადებულთა რიცხვის, ისე მისი ზოგადი კოეფიციენტების აღმავლობასთან (მაგალითად, ომის შემდგომ პირველ წლებში ოჯახის აღდგენის, მოსახლეობის ცხოვრების დონის ზრდისა და ჯარიდან დემობილიზაციის შედეგად, დაბადებულთა რიცხვის დროებითი ზრდა).

საბჭოთა დემოგრაფის ბ.ც.ურლანისის შეფასებით, შობადობის ზოგადი კოეფიციენტი შეადგენდა: 1918 წელს – 31,8‰, 1919 წელს – 30,

8‰, 1925 წ.- 45,0‰, 1930 წ.- 41,2‰ და 1940 წ.-31,2‰-ს. შობადობის ზოგადი კოეფიციენტის, როგორც დემოგრაფიული საზომისათვის დამახასიათებელი ყველა ნაკლის მიუხედავად, ის მაინც გვიჩვენებს ამ პროცესთა ძირითად კანონზომიერებებს – 20-იან წლებში დაბადებულთა რიცხვის კომპენსატორულ ზრდას და ომის წინა წლებში მის შემდგომ შემცირებას. უკვე 1926-1927 წლებში კვლავწარმოების ბრუტო-კოეფიციენტი სსრკ-ის ევროპული ნაწილის მოსახლეობისათვის შეადგენდა 2,6-ს, ხოლო 1938-1939 წლებში უკვე მთელი ქვეყნის მოსახლეობისათვის ტოლი იყო 2,1-ის.

შობადობის საერთო რიცხვისა და შობადობის ზოგადი კოეფიციენტის შემცირება განსაკუთრებით შესამჩნევი გახდა 60-იანი წლების დასაწყისიდან, როცა დაბადებულთა რიცხვი 1960 წელს 5 341 ათასიდან, 1969 წელს 4 087 ათასამდე შემცირდა, ე.ი. 23,5%-ით, ხოლო შობადობის ზოგადი კოეფიციენტი შემცირდა 24,9-დან 17,0‰-მდე. საბჭოთა დემოგრაფების გაანგარიშებებმა აჩვენა, რომ შემცირების დაახლოებით 25% დაკავშირებული იყო სტრუქტურული ფაქტორების გავლენასთან, ხოლო 75% ოჯახში ბავშვების საშუალო რიცხვის შემცირებასთან, ე.ი. ოჯახთა დემოგრაფიული იდეალების ცვლილებასთან.<sup>55</sup>

არ შეიძლება ვთქვათ, რომ ჩვენს ქვეყანაში ჯერ კიდევ ომის წინა წლებში შობადობის შემცირება მეცნიერთა და პრაქტიკოსთა „თვალთახედვის მიღმა“ რჩებოდა. მაგრამ შობადობის პრობლემები სწორედ 60-იანი წლების შუა ხანებიდან მოექცა დემოგრაფთა ყურადღების ცენტრში.

1940 წელს სსრკ-ში შობადობის ზოგადი კოეფიციენტი შეადგენდა 31,2‰-ს, 1950 წ. – 26,7-ს, 1960 წ. – 24,9-ს, 1970 წ. – 17,4-ს, 1975 წ. – 18,1-ს, 1980 წ. – 18,3-ს, და 1984 წ. – 19,6‰-ს. ყურადღებას იქცევს ის

<sup>55</sup> იხ.: Рождаемость: известное и неизвестное. М., 1983, с. 18-23.



ფაქტი, რომ 1970 წლის შემდეგ (იხ. ნახ. 3) შობადობის ზოგადი კოეფიციენტის სიდიდე რამდენადმე გაიზარდა.

### ნახ. 3

შობადობისა და მოკვდაობის კოეფიციენტების დინამიკა  
სსრკ-ში 1952–1983 წლებში, ‰ -ით.

შობადობის შემცირებაზე, განსაკუთრებით რსფსრ-ში, უკრაინაში, ბელორუსიაში, ბალტიისპირეთში, მეტყველებს დაბადებულთა შორის პირველ და მეორე რიგითობის ბავშვთა ხვედრითი წილის განუხრელი ზრდაც. თუ 1965 წელს პირველი და მეორე რიგითობის ბავშვების ხვედრითი წილი დაბადებულთა საერთო რიცხვში შეადგენდა უკრაინის სსრ-ში – 79,6%-ს, რსფსრ-ში – 71,1%-ს, უკვე 1973 წელს შესაბამისად იყო 85,3 და 83,4%-ს. შედარებისათვის აღვნიშნავთ, რომ უზბეკეთის სსრ-ში 1973 წელს ეს მაჩვენებელი 39,1% იყო. 1981 წელს სსრკ-ის ცსს-ს მიერ ჩატარებული მუშების, მოსამსახურეებისა და კოლმეურნეთა ოჯახების სპეციალური გამოკვლევების მონაცემებით, იმ ოჯახთა საერთო რიცხვიდან, რომლებსაც 16 წლამდე ასაკის ბავშვები ჰყავდათ,

ერთბავშვიანი და ორბავშვიანი ოჯახები შეადგენდნენ რსფსრ-ს მუშათა და მოსამსახურეთა ოჯახებს შორის 96,4%-ს, ხოლო კოლმეურნეთა ოჯახებში – 81,9%-ს. ამავე გამოკვლევის მონაცემებით უზბეკეთის სსრ-ში ეს მაჩვენებლები შესაბამისად იყო 69,1 და 35,0%.<sup>56</sup>

უკანასკნელი ათწლეულის შობადობის პროცესის დინამიკა გავაანალიზოთ უფრო დეტალური მაჩვენებლების დახმარებით, დავიწყოთ მოსახლეობის კვლავწარმოების ბრუტო-კოეფიციენტის დინამიკით (იხ. ცხრ. 12).

1938-1939 წლებში სსრკ-ისათვის მთლიანად ეს მაჩვენებელი შეადგენდა 2,16-ს. შეგახსენებთ, რომ მოკვდაობის თანამედროვე დონის პირობებში მარტივი კვლავწარმოების რეჟიმის, ე.ი. თაობათა 1:1 თანაფარდობით ცვლას, შეესაბამება ბრუტო-კოეფიციენტი სიდიდით 1,05 – 1,10.

თუ გავაანალიზებთ მონაცემებს, მაშინ შეიძლება აღვნიშნოთ ამ მაჩვენებლის დინამიკის რამდენიმე თავისებურება, რომელიც გარკვეულწილად შობადობის პროცესთა დინამიკასაც ასახავს. ჩვენ ვამბობთ „გარკვეულწილად“ იმისათვის, რომ კიდევ ერთხელ ხაზი გავუსვათ იმ მდგომარეობას, რომ მხოლოდ დემოგრაფიულ საზომთა კომპლექსს შეუძლია მოგვცეს ამ პროცესის დინამიკის საკმაოდ ზუსტი სურათი.

ამჟამად სსრკ მოსახლეობის უმეტეს ნაწილს (რსფსრ, უკრაინა, ბელორუსია, ბალტიისპირეთის რესპუბლიკები), რომლებიც 1984 წლის დასაწყისისათვის ქვეყნის მთელი მოსახლეობის 76,8%-ს შეადგენდა, ბრუტო-კოეფიციენტი ნაკლები ან თითქმის ერთის ტოლია, ეს კი ნიშნავს, რომ ნეტო-კოეფიციენტიც ერთზე ნაკლებია. სხვაგვარად, რომ ვთქვათ, მაჩვენებელთა დინამიკა მოსახლეობის შეკვეცილი კვლავწარმოების ტენდენციასზე მეტყველებს. მაგრამ როგორც უკვე იყო

<sup>56</sup> Вестник статистики, 1983, №2, с. 58-59.

სსრკ-ის მოსახლეობის კვლავწარმოების ბრუტო-კოეფიციენტების  
დინამიკა 1958–1982 წლებში<sup>57</sup>

	წლები			
	1958-1959	1969-1970	1974-1975	1982-1983
სსრკ-ში სულ	1,38	1,17	1,18	1,18
მათ შორის:				
ქალაქად	1,08	0,95	0,95	0,95
სოფლად	1,70	1,56	1,71	1,67
რსფსრ	1,27	0,97	0,98	0,99
უკრაინის სსრ	1,14	1,00	1,00	0,99
ბელორუსიის სსრ	1,36	1,13	1,08	1,01
უზბეკეთის სსრ	2,45	2,76	2,79	2,96
ყაზახეთის სსრ	2,16	1,62	1,62	1,42
საქართველოს სსრ	1,25	1,28	1,24	1,09
აზერბაიჯანის სსრ	2,43	2,27	1,93	1,51
ლიტვის სსრ	1,27	1,15	1,08	1,00
მოლდავეთის სსრ	1,73	1,26	1,26	1,25
ლატვიის სსრ	1,08	0,94	0,97	0,98
ყირგიზეთის სსრ	2,09	2,37	2,33	1,98
ტაჯიკეთის სსრ	1,92	2,89	3,07	2,65
სომხეთის სსრ	2,29	1,57	1,38	1,14
თურქმენეთის სსრ	2,48	2,90	2,83	2,31
ესტონეთის სსრ	0,94	1,05	1,03	1,02

ნათქვამი, მხოლოდ ამ მაჩვენებლის დინამიკის საფუძველზე არ შეიძლება გავაკეთოთ საბოლოო და შეუქცევადი დასკვნა „დემოგრაფიული კატასტროფის“ შესახებ. აუცილებელია გვახსოვდეს

<sup>57</sup> Вестник статистики, 1984, №11, с. 52; 1976, №11, с. 86; Население СССР. 1973, с. 135-138.

იმის შესახებაც, რომ მოსახლეობის რიცხოვნობა შეიძლება იზრდებოდეს მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის გავლენით, ე.ი. საქმე ეხება ე.წ. დემოგრაფიული ზრდის პოტენციალს. თვით ნეტო-კოეფიციენტიც, თავისი არსიდან გამომდინარე, უფრო შეკვეცილი კვლავწარმოებისადმი ტენდენციას გვიჩვენებს, ვიდრე მის რეალურ არსებობას. მიუხედავად ამისა, ეს არის თავისებური საგანგაშო სიგნალი დემოგრაფიულ სისტემაში ნეგატიური ტენდენციების შესაძლებლობის შესახებ, ამიტომ გვმართებს უფრო დეტალურად შევისწავლოთ არსებული პროცესთა ხასიათი.

ახლა დავუბრუნდეთ ცხრილი 12-ის მონაცემთა ანალიზს. შეიმჩნევა ამ მაჩვენებლის შემცირების მტკიცე ტენდენცია, სწორედ ტენდენცია, ისეთი რესპუბლიკების მოსახლეობაში, როგორცაა ყაზახეთი, სომხეთი და მოლდავეთი. არის თავისებურება შუა აზიის რესპუბლიკების მოცემულ მაჩვენებელთა დინამიკაშიც. აქ შენარჩუნებულია შობადობის ძალიან მაღალი დონე – ბრუტო კოეფიციენტი ყველგან ორზე მეტია, რაც დაახლოებით შობადობის იმ ტიპს შეესაბამება, როცა იგი შეგნებულად არ იზღუდება.

გავაკეთოთ პატარა დაზუსტება. ასეთი მაღალი შობადობა, მრავალშილიან ოჯახზე ორიენტაცია, უპირველეს ყოვლისა იმ რესპუბლიკების სოფლის მოსახლეობისათვის არის დამახასიათებელი, სადაც ძირითადად მკვიდრი ეროვნების წარმომადგენლები ცხოვრობენ. ასე მაგალითად, ჯერ კიდევ 1969-1970 წლებში უზბეკეთის მოსახლეობის კვლავწარმოების ბრუტო-კოეფიციენტი შეადგენდა სოფლად 3,6-ს, ქალაქად – 1,8-ს, ხოლო 1979-1980 წლებში – შესაბამისად 3,2-ს და 1,5-ს.

1970 წელს შუა აზიის რესპუბლიკებში მკვიდრი მოსახლეობის (უზბეკები, ტაჯიკები, თურქმენები, ყირგიზები) რიცხოვნობა შეადგენდა მთელი მოსახლეობის 70,4%-ს, 1979 წელს – 73,9%-ს, ხოლო რუსი და

უკრაინელი მოსახლეობის ხვედრითი წილი რესპუბლიკებში შემცირდა 16,6%-დან 1970 წელს, 13,8%-მდე 1979 წელს.<sup>58</sup>

ცნობილია, რომ შუა აზიის ქალაქებში მცხოვრებ არამკვიდრ (განსაკუთრებით რუს და უკრაინელ) მოსახლეობას შობადობის ისეთივე დონე აქვს, რომელიც ნაკლებად განსხვავდება რსფსრ-სა და უკრაინის მოსახლეობის შესაბამისი მაჩვენებლებისაგან. ქალაქებში, განსაკუთრებით ისეთ მსხვილ ქალაქებში, როგორცაა ტაშკენტი, ფრუნზე, დუშანბე, აშხაბადი, – მცხოვრები მკვიდრი მოსახლეობა კი იწეებს არამკვიდრი მოსახლეობის რეპროდუქციული განწყობის გადმოდებას და თანდათან გადადის საშუალოშივილიან და მცირეშივილიანი ოჯახის იდეალზეც კი. ასე მაგალითად, თუ უზბეკეთის სსრ-ში 1981 წელს, შობადობის ზოგადი კოეფიციენტი შეადგენდა 34,9‰-ს, ტაშკენტში 1982 წელს იყო – 19,6‰, შესაბამისი მაჩვენებლები ყირგიზეთის სსრ-სა და ფრუნზესათვის შეადგენდა 30,8 და 17,6‰-ს.

ცხრილი 12-ის მონაცემებიდან შეიძლება გავაკეთოთ დასკვნა იმის შესახებ, რომ შუა აზიის რესპუბლიკებში ბრუტო-კოეფიციენტის სიდიდე გაიზარდა 1958-1959 – 1969-1970 წლებში, ხოლო დაახლოებით 70-იანი წლების მეორე ნახევრიდან დაიწყო შემცირება. ამ მაჩვენებელთა ზრდა რამდენიმე მიზეზით, მათ შორის სტატისტიკური აღრიცხვის სისრულით, იყო გამოწვეული.

შემდგომ, თუკი ვნახავთ შობადობის შესაბამისი ასაკობრივი კოეფიციენტის დინამიკას, დავინახავთ, რომ 60-იანი წლებიდან შეიმჩნევა მაღალი ასაკის ქალთა შობადობის მაჩვენებლების ზრდა. ასე მაგალითად, 1958-1959 წლებში უზბეკეთის სსრ-ში 40-44 წლის ასაკის ქალებში შობადობის კოეფიციენტი შეადგენდა 96,8‰-ს, ხოლო

---

<sup>58</sup> იხ.: Мулляджанов И.Р. Демографическое развитие Узбекской ССР. Ташкент, 1983. с. 239; Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. Т. IV. М., 1973, с. 215-219; Народное хозяйство СССР. 1922-1982. М., 1973, с. 137-138.

1964-1965 წლებში – 99,2%-ს, ანალოგიური მაჩვენებლები თურქმენეთის სსრ-ში იყო – 93,1 და 109,9%.<sup>59</sup> ამ ფენომენის ერთ-ერთი მიზეზია ის, რომ წინათ დაავადების მაღალი დონის გამო ეფექტური და ხელმისაწვდომი სამედიცინო, მათ შორის მშობიარობისას დახმარების არარსებობის დროს, შეგნებულად შეუზღუდავი შობადობის პირობებშიც კი ბევრ ქალს 35-40 წლის ასაკში უკვე აღარ შეეძლო ბავშვის გაჩენა.

თანამედროვე და საყოველთაოდ ხელმისაწვდომი სამედიცინო დახმარების განვითარებამ, კვალიფიციურმა სამშობიარო დახმარებამ, აბორტების პრაქტიკულად არარსებობის პირობებში შესაძლებელი გახდა, რომ შუა აზიის რესპუბლიკებში ქალებს მაღალ ასაკებშიც დიდი ხნის მანძილზე შეენარჩუნებინათ ბავშვთა ყოლის შესაძლებლობა, შეამცირა ბავშვთაშობის ასაკში საშუალო და მაღალ ასაკობრივ ჯგუფებში ქალთა შორის ქვრივების ხვედრითი წილიც.

ქვეყანაში არსებულ შობადობის დიფერენციაციაზე და მის ტენდენციებზე შეიძლება ვიმსჯელოთ მოკავშირე რესპუბლიკების მიხედვით ქორწინებაში მყოფ სხვადასხვა ასაკის ქალების მიერ გაჩენილი (მოსალოდნელი) ბავშვების საშუალო რიცხვის მონაცემებითაც. ეს მონაცემები მიღებულ იქნა სსრკ-ის ცსს-ს მიერ 1978 წელს ჩატარებული სპეციალური შერჩევითი გამოკვლევით (ცხრილი 13).

როგორც უკვე აღინიშნა, მაღალი შობადობის რაიონებისათვის დამახასიათებელია შობადობის დონეთა განსხვავება ქალაქებისა და სოფლების მიხედვით. ასე მაგალითად, 1944-1948 წლებში დაბადებულ უზბეკეთის სსრ-ის ქალაქელ ქალებში, რომლებიც გამოკვლევის მომენტში 30-დან 34 წლამდე ასაკში იყვნენ, გაჩენილი (მოსალოდნელი) ბავშვის რიცხვი საშუალოდ იყო 3,5 ხოლო ანალოგიური მაჩვენებელი

---

<sup>59</sup> იხ.: Население СССР. 1973, с. 137-138.

სოფლელი ქალებისათვის კი – 6,31, ე.ი. თითქმის 2-ჯერ მეტი. საშუალო მოსალოდნელი (გაჩენილი) ბავშვების რიცხვი უზბეკეთის 35-39 წლის სოფლელ ქალებში ტოლი იყო 6,71-ის, ხოლო 20-24 წლის ასაკებისათვის კი – 4,77, ე.ი. მნიშვნელოვნად ნაკლები.

ცხრილი 13

ქორწინებაში მყოფ ქალთა მიერ გაჩენილი (მოსალოდნელი) ბავშვების საშუალო რიცხვი ზოგიერთი რესპუბლიკის მიხედვით<sup>60</sup>

ასაკი გამოკვლევის მომენტისათვის	ქალების დაბადების წელი	რესპუბლიკები				
		რსფსრ	მოლდავეთი	ესტონეთი	უზბეკეთი	აზერბაიჯანი
20-24	1954-1958	1,86	2,11	1,96	4,31	3,30
25-29	1949-1953	1,95	2,31	2,25	4,51	3,70
30-34	1944-1948	2,00	2,44	2,26	5,09	4,30
35-39	1939-1943	2,12	2,51	2,17	5,65	4,90
40-44	1934-1938	2,18	2,64	2,17	5,30	4,80
45-49	1929-1933	2,21	2,76	2,00	4,75	4,39
50-54	1924-1928	2,27	2,88	1,93	3,96	4,01

შობადობის პრობლემასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული და მასზე გავლენას ახდენს ქორწინების ტენდენციები, აგრეთვე მათი საპირისპირო მოვლენებიც – ქორწინების შეწყვეტა. საჭიროა განსაკუთრებით გამოვეყოთ ცნება „ქორწინების შეწყვეტა.“ საქმე ის არის, რომ ჩვეულებრივ ლაპარაკობენ განქორწინების შედეგად ოჯახის დანგრევაზე, მაგრამ ქორწინება შეიძლება შეწყდეს ერთ-ერთი მეუღლის სიკვდილის გამოც – დაქვრივებით. ამრიგად, ცნება

<sup>60</sup> Воспроизводство населения СССР. с. 231, 239.

„ქორწინების შეწყვეტა“ მოიცავს ორ მოვლენას – განქორწინებასა და დაქვრივებას.

ქორწინებისა და ქორწინების შეწყვეტის პროცესთა შესწავლას მრავალი სხვადასხვა ასპექტი გააჩნია. პრაქტიკულად ეს არის სოციალურ-ეკონომიკური, ზნეობრივი, ფსიქოლოგიური პრობლემების კომპლექსი, რომლებსაც შეისწავლიან სხვადასხვა მეცნიერებები – სოციოლოგია, დემოგრაფია, პედაგოგიკა, ფსიქოლოგია და სხვ. ჩვენ პრობლემების მხოლოდ იმ ასპექტებზე შევჩერდებით, რომლებიც ყველაზე მჭიდროდ არის დაკავშირებული დემოგრაფიასთან – ქორწინებისა და ქორწინების შეწყვეტის გავლენა შობადობის ტენდენციებზე.

შობადობის ინტენსივობაზე ქორწინებაში შესვლის ასაკის გავლენა საკმაოდ რთულია და არაერთგვაროვანია რეპროდუქციული ქცევის სხვადასხვა ტიპებისათვის. ასე მაგალითად, შეუზღუდავი შობადობის პირობებში, რაც უფრო ადრე შევა ქალი ქორწინებაში (ფიზიოლოგიური საზღვრების გათვალისწინებით), თეორიულად მით მეტი ბავშვის გაჩენა შეუძლია მას. ფრანგი დემოგრაფების გაანგარიშებით თუ ქალი 15 წლის ასაკში დაქორწინდა, ოჯახური კავშირების შეწყვეტისა და შობადობის შეზღუდვის გარეშე, კარგი ჯამრთელობის პირობებში და ქორწინებაში 50 წლამდე იყო, მაშინ მას შეუძლია გააჩინოს საშუალოდ 12 ბავშვი, სხვა მეცნიერთა აზრით კი – 10 ბავშვი. არსებითად ეს არის შობადობის ჯამური კოეფიციენტის მაქსიმალური მნიშვნელობა.<sup>61</sup> გასაგებია, რომ ეს არის შობადობის ჰიპოთეზური მაქსიმუმი საშუალოდ ქალთა საკმაოდ დიდი ერთობლიობისათვის, რადგანაც რეალურ ცხოვრებაში, თუნდაც შეგნებულად შეუზღუდავი შობადობის პირობებში, ყველაფერი იდეალური სქემის მიხედვით არ მიმდინარეობს. არის განქორწინებები,

<sup>61</sup> ეს ნიშნავს, რომ ბრუტო-კოეფიციენტის მაქსიმალური მნიშვნელობა პირველ შემთხვევაში შეიძლება განისაზღვროს როგორც 5,9, ხოლო მეორეში კი, როგორც - 4,9.



და ბავშვთაშობის ასაკის ბოლომდე ერთ-ერთი მეუღლის სიკვდილიც, რამდენიმე მშობიარობის შემდეგ ქალის ჯანმრთელობის მდგომარეობას, შეიძლება მისთვის ბავშვის ყოლის საშუალება აღარ მიეცა. ყოველივე ეს იწვევდა, რომ ბავშვთაშობის ფუნქცია 50 წელზე გაცილებით უფრო ადრე იკარგებოდა. ამიტომ რეალურ ცხოვრებაში თეორიული მაქსიმუმი თითქმის მიუღწეველია.

მოვიყვანოთ ზოგიერთი მონაცემი შობადობის ჯამური კოეფიციენტის მაქსიმალური ფაქტიური სიდიდის შესახებ, რომლებიც რეგისტრირებული იყო სხვადასხვა წლებში, როცა შობადობა არ იზღუდებოდა. ასე მაგალითად, 1896-1897 წლებში უკრაინაში ეს სიდიდე 7,5-ს შეადგენდა, ბულგარეთში (1901-1905 წ.წ.) – 6,6-ს, გვინეაში (1954-1955 წ.წ.) – 7,0-ს, ეგვიპტეში (1960 წ.) – 6,1-ს, კუვეიტში (1965 წ.) – 6,9-ს, იაპონიაში 1925 წელს – 5,3-ს. ყველა ეს მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად დაბალია ჰიპოთეზურ მაქსიმუმზე, თუნდაც რომ იგი 10-ის ტოლად მივიჩნიოთ.

მაგრამ დაგუბრუნდეთ ქორწინების საკითხს. ძალიან ახალგაზრდა ასაკში ქალის დაქორწინებამ – „ძალიან ნაადრევი ქორწინებები“ – როცა ორგანიზმი ჯერ კიდევ სრულად არ არის მზად ბავშვთაშობისათვის, შეიძლება ძალიან მძიმე შედეგები გამოიწვიოს. ესაა მშობიარობისას ახალგაზრდა დედის სიცოცხლის საფრთხე, უნაყოფობის წარმოშობის ძალიან ხშირი შემთხვევები, აგრეთვე ბავშვთა მოკვდაობის გაზრდილი რისკი. მიუხედავად ამისა, წარსულში ასეთი ქორწინებები, განსაკუთრებით შუა აზიაში, იშვიათობა არ იყო. ამიტომ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ „ძალიან ნაადრევი“ ქორწინების აკრძალვა (ჯერ საკანონმდებლო წესით), ხოლო მოგვიანებით კი მათი ფაქტიური მოსპობა, არა მარტო ბავშვთა და დედათა მოკვდაობის შემცირების ფაქტორი გახდა, არამედ ხელი შეუწყო ქალებში ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ბავშვთაშობის

ფუნქციის შენარჩუნებას, და მაშასადამე, მთლიანობაში შობადობის ზრდასაც.

ცოტა სხვაგვარადაა საქმე შობადობის შეგნებული შეზღუდვის მასიურად გავრცელების პირობებში არა მარტო ოჯახებში ბავშვთა რიცხვის, არამედ მათი გაჩენის ვადების მიხედვითაც, რეგულირების დროს. თუ ოჯახი ერთი ან ორი შვილის ყოლას ვარაუდობს, მაშინ ქორწინებაში შესვლის ასაკს ისეთი დიდი მნიშვნელობა არა აქვს, როგორც შეუზღუდავი შობადობის დროს. 40 წლის ასაკამდე, რომლის ზევითაც შეზღუდული შობადობის რაიონებში შობადობა საკმაოდ იშვიათია,<sup>62</sup> ორი ან სამი ბავშვის გაჩენის მოსწრებაც შეიძლება და ასაკისა და დროის შერჩევაც. რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაშიც მნიშვნელობა აქვს ქორწინებაში შესვლის ასაკს. ერთია, როცა იგი 21-23 წელია, და მეორე, როცა 30-ს უახლოვდება. აქ გავლენას იწყებს არა მარტო ფიზიოლოგიური მომენტი, არამედ ფსიქოლოგიური და მრავალი სხვა ფაქტორიც. მაგრამ აქ არ არის ისეთი მჭიდრო კავშირი დედის ასაკსა და შობადობის სიხშირეს შორის, როგორც შეუზღუდავი შობადობის დროსაა, აქ ეს დამოკიდებულებები უფრო რთული და მრავალფეროვანი ხდება.

ახლა დაწვრილებით შევხერდეთ ქორწინებისა და ქორწინების შეწყვეტის თანამედროვე ტენდენციებზე. საუბარი დავიწყოთ ტრადიციულად ქორწინების ზოგადი კოეფიციენტების ანალიზით, ე.ი. ქორწინებათა საშუალო წლიური რიცხვი მოსახლეობის 1000 სულზე (იხ. ცხრილი 14).

ცხრილიდან ჩანს, რომ დაახლოებით 70-იანი წლების შუა ხანებიდან ეს მაჩვენებლები რამდენადმე გაიზარდა.

შევეცადოთ დაწვრილებით გავერკვეთ ამ პროცესებში. ბავშვთაშობის ასაკში სქესობრივი დისპროპორციის გამოთანაბრების

---

<sup>62</sup> ასე მაგალითად, 1973 წელს რსფსრ-ში 40 წლამდე ასაკის ქალთა წილად მოდიოდა გაჩენათა საერთო რიცხვის – 97,8%, ესტონეთში – 99,1%.

ქორწინების კოეფიციენტების დინამიკა სსრკ-ში  
1940-1982 წლებში<sup>63</sup> (‰)

	1940	1960	1965	1970	1975	1980	1982	1983
ქორწინების კოეფიციენტის სიდიდე	6,3	12,1	8,7	9,7	10,7	10,3	10,3	10,4

შემდეგ, რაც ომის დანაკარგების შედეგს წარმოადგენდა, მთლიანად ქვეყანაში დაქორწინების პირობები უფრო სასიკეთო ხდება, რასაც ხელს უწყობს ჩვენი ხალხის მატერიალური მდგომარეობის განუხრელი ზრდა, დაქორწინებისა და რეგისტრაციისათვის ყოველგვარი ეთნიკური და რელიგიური დაბრკოლებების არ არსებობა. ეს დასტურდება ეთნიკურად შერეული ოჯახების ხვედრითი წილის ზრდითაც. თუ 1959 წელს ისინი შეადგენდნენ მთლიანად ოჯახების საერთო რიცხვის 10,2%-ს, უკვე 1970 წელს – 13,5-ს, 1979 წელს – 14,9%-ს, ხოლო სსრკ-ის ქალაქის მოსახლეობაში 1979 წელს ეს წილი უკვე 18,1%-ის ტოლი იყო.

ყველა ეს ფაქტორი ხელს უწყობს ქორწინებაში მეოფ პირთა ხვედრითი წილის ზრდას, მათ შორის ახალგაზრდა ასაკებშიც, რაც ოჯახის რეპროდუქციული ფუნქციის რეალიზაციისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია. ასე მაგალითად, 20-დან 29 წლამდე ასაკებში 1959 წლის მონაცემებით ქორწინებაში იყო ვაჟების 27,4% და ქალების 50,1%, ხოლო 1979 წლის აღწერით კი – უკვე ვაჟების 38,4% და ქალების 60,2%.

შემცირდა, განსაკუთრებით კი პირველ ქორწინებაში შესვლის ასაკი. 1973 წელს 20 წლამდე პირველ ქორწინებაში შევიდა გათხოვილ ქალთა საერთო რიცხვის 30,9%, ხოლო 20-24 წლამდე – 51,1%. 1983 წელს შესაბამისი მაჩვენებლები შეადგენდა 30,3 და 52,4%-ს. სსრკ-ის ცსს-ს 1978 წლის შერჩევითი გამოკვლევის მონაცემებით 23 წლამდე

<sup>63</sup> Население СССР. 1983. М., 1983, с. 84; Народное хозяйство СССР в 1983 г., с.30.

ქორწინებაში იყო 1919-1925 წლებში დაბადებული ქალების 35,4%, 1946-1948 წლებში დაბადებულების – უკვე 66,1%, ხოლო 1952-1954 წლებში დაბადებული კოჰორტის – 68,5%.

რა თქმა უნდა, ქვეყნის რეგიონების მიხედვით ამ პროცესს გააჩნია თავისებურებანი, კერძოდ ქორწინებაში შესვლის საშუალო ასაკის შემცირება განსაკუთრებით დამახასიათებელია სსრკ-ის ევროპული ნაწილისათვის. შუა აზიასა და ამიერკავკასიაში ძალიან ნაადრევი ქორწინების პრაქტიკულად გაქრობამ გამოიწვია პირველ ქორწინებაში შესვლის საშუალო ასაკის რამდენადმე გაზრდა.

შევხერდეთ ქორწინების შეწყვეტის, მათ შორის განქორწინების პროცესის თანამედროვე ტენდენციებზე. განქორწინება, უფრო სწორად ფაქტიურად დაშლილი ქორწინების იურიდიული გაფორმება (და მათი მმაჩის ბიუროში რეგისტრაციის შემდეგ დემოგრაფთა თვალთახედვის არეში სწორედ ეს მოვლენა ხვდება), არა მარტო მეუღლეებისათვის და განსაკუთრებით კი მათი ბავშვებისათვის წარმოადგენს ტრაგედიას, არამედ აისახება დემოგრაფიულ პროცესებზეც.

ოჯახის დაშლა, თვით მისი რეალური საფრთხეც კი, აისახება მეუღლეთა სურვილში იყოლიონ ბავშვები, და მაშასადამე, შობადობის საერთო დონეზეც, მით უფრო, რომ განმეორებითი ქორწინებები სრულიად ვერ ანაზღაურებს დაშლილი ოჯახების რიცხვს. ასე მაგალითად, ლატვიის სსრ-ში, სადაც მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის განქორწინების დონე ერთ-ერთი ყველაზე მაღალია, 1978-1979 წლებში 1000 განქორწინებულზე საშუალოდ მოდიოდა (ქვრივები განმეორებითი ქორწინების გაუთვალისწინებლად) ვაჟების 426 და ქალების 394 განმეორებითი ქორწინება. ქალების შედარებით დაბალი „განმეორებითი“ ქორწინება დაკავშირებულია იმასთან, რომ ბავშვები პირველი ქორწინების შემდეგ უმეტეს შემთხვევაში რჩება დედასთან, რაც აძნელებს მისთვის ახალი ოჯახის შექმნას. იმავე გამოკვლევის

მონაცემებით, ლატვიის სსრ-ში გაშორებული ბავშვიანი ქალებიდან, რომლებსაც სურვილი აქვთ, რომ განმეორებით შევიდნენ ქორწინებაში, არა უმეტეს 25% შეძლებს განახორციელოს ეს სურვილი. განმეორებით ქორწინებაში, განსაკუთრებით თუკი წინა ცოლქმრული კავშირიდან ჰყავთ ბავშვები, შობადობა საშუალოდ ყოველთვის ნაკლებია, რადგანაც მეუღლეებს წარსულის გამოცდილების გათვალისწინებით ხშირად აღარ სურთ ახალი ბავშვების ყოლა.

მთლიანად ქვეყანაში ქვრივთა და გაშორებულთა საერთო რიცხვიდან ახალ ქორწინებაში შედის ყოველი მესამე ვაჟი და ყოველი მეხუთე ქალი.

როგორია ქორწინების დაშლის რეალური დონე, როგორც ერთ-ერთი მეუღლის სიკვდილის ან განქორწინების შედეგი?

განვიხილოთ განქორწინების ტენდენციები. უკვე აღინიშნა, რომ მარტო განქორწინებათა რიცხვის შედარება ბევრს არაფერს იძლევა, აუცილებელია განქორწინების გაფორმების პროცედურის ცვლილების პრობლემებისა და სხვა მდგომარეობასთან ამ მოვლენის კავშირის გათვალისწინება. არასწორია, როგორც ეს ზოგჯერ ხდება, ამა თუ იმ წელს ქორწინებისა და განქორწინების რიცხვების შედარება და დასკვნების ამის საფუძველზე გამოტანა. ასე მაგალითად, თუ 1983 წელს ჩვენს ქვეყანაში რეგისტრირებული იყო 2 835 ათასი ქორწინება და 945 ათასი განქორწინება ზოგჯერ ამბობენ, რომ ყოველი მესამე ქორწინება იშლება. მაგრამ 1983 წელს მოხდა 2,8 მლნ. ქორწინება, ხოლო სანამ განქორწინება გაფორმდებოდა, ეს 945 ათასი დაშლილი ქორწინება, განსხვავებული ზოგჯერ კი საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში არსებობდა. საბჭოთა დემოგრაფების შეფასებით განქორწინებათა წლიური რიცხვის მხოლოდ 4%-მდე მოდის იმ ოჯახებზე, რომლებიც მიმდინარე წელს შეიქმნა.

თვალი გავადევნოთ განქორწინების პროცესის დინამიკას. თუ 1960 წელს სსრკ-ში რეგისტრირებული იყო 270,2 ათასი განქორწინება, ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, განქორწინების კოეფიციენტი შეადგინა 1,3‰, მაშინ 1965 წელს, ე.ი. განქორწინების გაფორმების წესების მნიშვნელოვან ცვლილებამდე, მათი რიცხვი 360,4 ათასამდე (1,6‰) გაიზარდა. მაგრამ 1966 წელს, განქორწინების პროცედურის გამარტივების შემდეგ, მათი რიცხვი 646,1 ათასამდე (2,8‰) გაიზარდა, 1975 წელს – 860,7 ათასამდე (3,4‰), ხოლო 1983 წელს მათ უკვე 945 ათასი, ანუ 3,5‰ შეადგენს. ყურადღება მივაქციოთ იმ მნიშვნელოვან გარემოებას, რომ 1966 წელთან შედარებით განქორწინებათა საერთო რიცხვი რამდენადმე შემცირდა (1979 წელს 615,2 ათასამდე), ხოლო შემდგომ დაიწყო ზრდა, პრაქტიკულად 1980 წლამდე, როცა მათმა რიცხვმა 929,6 ათასს მიაღწია, ე.ი. 1969-დან 1980 წლამდე იგი 50,6%-ით გაიზარდა. ეს იმაზე მეტყველებს, რომ განქორწინებათა რიცხვის ზრდა დაკავშირებულია არა მარტო განქორწინების პროცედურის ცვლილებასთან, არამედ ამ მოვლენას სხვა უფრო სიდრმისეული მიზეზებიც აქვს.

განქორწინების ზოგადი კოეფიციენტები, როგორც ამ სახის სხვა მაჩვენებლები არასრულად ახასიათებს ამ პროცესებს. მაგრამ უფრო დეტალური მაჩვენებლები ადასტურებს განქორწინების ზრდას. ასე მაგალითად, განქორწინების ჯამური კოეფიციენტი 1964 წელს შეადგენდა 176‰-ს, 1966 წელს – 349-ს, 1975 წელს – 396-ს და 1977 წელს – 438‰-ს.<sup>64</sup> ანალოგიური მაჩვენებლები 16-დან 49 წლამდე ასაკის ვაჟებისათვის 1964 წელს იყო – 193‰, 1966 წელს – 357, 1975 წელს – 414 და 1977 წელს – 463‰. განქორწინების ზრდაზე მეტყველებს მათი მაჩვენებლები საქორწინო კოპორტებში. 1959 წელს გაფორმებული

---

<sup>64</sup> მათ ანგარიშობენ ისევე როგორც შობადობის ჯამობრივ კოეფიციენტს. ჩვენს შემთხვევაში იგი გვიჩვენებს რეგისტრირებული განქორწინებების რიცხვს საშუალოდ 16-დან 49 წლამდე ასაკის 1000 ქალზე.

საშუალოდ 1000 ქორწინებიდან 10 წლის შემდეგ განქორწინების შედეგად დაიშალა 112 ქორწინება, 1964 წლის საქორწინო კოპორტისათვის ეს მაჩვენებელი შეადგენდა 171-ს, ხოლო 1969 წელს დაქორწინებულებში კი – 207-ს.

უკვე აღინიშნა, რომ განქორწინებათა ინტენსივობა განსხვავებულია რეგიონების მიხედვით. ახლო წარსულში, 20-30 წლის წინ, სოფლად ქალაქთან შედარებით, განქორწინებათა დონეებში არსებული განსხვავება, ახლა იცვლება. განქორწინებათა ზრდის ტემპები სოფლად, განსაკუთრებით ახალგაზრდებში, არსებითად უფრო მაღალია, ვიდრე ქალაქად, სადაც ეს დონე ისედაც მაღალია. ამ აზრით სოფელი ქალაქს ეწევა.

თანდათანობით მცირდება ცალკეულ მოკავშირე რესპუბლიკებში მოსახლეობის განქორწინებათა დონეებში არსებული განსხვავებანი. 1969-1970 წლებში 1000 ცოლქმრულ წყვილზე განქორწინებათა უმაღლესი საშუალო წლიური რიცხვი იყო ლატვიის სსრ-ში – 18,6‰, ხოლო ყველაზე მცირე – სომხეთის სსრ-ში – 4,7‰. 1978-1979 წლებში მაჩვენებლის უმაღლესი სიდიდე კვლავ ლატვიაში იყო რეგისტრირებული – 22,1‰, ხოლო ყველაზე მცირე სომხეთში – 5,0‰. 1969–1979-დან 1978-1979 წლამდე პერიოდში განქორწინებათა მაჩვენებლები მართალია სხვადასხვა ზომით, მაგრამ მაინც ქვეყნის ყველა მოკავშირე რესპუბლიკაში გაიზარდა.

ოჯახის დაშლის მეორე მიზეზია – ერთ-ერთი მეუღლის სიკვდილი, დაქვრივება. დემოგრაფ ა.გ.ვოლკოვის გაანგარიშებით 1970-1979 წლებში დაახლოებით 8 მლნ. ადამიანი დაქვრივდა. ეს ნიშნავს, რომ ამ წლებში საშუალოდ 1000 ქორწინებიდან 16 ერთ-ერთი მეუღლის სიკვდილის გამო დაიშალა. 1959-1970 წლებში დაქვრივების ინტენსივობის მაჩვენებელი ყოველ 1000 ქორწინებაზე საშუალოდ 18-ის ტოლი იყო.

დაქვრივების მიზეზით ქორწინების დაშლის დონე ვარირებს ქვეყნის რეგიონების მიხედვითაც, მაგრამ ამ სიდიდეთა შეფასება ძნელია, რადგანაც ცოლქმრული წყვილების რიცხვი არა მარტო დაოჯახებისა და ქორწინებათა დაშლის პროცესებით იცვლება, არამედ ქვეყნის ამა თუ იმ ნაწილში ოჯახების მოსვლისა და წასვლის შედეგადაც. მ.ს.ტოლცის შეფასებით 1959-1969 წლებში რსფსრ-ში საშუალოდ 1000 ცოლქმრულ წყვილზე 19 დაშლილი ცოლქმრული კავშირი (19‰) მოდიოდა, უკრაინაში – 15, მაჩვენებლის მაქსიმალური მნიშვნელობა იყო ტაჯიკეთის სსრ-ში – 31, უზბეკეთის სსრ-ში – 27‰, მინიმალური სიდიდე აღინიშნა მოლდავეთში – 10‰, რამდენადმე მაღალი ლატვიასა და ესტონეთში – 12‰.

ამრიგად, ქვეყანაში ქორწინების შეწყვეტის ტენდენციების ანალიზისას აუცილებელია გავითვალისწინოთ ამ მოვლენის მთელი მრავალფეროვნება, განსაკუთრებით ის სიდრმისეული სოციალურ-ეკონომიკური მიზეზები, რომლებმაც თანამედროვე პირობებში განაპირობეს ოჯახის ფუნქციათა ცვლილებები, და მაშასადამე, ქორწინებაში შესვლისა და მისი შეწყვეტის თანამედროვე ტენდენციებიც.

მოსახლეობის მოძრაობის მნიშვნელოვან ფორმას, რომელიც მისი შემადგენლობისა და რიცხოვნობის ცვლილებას იწვევს, წარმოადგენს მიგრაცია. მიგრაციული ნაკადები უკვე ომის წინა წლებში იყო ძალიან დიდი. ქვეყნის ინდუსტრიალიზაცია, ციმბირისა და შორეული აღმოსავლეთის რაიონების ათვისება მხოლოდ მოსახლეობის მაღალი მოძრაობის, სოფლიდან ქალაქში და ქვეყნის ახალ სამრეწველო რაიონებში აქტიური მიგრაციის შედეგად გახდა შესაძლებელი. მარტო 1925-1930 წლებში გეგმიური სოფლის მეურნეობრივი გადასახლების



შედგად (ახლა ამას ორგანიზებულ შეგროვებას ვუწოდებთ) ციმბირში 910 ათასი გლეხი ჩავიდა.<sup>65</sup>

მოსახლეობის დიდი ოდებობით გადაადგილებები შეიმჩნეოდა ომისა და ომის შემდგომ პირველ წლებში. ასე მაგალითად, 1941-1942 წლებში იმ რაიონებიდან, რომლებსაც ოკუპაცია ემუქრებოდა, ევაკუირებულ იქნა 25 მლნ. ადამიანი. 1968-1969 წლებში მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი შეიცვალა 13,9 მლნ.-მა ადამიანმა, ამასთან, მიგრანტთა 72% შრომისუნარიან ასაკში იყო. უკანასკნელ წლებში მოსახლეობის გადანაცვლებათა ძირითადი მიმართულება იყო მიგრაცია სოფლიდან ქალაქად, ქვეყნის ცენტრალური რაიონებიდან ციმბირსა და შორეულ აღმოსავლეთში და პირიქით, აგრეთვე ჩრდილო კავკასიასა და ქვეყნის სამხრეთის ზოგიერთ რაიონში. ასე მაგალითად, 1970-დან 1984 წლამდე პერიოდში სოფლიდან ქალაქად მიგრაციის შედეგად, სოფლის მოსახლეობის რიცხვი 105,7-დან 96,4 მლნ. კაცამდე ანუ 8,9%-ით შემცირდა, ხოლო სოფლის მოსახლეობის ხვედრითი წილი ქვეყნის მოსახლეობის საერთო რაოდენობაში შემცირდა 44-დან 35%-მდე.

საკმაოდ დიდია მოსახლეობის ახალ საცხოვრებელ ადგილზე გადანაცვლებათა საერთო ოდენობა. 1979 წლის აღწერით მუდმივ საცხოვრებელ ადგილზე დაბადებიდან ცხოვრობდა ქალაქის მოსახლეობის 43,5% და სოფლის მოსახლეობის 68,2%. ამ მაჩვენებლის „გაბნევა“ მოკავშირე რესპუბლიკების მიხედვით, და მაშასადამე, მიგრაციულ პროცესთა ინტენსივობაც, საკმაოდ მაღალია. ასე მაგალითად, დაბადებიდან მუდმივად მცხოვრები მოსახლეობის ყველაზე დაბალი ხვედრითი წილი დაფიქსირებული იყო ესტონეთში – 35,5% ქალაქად და 40,5% სოფელ ადგილებში. მუდმივ საცხოვრებელ ადგილს ყველაზე იშვიათად იცვლიდა შუა აზიისა და ამიერკავკასიის

<sup>65</sup> იხ.: *Платонов Н.И.* Переселенческая политика Советского государства и ее осуществление в СССР. Томск, 1976, с. 82.

სოფლის მოსახლეობა – შესაბამისი მაჩვენებლები შეადგენდა უზბეკეთის სსრ-ში 88,2%-ს და აზერბაიჯანში – 90,9%-ს. ერთი სიტყვით, საერთოდ სსრკ-ის მოსახლეობის მაღალი მოძრაობის პირობებში, რეგიონული დიფერენციაცია აქაც არსებობს.

მოსახლეობის განვითარებაზე მიგრაციის გავლენა ხშირად არაერთგვაროვანია. მოსახლეობის მოძრაობის ზრდა საზოგადოების განვითარების მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს, ხელს უწყობს ადამიანთა კულტურული და ზოგადსაგანმანათლებლო დონის ამაღლებას. მიგრაციის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებაც, ციმბირისა და შორეული აღმოსავლეთის ბუნებრივი რესურსების ათვისება და სხვ. სოფლის მეურნეობის მექანიზაციის ზრდა და მისი ინდუსტრიულ საფუძველზე გადაყვანა საშუალებას იძლევა, რომ სოფლიდან კადრების ნაწილი ეკონომიკის სხვა დარგების საჭიროებისათვის გამოვანთავისუფლოთ.

მაგრამ სოფლიდან მეტისმეტი მიგრაცია იწვევს სქესობრივ-ასაკობრივ დისპროპორციებს, ახალგაზრდების ნაკლებობას, რაც ართულებს სოფლის მეურნეობის განვითარებას, ახალი ტექნიკის სწრაფ ათვისებას, რაც დიდი ოდენობით მიეწოდება სოფელს, განსაკუთრებით უკანასკნელ წლებში რსფსრ-ს არაშავმიწანიადაგიან ზონაში. ბევრი ახალგაზრდის წასვლა იწვევს შობადობის შემცირებასა და მოსახლეობის დაბერებას. მეორე მხრივ, ახალგაზრდების დიდი მასის სოფლიდან მსხვილ ქალაქებში ჩასვლა დამატებით დატვირთვას უქმნის ქალაქის საყოფაცხოვრებო სამსახურებს, ართულებს საბინაო პრობლემის გადაწყვეტას.

მოსახლეობის ქვეყნის ახალ რაიონებში გადაადგილება ხშირად სხვა პრობლემების გადაწყვეტასთანაც არის დაკავშირებული. მნიშვნელოვანია, რომ ადამიანები არა მარტო ჩავიდნენ ახალი ათვისების რაიონებში, არამედ დარჩნენ იქ სამუშაოდ და

საცხოვრებლად ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. სანამ ადამიანი ახალ პირობებში მუშაობის გამოცდილებას დააგროვებს, გადის არა ნაკლებ ნახევარი წელი. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, არსებობს ახალმოსახლეთა „შეგუების“ პრობლემა. წინააღმდეგ შემთხვევაში როცა ადამიანი ახალ ადგილზე ცოტა ხნის მუშაობის შემდეგ უკან მიემგზავრება, საზოგადოება მნიშვნელოვან ეკონომიკურ და სოციალურ დანაკარგებს განიცდის.

ამრიგად, მიგრაციის თანამედროვე ტენდენციები საკმაოდ მრავალფეროვანია, და მათი შესწავლა, დემოგრაფიის როგორც მეცნიერების, მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენს.

ახლა გადავიდეთ დემოგრაფიული პროცესების ანალიზის შემდგომ ეტაპზე – მისი როგორც თანამედროვე თავისებურებების, ასევე მათი შედეგების კომპლექსთა და აგრეთვე ქვეყნის დემოგრაფიული განვითარების პერსპექტივების შესწავლაზე.

### სსრკ-ის მოსახლეობის განვითარების ხანგრძლივი ტენდენციები და მათი შედეგები

დემოგრაფიული პროცესების თანამედროვე ტენდენციებზე საუბრისას საჭიროა აღვნიშნოთ მათი მნიშვნელოვანი თავისებურება. დაახლოებით 70-იანი წლების მეორე ნახევრიდან შობადობა რამდენადმე გაიზარდა, განსაკუთრებით ახალგაზრდულ ასაკებში, იმ რაიონებში, სადაც ადრე იგი დაბალი იყო, პირველ რიგში რსფსრ-ში, უკრაინაში, ბელორუსიასა და ბალტიისპირეთის რესპუბლიკებში. ქვეყანაში შობადობის საერთო რიცხვი მარტო 1969-1984 წლებში 4 087 ათასიდან 5 389 ათასამდე, ანუ 31,8%-ით გაიზარდა. თუ 1965-1966

წლებში რსფსრ-ში 15-დან 19 წლამდე ასაკის ქალებში შობადობის ასაკობრივი კოეფიციენტი შეადგენდა 24,7‰-ს, უკვე 1982-1983 წლებში – 44,7‰-ს, 20-24 წლის ასაკებში – 150,3 და 163,8‰-ს, მაგრამ უკვე 25-29 წლის ასაკებში – შესაბამისად 120,1 და 113,2‰-ს.

უკანასკნელ წლებში გაჩენათა საერთო რიცხვში გაიზარდა მეორე ბავშვთა ხვედრითი წილიც. 1965 წელს რიგით მეორე ბავშვების ხვედრითმა წილმა გაჩენილთა საერთო რიცხვში შეადგინა 27,4%, 1974 წელს – 28,0, 1983 წელს – 35,4%, ოჯახებში მესამე ბავშვთა ხვედრითი წილი იყო 1965 წელს – 14,0%, 1973 წელს – 10,0% და 1983 წელს – 11,5%. ეს მოწმობს, რომ შესამჩნევად გაიზარდა ახალგაზრდა ოჯახების რიცხვი, სადაც ხშირად იბადება მეორე, და გაცილებით ნაკლები – მესამე ბავშვი, თუმცა უკანასკნელ წლებში აქაც არის გარკვეული ძვრები. მაგრამ მოსახლეობის გაფართოებული კვლავწარმოების გარანტია შეიძლება იყოს „სამ ბავშვიან“ ოჯახზე გადასვლა. საჭიროა გავითვალისწინოთ, რომ შობადობის შემცირება შუა აზიის რესპუბლიკებში მიმდინარეობს პირველ რიგში მეშვიდე, მერვე და უფრო მაღალი რიგითობის ბავშვების გაჩენათა რიცხვის შემცირებით, რაც იწვევს პირველი, მეორე და მესამე რიგითობის ბავშვთა ხვედრითი წილის ზრდას.

ქვეყანაში გაჩენათა საერთო რიცხვის ზრდა და მათი სტრუქტურის ცვლილება გარკვეულწილად დაკავშირებულია მოსახლეობის საერთო რიცხვში 20-დან 30 წლამდე ასაკის ახალგაზრდა ქალების რიცხვის ზრდასთან, ბავშვთაშობის ასაკში ადრე არსებული სქესობრივი დისპროპორციის ლიკვიდაციასთან და ქორწინებაში შესვლის საშუალო ასაკის შემცირებასთან. შობადობის საერთო რიცხვის ზრდას ხელი შეუწყო ისეთი სტრუქტურული ფაქტორის გავლენამაც, როგორცაა მოსახლეობის საერთო რაოდენობაში შობადობის მაღალი დონის მქონე რესპუბლიკების, უპირველეს ყოვლისა შუა აზიის

რესპუბლიკების მოსახლეობის ხვედრითი წილის ზრდა. 1970 წელს ისინი შეადგენდნენ სსრკ-ის მოსახლეობის 8,2%-ს, ხოლო 1984 წელს – 10,5%-ს. ვ.ა.ბორისოვის გაანგარიშებით სტრუქტურული ფაქტორის გავლენით აიხსნება 1970 წელს შობადობის ზოგადი კოეფიციენტის 17,4‰-დან, 1980 წელს – 18,3‰-მდე მატების 44%.

საჭიროა გავითვალისწინოთ სკკპ-ის XXVI ყრილობის გადაწყვეტილებების საფუძველზე ბავშვიანი ოჯახებისათვის სახელმწიფო დახმარების ღონისძიებათა კომპლექსის შემოქმედებაც.

ამიტომ, უკანასკნელ წლებში გაჩენათა რიცხვის ზრდის მიზეზთა ანალიზისას საჭიროა მხედველობაში მივიღოთ რეპროდუქციული ქცევის სტანდარტების შესაძლო ცვლილებებიც, ახალგაზრდებში თავისებური მოდის გაჩენაც კი, ოჯახში არა ერთი, არამედ ორი ბავშვის ყოლაზე.

გაჩენათა რიცხვის ზრდაში, რომელიც ახლა შეიმჩნევა, არის კიდევ ერთი ასპექტი – ეკონომიკური. თუ წინასწარ არ გავითვალისწინებთ გაჩენათა რიცხვის ასეთ ცვლილებებს, ანგარიშს არ გავუწევთ დემოგრაფთა რეკომენდაციებს, მაშინ შესაძლოა ეკონომიკის განვითარებაში გარკვეული სიძნელეები წარმოიშვას. რაც უფრო მეტია გაჩენათა რაოდენობა, მით მეტია მოთხოვნა ბავშვის ტანსაცმელსა და საკვებზე, საბავშვო სკოლამდელ და სამედიცინო დაწესებულებებზე და ა.შ. ერთი სიტყვით, აქ დემოგრაფიული პრობლემები, მოსახლეობის ზრდის ტენდენციების განჭვრეტა თვალსაჩინოდ და საგრძნობლადაა დაკავშირებული სახალხო მეურნეობრივ დაგეგმვასთან.

რაშია რსფსრ-ში, უკრაინაში, ბელორუსიასა და ზოგიერთ სხვა რესპუბლიკაში შობადობის შემცირების ხანგრძლივი ტენდენციის მიზეზი. ისინი ბევრია, რომლებიც ქმნიან რთულ და ზოგჯერ წინააღმდეგობრივ კომპლექსს.

უპირველეს ყოვლისა აღვნიშნავთ, ოჯახში ბავშვის „ეკონომიკური როლის“ დაცემას. ახლა ბავშვები აღარ წარმოადგენენ, როგორც წარსულში, მუშაკებს ადრეული ასაკიდანვე, რომლებსაც ოჯახის შემოსავალში თავიანთი, ხშირად მნიშვნელოვანი წვლილი შეჰქონდათ, და ეს, ჩვენი საზოგადოების უდავოდ მნიშვნელოვანი სოციალური მონაპოვარია. უფრო მეტიც, ბავშვები მხოლოდ 16 წლის ასაკიდან იწყებენ შრომას, იძენენ არსებობის დამოუკიდებელ წყაროს, ხოლო საყოველთაო საშუალო განათლების შემოღების შემდეგ კი უფრო გვიან, განსაკუთრებით თუ გავითვალისწინებთ უმაღლესსა და ტექნიკურში სწავლის პერიოდს.

ჩვენს ქვეყანაში არ არის უმუშევრობა, ხოლო უფროსი ასაკის პირთა უზრუნველყოფას, არსებული სოციალური უზრუნველყოფის პროგრესული სისტემის მეშვეობით სახელმწიფო ანხორციელებს. ასე რომ, ბავშვები აღარ წარმოადგენენ „დაზღვევას“ მოხუცებულობის შემთხვევაში. ჩვენს დროში ბავშვი საკმაოდ დიდხანს სწავლობს სკოლაში, შემდეგ სასწავლებელში. შედეგად, სახელმწიფო დახმარების მიუხედავად, ის გახდა ოჯახის ხანგრძლივი „კაპიტალური დაბანდების“ ობიექტი.

თითოეული ოჯახი ცდილობს, რომ ბავშვი კარგად იყოს ჩაცმული, მიიღოს ყველაფერი რაც აუცილებელია მისი სულიერი და ფიზიკური განვითარებისათვის. ბავშვის შენახვაზე გაწეული დანახარჯები საკმაოდ დიდია და შეადგენს მაგალითად, ქალაქურ ოჯახში ჩვენი გაანგარიშებით 7 წლამდე ასაკის ბავშვისათვის საშუალოდ ყოველთვიურად 75-80 მანეთს.<sup>66</sup> მაგრამ ოჯახის (არა მარტო ფულადი, არამედ უმთავრესად დროის, განსაკუთრებით დედის) ბიუჯეტი შეზღუდულია. ამასთანავე ყოველი ახალი ბავშვი ოჯახში ესაა

---

<sup>66</sup> ნ.ი.კირიჩენკოს გაანგარიშებით სკოლამდელი ასაკის ბავშვის რაციონალური ნორმით შენახვის ხარჯები შეადგენს, თვეში 45 მანეთს, ხოლო მოსწავლის შენახვისა კი – 76 მანეთს.

ხანგრძლივი შესვენება დედის მუშაობაში, რაც აუარესებს ოჯახის მატერიალურ მდგომარეობას.

მნიშვნელოვანია ხაზი გავესვათ, რომ ქალის საზოგადოებრივ წარმოებაში ჩაბმის პროცესი – პროგრესული და შეუქცევადი მოვლენაა. საბჭოთა ქალებისათვის სამუშაო არა მარტო არსებობის საშუალებათა წყაროა, არამედ ესაა ადგილი, სადაც ისინი ბევრ ინფორმაციას ღებულობენ. დიდი ხნით სამუშაოდან მოწყვეტა, განსაკუთრებით ქალაქად, იწვევს პირადი და პროფესიული კონტაქტების გაწყვეტას. ამიტომ, ზოგჯერ, ფეხმოკიდებული აზრი, იმის შესახებ, რომ „ქალის ოჯახში დაბრუნებით,“ ბევრი ცხოვრებისეული პრობლემის გადაწყვეტა შეიძლება, საეჭვოა, რომ რეალური და დასაბუთებული იყოს, განსაკუთრებით განათლების მაღალი დონისა და საინტერესო პროფესიის მქონე ქალებისათვის.

პერსპექტივაში, სანამ საზოგადოება ვერ შეძლებს ბავშვთა დაწესებულებების მუშაობის მნიშვნელოვნად გაუმჯობესებასთან ერთად, საზოგადოებრივი აღზრდის ქსელით სრულად მოიცვას მთელი მოზარდი თაობა, საჭიროა გამოვიდეთ იქიდან, რომ შრომისა და კვლავწარმოების ფუნქციებს შეითავსებს ოჯახი.

ამასთან, არ შეიძლება დავუპირისპიროთ ერთმანეთს საზოგადოებრივ წარმოებაში მუშაობა და ბავშვის აღზრდა. ოჯახის ეს ორივე ფუნქცია განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა და აუცილებელია მივაღწიოთ მათ ჰარმონიულ შეთანაწყობას სხვადასხვა დონისძიებათა სისტემასთან, რაც საშუალებას მოგვცემდა აგვემაღლებინა (ან არ შეგვემცირებინა მაინც) ბავშვის გაჩენისას ოჯახის დონე და ცხოვრების პირობები. ძალიან მნიშვნელოვანია ორ-სამ შვილიანი ოჯახების პრესტიჟულობის პროპაგანდა.

შობადობის წახალისების ღონისძიებები აუცილებელია იმიტომაც, რომ სოციალისტური საზოგადოება არაა დაინტერესებული ქვეყნის მოსახლეობის შეკვეცილ კვლავწარმოებაზე გადასვლით.

არსებობს თუ არა ახლა შეკვეცილი კვლავწარმოება? მთლიანად ქვეყანაში, რა თქმა უნდა, არა, და ამაზე მეტყველებს ადრე მოყვანილი, უპირველეს ყოვლისა კი კოჰორტული მაჩვენებლები. რაც შეეხება შობადობის დაბალი ღონის მქონე ცალკეული რეგიონების მოსახლეობის კვლავწარმოებას, ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად აუცილებელია მოსახლეობის რამდენიმე თაობის კვლავწარმოების ღონის მაჩვენებლების რეგიონულ ჭრილში ქონა.

შეკვეცილი კვლავწარმოება შეიძლება ჩამოყალიბდეს უპირველეს ყოვლისა შობადობის ინტენსივობის შემცირების შედეგად, რომელიც თავისი ტემპებით უსწრებს მოკვდაობის ინტენსივობის შემცირების ტემპებს. სქესობრივი სტრუქტურის გარკვეული დისპროპორციის დროს, მოსახლეობის კვლავწარმოების შეკვეცილი ტიპი რამდენიმე ხნით შეიძლება ჩამოყალიბდეს შობადობისა და მოკვდაობის უცვლელი ასაკობრივი ინტენსივობის დროსაც. ასაკობრივი სტრუქტურის ასეთი სპეციფიკა, უპირველეს ყოვლისა შეიძლება ჩამოყალიბდეს, ამა თუ იმ რეგიონიდან, განსაკუთრებით სოფლიდან ქალაქად, ახალგაზრდების დიდი რაოდენობით წასვლის ხარჯზე. სწორედ ასეთი სიტუაცია შეიქმნა 70-იანი წლების დასაწყისში რსფსრ-ს არაშავმიწანიადაგიანი ზონის ზოგიერთი ოლქის სოფლებში.

ინტენსიური მიგრაციის შედეგად ახალგაზრდებისა და საშუალო ასაკის პირთა რაოდენობის მკვეთრი შემცირება არაშავმიწანიადაგიანი ზონის მოსახლეობაში იწვევს მაღალი ასაკის პირთა ხვედრითი წილის ზრდას, და მაშასადამე, საბოლოო ჯამში იზრდება გარდაცვლილთა რიცხვიც, იზრდება მოკვდაობის ზოგადი კოეფიციენტიც. ასე მაგალითად, 1959-დან 1970 წლამდე პერიოდში 60 წლისა და მეტი



ასაკის მოსახლეობის ხვედრითი წილი ფსკოვის ოლქის მთელ მოსახლეობაში გაიზარდა 14,4%-დან 17,7%-მდე, მოკვდაობის ზოგადი კოეფიციენტი გაიზარდა 9,8‰-დან 1960 წელს, 13,2‰-მდე 1974 წელს. ამრიგად, მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის მკვეთრ ცვლილებას შეუძლია მნიშვნელოვნად იმოქმედოს ქვეყნის ამა თუ იმ ნაწილის დემოგრაფიულ სიტუაციაზე, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს, როგორც მთელი ქვეყნისათვის, ასევე მისი ცალკეული რეგიონებისთვისაც ხალხთმოსახლეობის პრობლემის გადაწყვეტისადმი აქტიური მიდგომის აუცილებლობას.<sup>67</sup>

მოსახლეობის შეკვეცილი კვლავწარმოების ტენდენციების უახლოესი ეკონომიკურ-დემოგრაფიული შედეგები გარკვეულწილად უკვე ახლა ახდენს გავლენას ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკაზე, უპირველეს ყოვლისა 60-იან წლებში შობადობის აბსოლუტური რიცხვის, და მაშასადამე, მომავალში პოტენციური შრომითი რესურსების სიდიდის შემცირებით.

თუ გაავარძელებთ ქვეყნის ზოგიერთი ნაწილის მოსახლეობისათვის შეკვეცილი კვლავწარმოების როგორც შობადობის შემცირების შედეგების განხილვას, მაშინ მისი ყველაზე საგრძნობი შედეგი შეიძლება იყოს მოსახლეობის ასაკობრივი შემადგენლობის ცვლილება, უპირველეს ყოვლისა ახალგაზრდების რიცხვის შემცირება და თავდაპირველად საშუალო, ხოლო შემდგომ ხანდაზმული ასაკის ადამიანთა ხვედრითი წილის ზრდა, ე.ი. მოსახლეობის დაბერების პროცესის დაჩქარება. სქესობრივი სტრუქტურის ასეთი ცვლილებები არ შეიძლება სასურველად მივიჩნიოთ, არა მარტო საზოგადოების საწარმოო ძალთა განვითარების პერსპექტივების პოზიციებიდან.

---

<sup>67</sup> სკკპ-ის ცკ-ისა და სსრკ-ის მინისტრთა საბჭომ მთელი რიგი დადგენილებები მიიღო რსფსრ-ს არაშავშიწანიდაგიანი ზონის შემდგომი განვითარების შესახებ. მათი წარმატებით განხორციელება ხელს შეუწყობს ქვეყნის ამ ნაწილში მოსახლეობის პრობლემების გადაწყვეტასაც.

მოსახლეობის დაბერება იწვევს რიგ სოციალურ და ფსიქოლოგიურ შედეგებსაც.

სსრკ-ში 60 წლისა და მეტი ასაკის პირთა ხვედრითი წილი გაიზარდა 6,7%-დან 1926 წელს, 13,3%-მდე 1975 წლის დასაწყისისათვის. ასე მაგალითად, 1959 წლის აღწერის მონაცემებით, მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა შეადგენდა 68,6 წელს, ხოლო 60 წლისა და მეტი ასაკის პირთა ხვედრითი წილი – 9,4%-ს. 1970 წლის აღწერის მონაცემების ბაზაზე გაანგარიშებული შესაბამისი მაჩვენებლები იყო 69,5 წელი და 11,2%.

ყურადსაღებია, რომ ამ პერიოდში მაღალი ასაკის პირთა ხვედრითი წილის მნიშვნელოვანი ზრდის მიუხედავად, მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა უმნიშვნელოდ შეიცვალა. მაშასადამე, ამჟამად მოსახლეობის დაბერების ძირითადი მიზეზია შობადობის რიცხვის შემცირება, რაც იწვევს მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის თანდათანობით ცვლილებას.

მაგრამ მოსახლეობის დაბერება არის შეკვეცილი კვლავწარმოების მხოლოდ ერთ-ერთი შედეგი. მოსახლეობის ძირითადი მასისათვის ასეთი ტიპი რომ იყოს დამახასიათებელი, მაშინ სახალხო მეურნეობის შრომითი რესურსებით უზრუნველყოფის პრობლემა შეიძლება უკიდურესად გამწვავდეს, რადგანაც შრომის ნაყოფიერების ზრდა ვერ შეძლებს დასაქმებული მოსახლეობის ბუნებრივი კლების კომპენსირებას. შეკვეცილი კვლავწარმოება არასასურველია ისტორიულ პერსპექტივაშიც. საჭიროა ღონისძიებათა კომპლექსის გამოყენება, რათა არ დაუშვათ მისი ჩამოყალიბება.

როგორც უკვე აღინიშნა, კვლავწარმოების მეორე ტიპი, უპირველეს ყოვლისა დამახასიათებელია შუა აზიის რესპუბლიკების სოფლად მცხოვრები მოსახლეობისათვის, სადაც არსებობს ზრდის მაღალტემპიანი მოსახლეობის გაფართოებული კვლავწარმოება,

უპირველეს ყოვლისა მაღალი, ოჯახის მიერ შეუზღუდავი შობადობისა და შედარებით დაბალი მოკვდაობის ხარჯზე.

ქვეყნის ამ ნაწილში დემოგრაფიული პროცესების მნიშვნელოვან თავისებურებას წარმოადგენს სოფლის მკვიდრი მოსახლეობის, თავისი რესპუბლიკის ფარგლებს გარეთ, სხვა ხალხებთან შედარებით დაბალი ტერიტორიული მოძრაობა. ეს ბევრადაა დამოკიდებული რუსული ენის არასაკმარის ცოდნასა და სოფლის მეურნეობაში მუშაობის ჩვევაზე. მაგალითად, 1970 წლის აღწერამ გვიჩვენა, რომ უზბეკების მხოლოდ 15% თვლიდა, რომ მათ თავისუფლად იცოდნენ რუსული ენა,<sup>68</sup> თანაც მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი ცხოვრობდა ქალაქად; 1979 წელს ეს მაჩვენებელი 49,3%-მდე გაიზარდა.

შუა აზიის რესპუბლიკებში მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპი – ყოველწლიურად დაახლოებით 3% – ამ ხალხების სოციალურ-ისტორიული განვითარების სპეციფიკითაა განპირობებული. ისინი სოციალიზმში გადავიდნენ ფეოდალიზმიდან, კაპიტალიზმის გვერდის ავლით, რომლისთვისაც დამახასიათებელია პატრიარქალურ ოჯახზე და მაღალ შობადობაზე დამანგრეველი გავლენა. ჩვენს დროში სოფლის მეურნეობის მაღალშემოსავლიან დარგებში კოლმეურნეების მატერიალური კეთილდღეობის სწრაფი ზრდა, მათი მოთხოვნილების სტრუქტურის ძალიან ნელი ევოლუციის პირობებში, ქმნის ეკონომიკურ ბაზას მრავალშვილიანი ოჯახის ცხოვრებისათვის. და ახლაც მრავალშვილიანობის შენარჩუნებული მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციების პირობებში და მოსახლეობის დაბალი მოძრაობის დროს, სოფლის, აულის, კიშლაკის საზოგადოებრივი აზრი ტრადიციულად ახალისებს დიდ ოჯახებს; ისინი თითქოსდა აუცილებელ ელემენტს წარმოადგენს.

---

<sup>68</sup> შეგახსენებთ, რომ მოსახლეობის აღწერების ჩატარების მეთოდის თანახმად, ეს ციფრი გამოსაკითხ ადამიანთა თვითშეფასებაზეა დამყარებული.

მაგრამ პრინციპში გარდაუვალია პატარა ოჯახებზე გადასვლა, რაზეც მეტყველებს ისეთი რესპუბლიკების გამოცდილება, როგორცაა ყაზახეთი, სომხეთი, მოლდავეთი და უპირველეს ყოვლისა, აზერბაიჯანი, სადაც მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო ტრადიციები ძლიან ჰგავს შუა აზიის რესპუბლიკების მკვიდრი მოსახლეობის ჩვეულებებს.

ახლა შევეცადოთ განზოგადებული სახით წარმოვიდგინოთ მოსახლეობის კვლავწარმოების თანამედროვე ტიპი იმასთან შედარებით, როგორც იყო წარსულში, მაღალი შობადობისა და მოკვდაობის პირობებში. ამის შესაძლებლობას იძლევა ლ.ვ.დარსკის მიერ გამოანგარიშებული კრებსითი ცხრილი. მოვიყვანოთ იგი რამდენადმე შეცვლილი ფორმით (იხ. ცხრილი 15)

თუ ცხრილის მონაცემებს დავაკვირდებით, თვალნათლივ დავინახავთ ორი ტიპის კვლავწარმოების თავისებურებებს. თავდაპირველად აღვნიშნავთ, რომ კვლავწარმოების ციკლის საბოლოო შედეგი, ე.ი. მოსახლეობის კვლავწარმოების ნეტო-კოეფიციენტი დამრგვალებით უდრის 1,6 და 1,1. რაოდენობრივად ეს მაჩვენებლები უმნიშვნელოდ განსხვავდებიან, მაგრამ ხარისხობრივად იგი მეტად მნიშვნელოვანია, რამდენადაც განსხვავებულია ის კომპონენტები, რომლებიც კვლავწარმოებათა ამ ტიპების ფორმირებას განაპირობებს. პირველი – ესაა ბავშვთაშობის ასაკის ქალების მოკვდაობით გამოწვეული განსხვავება შობადობის დანაკარგებში; აქ XIX საუკუნის ბოლოსა და ჩვენი დროის მაჩვენებლები (1,26 და 0,17) განსხვავდება 7-ჯერ და მეტად. შესაბამისად, დიდია პირველ შემთხვევაში (0,41 და 0,23) დაქვრივების შედეგად შობადობის დანაკარგები.

თუ გასული საუკუნის დასასრულს პრაქტიკულად არ იყო „დანაკარგები“ ბავშვთა რიცხვში განქორწინების შედეგად, რაც პასუხობდა იმ დროის ცხოვრების პირობებსა და ოჯახის ტიპს, ჩვენს

მოსახლეობის კვლავწარმოების მანქანებლების ფორმირებაზე  
მოქმედი ფაქტორები მისი სხვადასხვა ტიპის დროს

	რუსეთის ევროპული ნაწილი XIX ს. ბოლოს	სსრკ XX ს-ის 70-იანი წლების ბოლოს.
ბავშვთა საშუალო რიცხვი, რომელიც შეეძლო გაეჩინა ქალს ყველაზე უფრო ხელსაყრელ პირობებში	12,44	12,44
მათგან სულ არ გაუჩენიათ ბავშვი მათ შორის:	6,20	10,18
რეპროდუქციული ასაკის დასრულებამდე ქალის სიკვდილის გამო	1,26	0,17
ქალთა ნაწილის გაუთხოვრობის გამო	0,55	0,41
იმის გამო რომ ყველა ქალი ბავშვთაშობის ასაკის მიღწევისთანავე არ დაქორწინდა	2,38	2,46
ბავშვთაშობის ასაკის ბოლომდე დაქვრივების გამო ქორწინების გარეშე ყოფნა	0,41	0,23
განქორწინების გამო ქორწინების გარეშე ყოფნა	0,00	0,82
როგორც ცუდი ჯანმრთელობის ან შობადობის შეგნებულად არიდების შედეგი	1,60	6,09
სულ გააჩინეს ბავშვები	6,24	2,26
მათ შორის გოგონები	3,00	1,10
გაჩენილი გოგონებიდან მოკვდაობის არსებული რეჟიმის გათვალისწინებით შანსი აქვთ იცოცხლონ ბავშვთაშობის ასაკის დადგომამდე და გააგრძელონ კვლავწარმოების ახალი ციკლი	1,63	1,06

დროში ისინი უკვე საკმაოდ მნიშვნელოვანია – 0,82. შემდეგ აღვნიშნოთ მნიშვნელოვანი რაოდენობრივი განსხვავება; XIX საუკუნის ბოლოს, უპირველეს ყოვლისა მეუღლეთა, განსაკუთრებით კი დედის ცუდი ჯანმრთელობის გამო „იკარგებოდა“ 1,6 ბავშვი. ჩვენს დროში ამას დაემატა შობადობის შეგნებული შეზღუდვის გავლენა და ეს ფაქტორი „ჭამს“ შობადობის პოტენციური რიცხვის თითქმის ნახევარს (6,09), ე.ი. იწვევს ძირითად „დანაკარგებს.“

მთლიანობაში მოსახლეობის კვლავწარმოების ამჟამად ჩამოყალიბებული ტიპი მოკვდაობით გამოწვეული დანაკარგების შემცირების გამო უფრო პროგრესულია. ამ კუთხით იგი უფრო ჰუმანურია და, ზოგჯერ ამბობენ, რომ უფრო ეკონომიურია, ვიდრე ძალიან მაღალ მოკვდაობასა და შეუზღუდავ შობადობაზე დამყარებული მოსახლეობის კვლავწარმოების ტიპი.

ჩვენს დროში არსებითად შეიცვალა ოჯახში როლური ფუნქციები, საზოგადოებრივი აზრის დამოკიდებულება ქორწინებასა და ქორწინების დაშლასთან დაკავშირებით. ახლა განქორწინება ბავშვიანი ქალისათვის აღარ წარმოადგენს ეკონომიკურ კატასტროფას. საზოგადოებრივი აზრისა და ოჯახის გარშემომყოფთა მიერ, ის არ აღიქმება როგორც მკვეთრად ნეგატიური. თანამედროვე ოჯახი „განმტკიცებულია“ არა ქმრის „ეკონომიური ძალაუფლებით,“ არამედ უპირველეს ყოვლისა მეუღლეთა სიყვარულითა და ურთიერთპატივისცემით.<sup>69</sup> ერთი სიტყვით, ოჯახის „გვერგვი“ გახდა უპირველეს ყოვლისა არაეკონომიური, ფსიქოლოგიური ფაქტორები; ის დამყარებულია მეუღლეთა თანხმობასა და თანასწორუფლებიანობაზე, როგორც სოციოლოგები ამბობენ, მან მიიღო ეგალიტარული ხასიათი.

<sup>69</sup> აღვნიშნავთ, რომ ცნებამ – „ოჯახის უფროსი“, რომელიც ჯერ კიდევ გვხვდება ზოგიერთ პუბლიკაციებში, პრაქტიკულად დაკარგა ის აზრი, რომელიც მასში თავდაპირველად იგულისხმებოდა და წმინდა ფორმალური კატეგორია გახდა.

მაგრამ ეს მნიშვნელოვანი სოციალური მონაპოვარი განაპირობებს ერთმანეთის მიმართ მეუღლეთა მოთხოვნის ზრდას, როგორც სოციალურ, ასევე კულტურული და ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, რაც ქმნის განქორწინების მომატებულ რისკს. რასაც ადრე მეუღლეთა ეკონომიკური უთანასწორობა აფერხებდა, ახლა მოისპო, შეიცვალა აგრეთვე საზოგადოებრივი აზრიც. რა თქმა უნდა, ეს ფაქტორები არ ამართლებს დაუფიქრებელ ქორწინებებსა და განქორწინებებს, მაგრამ აუცილებელია გვახსოვდეს, რომ დაშლილ ოჯახთა რიცხვის ზრდას საფუძვლად უდევს სოციალურ-ეკონომიური ფაქტორები.

ამასთანავე ქალის როგორც მუშაკისა და მშრომელის როლის გადაჭარბებამ მისი დედობრივი ფუნქციის დაკარგვის საზიანოდ, და ქალის გაზრდილმა ეკონომიურმა დამოუკიდებლობამ, რიგ შემთხვევაში გამოიწვია ოჯახის ცხოვრებისეულ ფასეულობათა სისტემაში ბავშვთა მნიშვნელობის დაცემა. ზოგიერთი ქალი დემოსტრაციულად უგულვებელყოფს ქალის – როგორც დედისა და ოჯახის დიასახლისის როლს და „ოჯახის გარეშე“ ინტერესებზეა ორიენტირებული. ასეა თუ არა ეს სინამდვილეში – ეს სხვა საკითხია, მაგრამ მსგავსი განწყობილების ზრდა თავისთავად ყურადსადებია.

როგორიდაა სსრკ-ის მოსახლეობის განვითარების პესპექტივები? ისინი დიდად არის დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენად შედეგიანი იქნება ახლა ქვეყანაში მიმდინარე დემოგრაფიული პოლიტიკა, თუმცა მისი ეფექტურობა არ შეიძლება ახლავე შეფასდეს, ამისთვის საკმაოდ ხანგრძლივი დროა საჭირო. ამიტომ მოსახლეობის კვლავწარმოების მომავალი პარამეტრებისათვის რაიმე რაოდენობრივი შეფასების მიცემა, და მით უმეტეს ზოგჯერ არასრული სტატისტიკური ინფორმაციის პირობებში, საკმაოდ ძნელია. ჩვენ, აქამდე არსებული რეგიონული განსხვავების გათვალისწინებით, მხოლოდ მოსახლეობის მოძრაობის

სხვადასხვა კომპონენტის ხარისხობრივი მაჩვენებლებით შემოვიფარგლებით.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ხანმოკლე პერსპექტივაში, ე.ი. ჩვენი საუკუნის ბოლომდე, გაგრძელდება ქვეყნის რეგიონების მიხედვით შობადობის ინტენსივობის დაახლოების აქტიური პროცესი. შემდგომში (შეიძლება დაჩქარებული ტემპითაც კი) შესამჩნევი იქნება შუა აზიის რესპუბლიკებში, განსაკუთრებით სოფლის მოსახლეობაში, შობადობის ინტენსივობის შემცირების პროცესი. აქ, ყველაზე სავარაუდოა, რომ მოხდეს მრავალშვილიანიდან, საშუალოშვილიან და ცოტა მოგვიანებით კი მცირეშვილიან ოჯახზე გადასვლა. ასეთ პირობებში მნიშვნელოვანია დემოგრაფიული პოლიტიკის გააქტიურება იმისათვის, რომ არ მოხდეს მოსახლეობის ძირითადი ნაწილის გადასვლა მცირეშვილიან ოჯახზე.

ამიერკავკასიის ისეთ რესპუბლიკებში, როგორცაა აზერბაიჯანი და სომხეთი, აგრეთვე ყაზახეთსა და მოლდავეთში, პერსპექტივაში, დასრულებასთან ახლოს იქნება (ან უკვე დასრულდება) შობადობის დაბალ დონეზე და მცირეშვილიან ოჯახებზე გადასვლა.

რაც შეეხება შობადობის დაბალი დონის მქონე რესპუბლიკებს (რსფსრ, უკრაინა, ბელორუსია, საქართველო, ბალტიისპირეთი), მათი ცვლილების პერსპექტივები განსაკუთრებით მჭიდროდაა დაკავშირებული მთლიანად ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიური განვითარების ტენდენციებთან.

დაავადებისა და მოკვდაობის ტენდენციები დიდად იქნება დამოკიდებული მეცნიერების განვითარების წარმატებებსა და ჯანმრთელობის დაცვის ორგანოების ეფექტურ ფუნქციონირებაზე. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ სფეროშიც შენარჩუნებული იქნება სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდის პროგრესული ტენდენცია ჩვილთა მოკვდაობისა და ტრამვატიზმით გამოწვეული მოკვდაობის შემდგომი



შემცირების ხარჯზე, საშუალო ასაკის პირთა ყოფითი და საწარმოო უბედური შემთხვევებისაგან გარდაცვალების შემცირების ხარჯზე და ა.შ. აქ, დიდ როლს ითამაშებს მოსახლეობის შრომისა და დასვენების რაციონალიზაცია, მასობრივი ფიზკულტურისა და სპორტის განვითარება.

პერსპექტივაში გაიზრდება მოსახლეობის ტერიტორიული მოძრაობა, განსაკუთრებით ქვეყნის აღმოსავლეთ რაიონებში. ამავე დროს შობადობის დაბალი დონის რაიონებში მოსახლეობის გადაადგილების ინტენსივობა სოფელი-ქალაქის მიმართულებით შეიძლება შემცირდეს, მით უფრო, რომ ამ რაიონებში მიგრანტთა პოტენციური რეზერვები უმნიშვნელოა.

მთლიანობაში ჩვენს ქვეყანაში დემოგრაფიული სიტუაცია საკმაოდ მრავალფეროვანია, მისი შესწავლა თითოეული რეგიონის ისტორიული განვითარების თავისებურებების გათვალისწინებასა და დემოგრაფიული ანალიზის სხვადასხვა მეთოდების გამოყენებას მოითხოვს.

## თავი V

### რა არის დემოგრაფიული პოლიტიკა?

სკკპ-ის ცკ-ის აპრილის (1985 წ.) პლენუმზე აღინიშნა, რომ „ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური დაჩქარების უმაღლეს მიზანს სკკპ ხედავს იმაში, რომ განუხრელად ნაბიჯ-ნაბიჯ აამაღლოს ხალხის კეთილდღეობა, გააუმჯობესოს საბჭოთა ადამიანების ცხოვრების ყველა მხარე, შექმნას ხელსაყრელი პირობები პიროვნების ჰარმონიული განვითარებისათვის.“<sup>70</sup>

საბჭოთა ხალხის კეთილდღეობის შემდგომი ამაღლებისათვის პარტიის მიერ დასახული ღონისძიებები მოითხოვს, სახალხო მეურნეობრივი დაგეგმვის სრულყოფის, რიგი გრძელვადიანი სოციალურ-ეკონომიკური პროგრამების რეალიზაციისადმი კომპლექსურ მიდგომას.

ჩვენი საზოგადოების გრძელვადიან სოციალურ-ეკონომიკურ დაგეგმვაზე გადასვლასთან დაკავშირებით გაიზარდა დემოგრაფიული პროცესების განვითარების ტენდენციებისა და მათი შედეგების გათვალისწინების აუცილებლობა, რადგანაც 25-30 წლიან გაანგარიშებებში არა მარტო მთლიანად ქვეყნისათვის, არამედ რეგიონების მიხედვითაც, ცვლილებები მათ ხასიათში შეიძლება საკმაოდ არსებითი იყოს და მათი გავლენა აისახება სახალხო მეურნეობის გეგმების რეალიზაციაზეც.

გრძელვადიანი სოციალურ-ეკონომიკური დაგეგმვა, მთლიანად ჩვენი საზოგადოების განვითარების მართვა, აუცილებელ ელემენტად უნდა მოიცავდეს დემოგრაფიულ პროცესებზე საზოგადოების მიზანმიმართულ ზემოქმედებასაც. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, საქმე

<sup>70</sup> Правда, 1985, 24 апреля.

ეხება დემოგრაფიული პროცესების მართვას, ანუ დემოგრაფიულ პოლიტიკას.

ნებისმიერი პროცესის მართვა უნდა მოიცავდეს, ჯერ ერთი, ამ მოქმედებათა მიზნის განსაზღვრას, ე.ი. სამართავი ობიექტის იმ პარამეტრებს, რომლისკენაც ჩვენ მივისწრაფით. მეორე ელემენტია – იმ თავდაპირველი მდგომარეობის ანალიზი, რომელშიც იმყოფება სამართავი ობიექტი მართვის მოქმედების პროგრამის რეალიზაციის დასაწყისში. ნებისმიერი პროცესის მართვისათვის აუცილებელია გვექონდეს საზომთა სისტემა, რომელიც საშუალებას იძლევა ვაკონტროლოთ სამართავი სისტემის მდგომარეობის ცვლილება. დემოგრაფიულ პროცესებთან დაკავშირებით – ესაა მათი ანალიზის მეთოდები.

დემოგრაფიული სიტუაცია (ან როგორც ზოგჯერ ამბობენ დემოგრაფიული ვითარება), თავისი არსით წარმოადგენს მოსახლეობის კვლავწარმოების ხანგრძლივი ტენდენციების ელემენტს, რომელიც ყალიბდება სოციალურ-ეკონომიკურ ფაქტორთა განმსაზღვრელი გავლენით. უფრო რთულადაა საქმე სამართავი მოქმედებების მიზნის განსაზღვრისას, ე.ი. დემოგრაფიულ პროცესთა იმ პარამეტრებზე, რომლისკენაც ჩვენ მივისწრაფით პერსპექტივაში.

რთული სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების მართვის საფუძვლების დამუშავებისას, უპირველეს ყოვლისა აუცილებელია გავითვალისწინოთ მათი თავისებურებანი, რაც შემდგომში განსაზღვრავს ასეთ მოქმედებათა ზოგად პრინციპებსაც. ცნობილია, რომ მოსახლეობაში მიმდინარე პროცესთა ხასიათი იცვლება სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების გავლენით, რომლებიც თითოეულ საზოგადოებრივ ფორმაციაში სპეციფიკურად ვლინდება. ეს გავლენა მარტივად არ უნდა გავიგოთ, კერძოდ თითქოსდა მოსახლეობის ცხოვრების დონის ზრდასთან ერთად რაღაცნაირად

იმავე პროპორციით იზრდება (ან მცირდება) შობადობის ინტენსივობა. სოციალურ-ეკონომიკურ და დემოგრაფიულ მოვლენებს შორის არსებობს დემოგრაფიული ქცევის თავისებური გადამცემი მექანიზმი.

დემოგრაფიულ პროცესთა მართვის შესაძლებლობაზე მოქმედ მნიშვნელოვან თავისებურებას წარმოადგენს ის თვისება, რასაც დემოგრაფებმა ინერციულობა უწოდეს. მისი არსი ისაა, რომ დემოგრაფიულ პროცესთა პარამეტრები, დემოგრაფიული სტრუქტურები, დროში საკმაოდ ნელა იცვლება, და მათი თანამედროვე პარამეტრები უმეტესწილად წარსულის სოციალურ-ეკონომიკური პირობების ანარეკლია.

დაწვრილებით შევხერდეთ ჩვენს ქვეყანაში დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარებაზე. როგორც ცნობილია სკკპ-ის XXV ყრილობაზე ჩამოყალიბდა დებულება გარემოს დაცვისა და ხალხთმოსახლეობის პრობლემების გამწვავების შესახებ. იმაზე, რომ ეს მდგომარეობა შენარჩუნებულია, ლაპარაკი იყო სკკპ-ის XXVI ყრილობაზეც. რა უნდა გვესმოდეს ხალხთმოსახლეობის პრობლემებისა და დემოგრაფიული სიტუაციის გამწვავებაში?

დემოგრაფიული სიტუაციის გამწვავებაში შეიძლება გვესმოდეს შემდეგი მომენტები:

საზოგადოების გრძელვადიანი ინტერესების პოზიციებიდან გამომდინარე შობადობის ინტენსივობის დონის შემცირება მინიმალურად დასაშვებზე დაბლა;

როგორც დაბადებისას ასევე ცალკეულ ასაკებში მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდის შეწყვეტა;

საზოგადოების გრძელვადიანი ინტერესების პოზიციიდან, მიგრაციის არარაციონალური მიმართულება და ახალმოსახლეთა შეჩვევის დაბალი დონე;

ქვეყნის ცალკეულ რეგიონებში დისპროპორციული, უპირველეს ყოვლისა სქესობრივ-ასაკობრივი, დემოგრაფიული სტრუქტურების ფორმირება;

საზოგადოების ინტერესების საწინააღმდეგო განქორწინების მაღალი მაჩვენებელი.

დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარება მოითხოვს პარამეტრებისა და მოსახლეობის კვლავწარმოების იმ ტიპის განსაზღვრას, რომელიც მიჩნეულია ყველაზე სასურველად, ე.ი. ოპტიმალურად, პერსპექტივაში. ასეთი ტიპის შერჩევა უნდა გამომდინარეობდეს იმ მიზნიდან, რასაც ისახავს საზოგადოება და რომელსაც ემორჩილება ყველა სოციალური და ეკონომიკური ამოცანის გადაწყვეტა.

ამ მიზანს წარმოადგენს განვითარებული სოციალისტური საზოგადოების გეგმაზომიერი და ყოველმხრივი სრულყოფა, და მაშასადამე, კომუნიზმისაკენ შემდგომი წინსვლა.<sup>71</sup> მოსახლეობის კვლავწარმოების ასეთი ტიპის ძირითადი ელემენტების განსაზღვრისას აუცილებელია გავითვალისწინოთ მისი განვითარების გენერალური ტენდენციები, ჩვენს ქვეყანაში ამჟამად არსებული მოსახლეობის კვლავწარმოების სხვადასხვა ტიპების შედეგები.

საბჭოთა დემოგრაფიების გამოკვლევებმა გვიჩვენეს, რომ გრძელვადიან პერსპექტივაში მოსახლეობის ყველაზე სასურველი კვლავწარმოების ტიპის ძირითად დამახასიათებელ ნიშნებად შეიძლება დავასახელოთ შემდეგი:

არცთუ მაღალი შობადობა, რომელიც, ზრდის მცირე ტემპებით უზრუნველყოფს მოსახლეობის გაფართოებულ კვლავწარმოებას. შობადობის ასეთ ტიპს პასუხობს ტიპიური ორ-სამბავშვიანი ოჯახი;<sup>72</sup>

<sup>71</sup> იხ.: Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС, 14-15 июня 1983 г., с. 8-9.

<sup>72</sup> როცა ტიპიურ ოჯახზე საუბარი, ეს ნიშნავს რომ ყველაზე მრავალრიცხოვანი და გავრცელებული უნდა იყოს ორ-სამბავშვიანი ოჯახები, დანარჩენი ტიპის ოჯახები კი – უფრო იშვიათი.

როგორც დაბადებისას, ასევე სხვადასხვა ასაკებში მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობის მუდმივი ზრდა;

მიგრაციის სხვადასხვა ფორმების ინტენსივობის ზრდა;

მოსახლეობის ხარისხის მუდმივი ზრდა;

პერსპექტივაში კვლავწარმოების ასეთი ტიპი მთელი ქვეყნისათვის ერთიანი უნდა გახდეს, რეგიონულ ასპექტში კონკრეტული, არაპრინციპული განსხვავების შენარჩუნების პირობებში.

საჭიროა განსაკუთრებით ვთქვათ მოსახლეობის ხარისხზე. რა თქმა უნდა, საქმე ეხება, არა იმას, რომ ერთი ადამიანი უკეთესია და მეორე – უარესი. ფართო გაგებით მოსახლეობის ხარისხში იგულისხმება ახალი ცოდნის შეთვისების სიჩქარე, მოსახლეობის უმეტესი ჯგუფების მიერ ცხოვრებისა და შრომის ახალი პირობებისადმი შემგუებლობის სისწრაფე. მოსახლეობის ხარისხი გარკვეულწილად ვლინდება განათლების დონის ზრდაში, პროფესიული სტრუქტურის სრულყოფასა და სხვა ნიშან-თვისებებში.

უფრო დაწვრილებით შევჩერდეთ სსრკ-ში დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარების თავისებურებებსა და მის მეთოდებზე.

დღემდე სადავო პრობლემაა, უნდა განსხვავდებოდეს თუ არა დემოგრაფიული პოლიტიკა ქვეყნის რაიონების მიხედვით. თუ გამოვალთ იქიდან, რომ ეს პოლიტიკა მიმართული უნდა იყოს მომავალი მოსახლეობის კვლავწარმოების ერთიანი, ოპტიმალური ტიპის შექმნისაკენ, მაშინ მთელ ქვეყანაშიც დემოგრაფიული პოლიტიკის ერთიანი მიმართულება უნდა ხორციელდებოდეს. მაგრამ ამასთანავე, ხაზი უნდა გაუუსვათ, რომ დემოგრაფიული პოლიტიკის ამა თუ იმ მეთოდის შესაძლებლობა და რაციონალური გამოყენება რეგიონის კონკრეტული პირობიდან გამომდინარე უნდა განისაზღვრებოდეს.

მოსახლეობის შეკვეცილი კვლავწარმოების თავიდან აცილების ერთ-ერთი მიმართულება უნდა იყოს მოკვდაობის შემდგომი შემცირება, უფრო სწორად კი სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდა.

დემოგრაფიული პოლიტიკა შეიძლება ეფექტური იყოს თუ მისი მიზნები ემთხვევა საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების საერთო მიმართულებას, მის წინსვლით განვითარებას.

დებულება იმის შესახებ, რომ დემოგრაფიული პოლიტიკის ზოგიერთი ღონისძიება მოსაზრებათა სისტემის მეშვეობით რეალიზდება, დიდად განსაზღვრავს მისი განხორციელების ეფექტურობის პირობებსა და მის ძირითად პრინციპებს.

თავისი სპეციფიკური ზემოქმედების გამო, დემოგრაფიულ პოლიტიკას შობადობის სფეროში საგრძნობი და მყარი შედეგი მხოლოდ განსაზღვრული დროის შემდეგ შეუძლია მოგვცეს. რეალურად შეიძლება ვიმოქმედოთ მხოლოდ დემოგრაფიული ქცევის ფორმირებად სტანდარტებზე, უპირველეს ყოვლისა ახალგაზრდობაში, ვინაიდან მოზრდილ ადამიანებში იგი უკვე ნაკლებად იცვლება. ამ მხრივ უფრო პლასტიკურია მოსახლეობის წარმოდგენები მიგრაციის ამა თუ იმ სახეობისა და მიმართულების უპირატესობაზე.

დემოგრაფიული პოლიტიკის წარმატების მეორე მნიშვნელოვანი პირობაა მისი მიმართულებისა და მიზნის ხანგრძლივი და მრავალწლიანი მდგრადობა. ამ სფეროში ყოველგვარი „კურსის შეცვლა“ მოსახლეობის დეზორიენტირებას ახდენს, არ უწყობს ხელს დემოგრაფიული ქცევის აუცილებელი, მტკიცე სტანდარტების ფორმირებას.

ახალი დემოგრაფიული იდეალები შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ (ან შევქმნათ პირობები, ისტორიულად უმოკლეს დროში არსებული იდეალების რეალიზაციისათვის), თუ დემოგრაფიული პოლიტიკა ცხოვრებაში ტარდება როგორც ღონისძიებების ყოველმხრივი და

მრავალფეროვანი კომპლექსი – ჩვენი საზოგადოების ცხოვრებისეულ ფასეულობათა სისტემაში, ოჯახებისათვის პირდაპირი ფულადი დახმარებებიდან დაწყებული, დედობისა და მამობის როლის პროპაგანდამდე.

ამიტომ, იმის განსაზღვრა, წარმატებულია თუ წარუმატებელი დემოგრაფიული პოლიტიკა, საკმაოდ ზუსტად მხოლოდ რამდენიმე წლის შემდეგ შეიძლება. ეს კი გარკვეულ ფსიქოლოგიურ სიძნელეს ქმნის ამ ღონისძიებათა გატარებისას, ვინაიდან მათზე დანახარჯების გაწევა აუცილებელია უახლოეს დროში, ხოლო შედეგი კი შეიძლება გამოვლინდეს მომავალში, შესაძლოა საკმაოდ შორეულშიც.

დემოგრაფიული პოლიტიკის ღონისძიებათა გატარებისას სოციალისტური საზოგადოება წყვეტს ოჯახის შრომითი და კვლავწარმოებითი ფუნქციების საუკეთესოდ შეხამების ამოცანას.

დემოგრაფიულ პროცესებზე საზოგადოების მიზანმიმართული ზემოქმედების შესაძლებლობას ადასტურებს ევროპის რიგ სოციალისტურ ქვეყანათა გამოცდილება, სადაც უკანასკნელ ათწლეულებში ტარდებოდა შობადობის ზრდისაკენ მიმართული დემოგრაფიული პოლიტიკა. ყველაზე სრული სახით დემოგრაფიული პოლიტიკის პროგრამები, დაახლოებით 60-იანი წლების შუახანებიდან ხორციელდება ბულგარეთში, გერ-ში, რუმინეთში, უნგრეთში, ჩეხოსლოვაკიაში. გამოცდილებამ გვიჩვენა, რომ ცხოვრების ღონის ცვლილებასთან და სხვადასხვაგვარ მატერიალურ კეთილდღეობაზე მოსახლეობის მოთხოვნილების ზრდასთან ერთად, დემოგრაფიული პოლიტიკის არსებული ღონისძიებები მუდმივად უნდა უმჯობესდებოდეს.

რისკენ უნდა იყოს მიმართული შორეულ პერსპექტივაში დემოგრაფიული პოლიტიკა ჩვენს ქვეყანაში? ის მიმართული უნდა იყოს იმ სოციალური და ეკონომიკური პრობლემების გადაწყვეტისაკენ,



რომლებიც ქვეყნის წინაშე XXს. ბოლოსა და XXIს. დასაწყისში დადგება, რადგანაც დემოგრაფიული პროცესების ინერტულობის გამო საგრძნობი შედეგების მიღწევა ხანგრძლივ დროს მოითხოვს. ეს ნიშნავს, რომ ღონისძიებათა სისტემის რეალური წვლილი საზოგადოებრივ, მათ შორის ეკონომიკურ, განვითარებაში საგრძნობი გახდება არა ერთბაშად, რადგანაც 90-იან წლებში დაბადებული ბავშვები შრომისუნარიან ასაკში შევლენ XXI ასწლეულში, როცა წარმოების ტექნიკური დონე მნიშვნელოვნად მაღალი იქნება ვიდრე ახლანდელი. ამიტომ უკვე დღესაა საჭირო ვიფიქროთ მოსახლეობის ხარისხობრივი მახასიათებლების ამადლებაზე

დემოგრაფიული პოლიტიკის ობიექტია ასევე მიგრაციაც. მოსახლეობის ტერიტორიული მოძრაობა თავისი არსით უნდა განიხილებოდეს როგორც დადებითი მოვლენა; მაგრამ გარკვეულ შემთხვევებში მას შეიძლება ნეგატიური შედეგებიც ჰქონდეს, ამიტომ დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარებისას საჭიროა რეგიონის პირობების გათვალისწინება.

დემოგრაფიული პოლიტიკის ეფექტურობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ოჯახს, ამასთან, ლაპარაკია არა მარტო მეუღლეთა რეპროდუქციულ ქცევაზე. ოჯახში ხორციელდება ბავშვების აღზრდა, მათი სოციალური ქცევის განსაზღვრულ ნორმებზე, მომავალი პროფესიული საქმიანობის გვარობასა და სახეობაზე ორიენტაცია. ოჯახი დასაწყისიდანვე აყალიბებს (რა თქმა უნდა, საზოგადოებრივი ურთიერთობის, და უპირველეს ყოვლისა საზოგადოებრივი წარმოების ზემოქმედებით) წარმოდგენებს მიგრაციის შესაძლო გზებზე.

დემოგრაფიული პოლიტიკის ღონისძიებათა რომელი ჯგუფები არსებობს? პირობითად ისინი შეიძლება დაგვით სამ ჯგუფად: 1) ეკონომიური, 2) ადმინისტრაციულ-იურიდიული, 3) სოციალურ-ფსიქოლოგიური ანუ აღმზრდელობითი.

დემოგრაფიული პოლიტიკის სხვადასხვა ღონისძიებათა, განსაკუთრებით ეკონომიკურის, გამოყენების შესაძლებლობა და ეფექტურობა უშუალოდ წარმოებითი ურთიერთობის გაბატონებულ სისტემაზე დამოკიდებული. მხოლოდ სოციალისტურ საზოგადოებაში, მისი გეგმიანი მეურნეობის მეშვეობით იქმნება ობიექტური შესაძლებლობა დემოგრაფიული პოლიტიკის სხვადასხვაგვარი მეთოდების ეფექტურად გამოყენებისათვის

შობადობაზე მოქმედ ეკონომიკურ საშუალებებს შორის აუცილებელია განსაკუთრებით გამოვეყნოთ ღონისძიებათა კომპლექსი, რომელიც მოწოდებულია შექმნას საუკეთესო პირობები ბავშვთა გარკვეული რიცხვის მეოღ ოჯახებში შრომითი და აღმზრდელობითი ფუნქციების შესახამებლად. ზოგჯერ ისინი დაჰყავთ მხოლოდ ე.წ. ოჯახურ შემწეობებზე, ე.ი. ოჯახებისათვის პირდაპირ ფულად დახმარებებზე მათში ბავშვთა რიცხვის შესაბამისად, რასაც ხშირად მრავალშვილიანობის დახმარებასთან აიგივებენ. თუ ოჯახური დახმარებები მიზნად ისახავს, როგორც წესი, დაბალი რიგითობის შობადობის სტიმულირებას (პირველი, მეორე, მესამე ბავშვი), მრავალშვილიანი ან ნაკლებადუზრუნველყოფილი ოჯახებისათვის შემწეობა კი, ეკონომიკური დახმარების ღონისძიებას წარმოადგენს.

სსრკ-ში მრავალშვილიანი ოჯახებისათვის პირდაპირი ფულადი დახმარებები ჯერ კიდევ 1944 წელს შემოიღეს. ამ საკანონმდებლო აქტის თანახმად დახმარება ეძლევათ ყოველთვიურად, მეოთხე და შემდგომი ბავშვისათვის, ამასთან ბავშვის რიგითი ნომრის ზრდასთან ერთად დახმარების ზომაც იზრდება. როგორც ცნობილია, X ხუთწლედში შემოდებულ იქნა ნაკლებადუზრუნველყოფილ ოჯახთა დახმარების სისტემა, რომლებსაც მიეკუთვნებოდა ოჯახები, თვეში 50 მანეთი და უფრო ნაკლები საშუალო სულადობრივი შემოსავალით.

დემოგრაფიული პოლიტიკის ეკონომიკური სახსრები თავისი შესაძლებლობებითა და ნომენკლატურით არ შემოიფარგლება დახმარებებითა და სხვა სახის წახალისებათა გაცემით. აქ შედის ღონისძიებები, რომლებიც დედებს საშუალებას აძლევს ეფექტურად იმუშაონ საზოგადოებრივ წარმოებაში. არასრული სამუშაო დღის უფრო ფართოდ გამოყენება ან მცოცავი გრაფიკით მუშაობა, საშუალებას იძლევა ბავშვის სიცოცხლის პირველ წლებში ადვილად შეათავსონ მისი მოვლა და შრომითი საქმიანობა.

შობადობის წახალისებისა და ახალი დემოგრაფიული ქცევის ჩამოყალიბების ერთ-ერთ მეთოდს წარმოადგენს პრაქტიკაში განხორციელებული ბავშვიანი ოჯახებისათვის შეღავათების მიცემა, აგრეთვე ახალდაქორწინებულთათვის სახელმწიფო საცხოვრებელი ფართობის განაწილებისას და საბინაო-საამშენებლო კოოპერატივებში შესვლისას შეღავათების დაწესება.

შობადობის წახალისების პოლიტიკის მნიშვნელოვანი ელემენტია – მაღალხარისხოვანი საბავშვო ტანსაცმლის, ფეხსაცმლის აგრეთვე სპეციალურად მომზადებული და კარგად გაფორმებული ბავშვთა კვების პროდუქტების წარმოების მოცულობის გადიდება და შეუფერხებელი გაყიდვა ხელმისაწვდომი ფასებით.

ამასვე შეიძლება მიეკუთვნოს ოჯახების დახმარების ისეთი ფორმა, როგორცაა მათთვის, წარმოებისა და ორგანიზაციების ფონდების ხარჯზე, მიზნობრივი ფულადი კრედიტის შეღავათიანი პირობებით მიცემა ბინის, ხანგრძლივი მოხმარების საგნების საყიდლად; ასეთი კრედიტის ნაწილი, ხშირად ნახევარიც კი, უსასყიდლოდ იფარება მეორე და მესამე ბავშვის გაჩენისას.

დემოგრაფიული პოლიტიკის ეკონომიკურ ღონისძიებათა სისტემაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ბავშვთა სკოლამდელ დაწესებულებათა ქსელის გაფართოებასა და მუშაობის ხარისხის

გაუმჯობესებას. საზოგადოებრივი მოთხოვნის თვალსაზრისით პერსპექტივაში მისი საქმიანობა დამაკმაყოფილებლად მხოლოდ მაშინ შეიძლება ჩაითვალოს, როცა ყოველ ოჯახს სურვილისამებრ მაშინვე შეეძლება ბავშვის საბავშვო ბაღში ან ბაგაში სახლთან ან სამსახურთან ახლოს, დაუყოვნებლივ მოწყობა,<sup>73</sup> და დარწმუნებული იქნება, რომ იქ მოვლისა და აღზრდის პირობები ოჯახის პირობებზე უარესი არ იქნება. ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა აქვს იქ ბავშვთა დაავადებების შემცირებასაც, რაც არა მარტო ხელს შეუწყობს ბავშვის ჯანმრთელობის გაუმჯობესებას, არამედ მნიშვნელოვნად შეამცირებს ქალების სამუშაო დროის დანაკარგებსაც. ამასთან დაკავშირებით განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ყველა სამინისტროსა და უწყების მიერ ბავშვთა სკოლამდელი დაწესებულებების მშენებლობის ვადებისა და ხარისხის მტკიცედ დაცვის გადაწყვეტილებათა უცილობლად შესრულება.

შობადობის წახალისების მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტი შეიძლება გახდეს საყოფაცხოვრებო მომსახურების ქსელის ყოველმხრივი განვითარება (მაგალითად, სამრეცხაოების, პროდუქტების სახლში მიტანის), მათი მუშაობის ხარისხის გაუმჯობესება, საიმედო და ხელმისაწვდომი საყოფაცხოვრებო ტექნიკის გამოშვების გაფართოება (სარეცხი მანქანების, სამზარეულო კომბაინებისა და სხვა), რომლებიც ამსუბუქებს საოჯახო შრომას.

აუცილებელია ხაზი გავუსვათ, რომ ეკონომიკური ღონისძიებები ხელს უნდა უწყობდეს ოჯახების სამ ბავშვზე ორიენტირებას. შეღავათებით პირველ რიგში, სწორედ სამშვილიანი ოჯახები უნდა სარგებლობდნენ.

---

<sup>73</sup> 1982 წლის 1 იანვრის მონაცემებით მუდმივ საბავშვო სკოლამდელ დაწესებულებებში დადიოდა 15,1 მლნ. ბავშვი (Народное хозяйство в 1982 г., с. 415), მაგრამ 1983 წლის 1 იანვრისათვის ბავშვების საბავშვო ბაღში ან ბაგაში მოწყობის თაობაზე დაუკმაყოფილებელი იყო 2 მლნ. განცხადება (Советская Россия, 1983, 22 июля).

მიგრაციის წახალისების ეკონომიკური ღონისძიებები გულისხმობს მიგრაციის უპირატეს რაიონებში ცხოვრების უფრო ხელსაყრელი პირობების შექმნას, რაც მოიცავს არა მარტო ხელფასის მომატებას, არამედ მომსახურების სფეროს უფრო ინტენსიურ განვითარებას, კომფორტული საცხოვრებელი უზრუნველყოფის მაღალ დონეს. სსკპ-ის XXIV ყრილობაზე მიღებულმა ფართო პროგრამამ, რომელიც ითვალისწინებდა ჩრდილოეთში მომუშავეთათვის შეღავათების გაზრდას, დიდად შეუწყო ხელი მიგრაციული ნაკადების რაციონალიზაციას, მოსახლეობის ჩრდილოეთში და შორეულ აღმოსავლეთში დამაგრებას, რითაც პრაქტიკულად დაამტკიცა საზოგადოების მიერ მიგრაციულ პროცესებზე ეფექტური ზემოქმედების შესაძლებლობა.

დემოგრაფიული პოლიტიკის ადმინისტრაციულ-სამართლებრივ ღონისძიებებს უმთავრესად მიეკუთვნება სხვადასხვა საკანონმდებლო აქტები. ასეთი შეიძლება იყოს, მაგალითად, დადგენილება, რომელსაც შემოაქვს სამედიცინო დაწესებულებებში აბორტების სრული ან ნაწილობრივი აკრძალვა, აქტები, რომლებიც მაღლა ან დაბლა სწევს კანონით გათვალისწინებულ ქორწინების რეგისტრაციის მინიმალურ ასაკს, ზღუდავს ან ახალისებს მიგრაციას ქვეყნის ამა თუ იმ ნაწილში.

დემოგრაფიული პოლიტიკის ადმინისტრაციულ-იურიდიული ღონისძიებები, რა თქმა უნდა, მხოლოდ ამკრძალავი სისტემებით არ შემოიფარგლება. მაგალითად, შეიძლება დავასახელოთ ქორწინებისა და ოჯახის შესახებ კანონის ცვლილება, ოჯახის დაშლისას დედისა და ბავშვის ქონებრივი უფლებების გაფართოება და სხვ.. იურიდიული ხასიათის ღონისძიებებს შეიძლება მივაკუთვნოთ გარკვეული შეღავათები ფეხმძიმე ბავშვიანი ქალების სამუშაოზე მიღებისა და სამუშაოდან დათხოვნისას, მრავალშვილიანი ოჯახებისათვის

დასასვენებელ ადგილებში საგზურების მიღებისას, აგრეთვე პენსიების დანიშვნისას.

ადმინისტრაციულ-იურიდიული ხასიათის ღონისძიებებმა შედეგი მხოლოდ დემოგრაფიული პოლიტიკის სხვა ღონისძიებებთან კომპლექსში, ხელსაყრელი საერთო სოციალურ-ეკონომიკური სიტუაციის ფონზე შეიძლება მოგვცეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი არაეფექტური იქნება.

აღმზრდელითი ხასიათის ღონისძიებებს მიაკუთვნებენ ჩვენს ქვეყანაში დედობისა და მამობის, ოჯახში საზოგადოებისათვის სასურველ ბავშვთა რიცხვისა და ა.შ., საპატიოობისა და მნიშვნელობის პროპაგანდას. მიგრაციის სფეროში ესაა ახალი ტერიტორიის ათვისების აუცილებლობის ახსნა-განმარტება. ამაში დიდ როლს თამაშობს ახალგაზრდული მოწოდებები, მაგალითად, ყამირის ათვისება ან ბამის<sup>74</sup> აშენება.

მოსახლეობის „დემოგრაფიული აღზრდა“ შეიძლება სხვადასხვაგვარად წარიმართოს. მისი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ელემენტია ოჯახში აღზრდა, სადაც ძირითადად ყალიბდება მოზარდი თაობის ცხოვრებისეულ ფასეულობათა სისტემა. მეორე მიმართულებაა – დემოგრაფიული ქცევის განსაზღვრული ტიპის პროპაგანდის მიზნით, ინფორმაციის მასობრივ საშუალებათა (კინო, რადიო, ბეჭდვითი სიტყვა, ტელევიზია) გამოყენება.

განსაკუთრებით უნდა გამოვეყნოთ საზოგადოების მიერ დემოგრაფიული სტრუქტურების განვითარებაზე გეგმაზომიერად ზემოქმედების საკითხები. განათლების სისტემის მეშვეობით სოციალისტური საზოგადოება აქტიურად და გეგმაზომიერად ზემოქმედებს მოსახლეობის განათლებისა და პროფესიულ სტრუქტურაზე. მიგრაციული პროცესების მართვის მეშვეობით

<sup>74</sup> ბამი – ბაიკალ-ამურის მაგისტრალი (მთარგმნელის შენიშვნა).

შეიძლება მიზანმიმართულად ვიმოქმედოთ ქვეყნის ტერიტორიის მიხედვით, ქალაქსა და სოფელს შორის მოსახლეობის განსახლებაზე, აგრეთვე ცალკეული რეგიონების მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის ფორმირებაზე.

მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენს დემოგრაფიული პოლიტიკის ეფექტურობის შეფასება. მასში შეიძლება ვიგულისხმოთ ისტორიულად მოკლე დროში და უმცირესი დანახარჯებით მოსახლეობის კვლავწარმოების ოპტიმალური ტიპის ჩამოყალიბება. დემოგრაფიული პოლიტიკის ეფექტურობის განსაზღვრის არსებითი სიძნელე იმაში მდგომარეობს, რომ უკიდურესად რთულია დემოგრაფიულ პროცესთა ინტენსივობის იმ ცვლილებათა გამოყოფა, რაც სწორედ გატარებული პოლიტიკის ზემოქმედებით არის გამოწვეული.

უკანსაკნელ წლებში ჩვენი ქვეყნის რიგ რაიონებში იწყება დემოგრაფიული პოლიტიკის რეგიონული პროგრამების, როგორც საერთო საკავშირო პროგრამის დანამატის დამუშავება და ცხოვრებაში გატარება, რომლებიც ქვეყნის ამ ნაწილის სპეციფიკურ პირობებს ითვალისწინებს. ასე მაგალითად, 1977 წელს მიღებულ იქნა სკკპ-ის მოსკოვის საქალაქო კომიტეტისა და მოსკოვის საქალაქო საბჭოს დადგენილება, მოსკოვში დემოგრაფიული სიტუაციის გაუმჯობესების შესახებ, რომლებსაც 1982-1983 წლებში მთელი რიგი ღონისძიებები დაემატა. მასში გათვალისწინებული იყო ორ, სამ და მეტ ბავშვიანი ოჯახებისათვის წამახალისებელ ღონისძიებათა ფართო კომპლექსი, მათ შორის ურიგო საცხოვრებელი ფართის გაცემაც. დასახული იყო აგრეთვე მოსახლეობის, განსაკუთრებით კი ქალებისა და ბავშვების, სამედიცინო მომსახურების სისტემის გაუმჯობესების რიგი ღონისძიებებიც. მოსკოვში შეიქმნა „ოჯახის სამსახური“ (კერძოდ, მოსკოვის საქალაქო საბჭოსთან მუშაობს ოჯახისა და ქორწინების განყოფილება), რომელიც მოწოდებულია დაამუშაოს და

განახორციელოს, ოჯახის ფორმირებასა და განვითარებაზე უფრო აქტიურად ზემოქმედების, ქალაქში ქორწინების განმტკიცებისა და განქორწინებათა შემცირების ღონისძიებათა, ფართო კომპლექსი. ასეთი სახის რეგიონული პროგრამები უკვე რამდენიმე წელიწადია საკმაოდ ეფექტურად მოქმედებს ლატვიის სსრ-სა და ბაშკირეთის ასსრ-ში, მუშავდება ქვეყნის რიგ სხვა რესპუბლიკებშიც.

დასასრულს აღვნიშნავთ, რომ ჩვენს ქვეყანაში ხალხთმოსახლეობის პრობლემის გადაწყვეტა მთელი ხალხის საქმე უნდა გახდეს, იყოს მეცნიერებისა და ფართო საზოგადოების ყურადღების ცენტრში.

\*\*\*

ჩვენს დროში საბჭოთა დემოგრაფია, წარსული ჩამორჩენის დასაძლევად ვითარდება სიგანეშიც და სიღრმეშიც. აქტიურად ტარდება დემოგრაფიული გამოკვლევები, როგორც სამეცნიერო, ისე სახელმწიფო ორგანიზაციების მიერ. სსრკ-ის საგეგმო კომიტეტში ამ სამუშაოს ატარებს სოციალური განვითარებისა და ხალხთმოსახლეობის კრებსითი განყოფილება, ამ მხრივ ბევრს აკეთებს სახელმწიფო სტატისტიკის ორგანოებიც. ქვეყანაში დიდი მოცულობის დემოგრაფიული ლიტერატურა გამოიცემა. ბეჭდვითი სიტყვის ფურცლებზე ფართოდ განიხილება ხალხთმოსახლეობის განვითარების პრობლემები. აქტიურად მუშაობს რიგი სამეცნიერო-კვლევითი დემოგრაფიული ცენტრები მოსკოვისა და სხვა ქალაქებში. მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ხდება მოსახლეობის პრობლემების სპეციალისტთა მომზადება.



მართალია დემოგრაფიული პროცესები იმისდა მიუხედავად განვითარდება, ჩვენ მის შესახებ ბევრი ვიცით თუ ცოტა. მაგრამ „დემოგრაფიული უვიცობისაგან“ დანაკარგები შეიძლება მნიშვნელოვანი იყოს, განსაკუთრებით კი ჩვენი საზოგადოების გრძელვადიან სოციალურ-ეკონომიკურ დაგეგმვაზე გადასვლისას.

ჩვენს დროში ხალხთმოსახლეობის პრობლემის შესწავლა, მისი განვითარების ძირითადი კანონზომიერებების გაგება, მნიშვნელოვან წინამძღვარს წარმოადგენს ეფექტური სოციალურ-ეკონომიკური დაგეგმვისათვის, ქვეყანაში მოქმედი ეფექტური პოლიტიკის ღონისძიებათა წარმატებით გატარებისათვის. ამისკენ უმიზნებს, საბჭოთა მეცნიერებს პარტიისა და სახელმწიფოს, აგრეთვე სახალხო მეურნეობრივი პრაქტიკის მოთხოვნები.

## რეკომენდებული ლიტერატურა

### ა. ცნობარები და სახელმძღვანელოები

1. Курс демографии /Под ред. А.Я. Боярского. М., 1985.
2. Основы демографии /Под ред. А.Я. Боярского. М., 1980.
3. Народонаселение стран мира. Справочник /Под ред. Б.Ц. Урланиса и В.А. Борисова. 3-е изд. М., 1984.
4. Народонаселение СССР. Справочник /Под ред. Л.М. Володарского. М., 1983.
5. Численность и состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года. М., 1984.

### ბ. კრებულები და მონოგრაფიები

1. *Араб-Оглы Э.А.* Демографические и экологические прогнозы. М., 1978.
2. Брачность, рождаемость, смертность в России и в СССР /Под ред. А.Г. Вышневого. М., 1977.
3. Воспроизводство населения СССР /Под ред. А.Г. Вышневого и А.Г. Волкова. М., 1983.
4. *Кваши А.Я.* Демографическая политика в СССР. М., 1981.
5. *Козлов В.И.* Национальности СССР. 2-е изд. М., 1982.
6. Основы управления развитием народонаселения /Под ред. Н.В. Зверевой. М., 1982.
7. Особенности демографического развития в СССР /Под ред. Р.С. Ротовой. М., 1982.
8. Система знаний о народонаселении /Под ред. Д.И. Валентя. М., 1976.
9. *Урланис Б.Ц.* Эволюция продолжительности жизни. М., 1978.
10. *Шелестов Д.К.* Демография: история и современность. М., 1983.
11. Брошюры серии «Народонаселение» и «Популярная демография».

## ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა-----	3
თავი I. დემოგრაფია და თანამედროვეობა-----	6
თავი II. დემოგრაფიული ანალიზის შესახებ-----	20
დემოგრაფიული კოეფიციენტები-----	25
მოსახლეობის კვლავწარმოების მაჩვენებლები და დემოგრაფიული ცხრილები-----	41
დემოგრაფიული პროცესების შესწავლის სოციოლოგიური მეთოდები-----	66
დემოგრაფიული ინფორმაციის წყაროები-----	73
თავი III. დემოგრაფიული პროგნოზირების შესახებ-----	83
თავი IV. სსრკ-ის მოსახლეობა გუშინ, დღეს, ხვალ-----	113
ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობა წარსულში-----	113
ქვეყნის მოსახლეობა ოქტომბრის შემდეგ-----	126
სსრკ-ის მოსახლეობის განვითარების ხანგრძლივი ტენდენციები და მათი შედეგები-----	155
თავი V. რა არის დემოგრაფიული პოლიტიკა?-----	170
რეკომენდებული ლიტერატურა-----	186